



metafyzika neklidu

fernanda pessoy

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Bakalářská práce na téma:
Metafyzika neklidu Fernanda Pessoa
(Subjektivní tragédie nebo tragédie subjektu?)
Vedoucí práce: PhDr. Jaromír Murgaš, CSc.
Monika Brzoňová
Praha 2007

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 13.5.2007

.....

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Jaromíru Murgašovi, CSc., panu doc.PhDr. Ladislavu Benyovszkému, CSc., svým přátelům a v neposlední řadě své rodině a zejména rodičům, kterým tímto svou práci věnuji.

Metafyzika neklidu Fernanda Pessoa. (Subjektivní tragédie nebo tragédie subjektu?)

OBSAH:

Motto: „Nejsem nic“

I. Muž, který nikdy nebyl

I.1 Životo(s)pis

I.2 Nomen est omen

I.3 Heteronyma a problém identity

I.3.1 Mistr fikce

I.3.2 Pozbytí sebe sama

I.4 ... že taky píše.

Exkurs: Pessoa a sám neklid přírody

II. Spisovatel

II.1 Dílo jako kvintesence ducha

II.2 Dílo jako zbabělost a absurdita

II.3 Paradox

II.3.1 Dábel a sebevrah

II.3.2 Bankéř anarchista

II.4 Spisovatel a dílo jako sebepřesahující dění

Exkurs: Žurnalista, mýtický vypravěč a politický revolucionář pera

III. Básník

III.1 Lyrický subjekt

III.2 Básnický žil Pessoa

III.3 Subjektivní tragédie

III.4 Álvaro de Campos – Básník neklidu

III.4.1 Aischylův mozek ze stého století

III.4.2 Když byl Platon skutečně Platonem...

III.4.3 Madono nemožných věcí, jež marně hledáme

III.4.4 Máš jako Hamlet strach z neznáma?

III.4.5 Míjení chvil

Exkurs: Génius doby

IV. Filosof

IV.1 Bolestný interval

IV.2 Bůh jako dokonalost

IV.3 Náboženství Snu

IV.4 Vnitřní parodie pravdy

IV.5 Věčný soumrak toho, co jsme

IV.6 Zneklidňující úzkost z mého nitra

IV.7 Nuda jako nedostatek mytologie

IV.8 Posedlost démonem negace

IV.9 Ach, kdo mě spasí od existence?

IV.10 Dítě zůstalo, ale oněmělo

Exkurs: Východ jako oáza klidu

V. Metafyzika neklidu

Přílohy:

1. Považuji život za hospodu ...
2. Symfonie neklidné noci

Abstrakt/Abstract

Použitá literatura

Motto:

„Nejsem nic.

Nikdy nebudu nic.

Nemohu chtít být nic.

Mimo to mám v sobě všechny sny světa.

Okna mého bytu,

mého bytu jednoho z milionů lidí,

kde nikdo neví, kdo je

(a kdyby věděl, kdo je, co by věděl?)

dávají nahlédnout na tajemství jedné ulice

neustále křižované lidmi,

na ulici nepřístupnou všem myšlenkám,

reálnou, neskutečně reálnou, zřejmou, nepoznatelně zřejmou,



s tajemstvím věcí pod kameny a bytostmi,
se smrtí pokládající lidstvo ke zdím a bílé vlasy k lidem,
s Osudem řídícím vůz všeho po cestě ničeho.

Dnes vítězím, jako bych znal pravdu.

Dnes jsem průsvitný, jako bych byl na umření
a neměl bych již nikdy více se spojit s věcmi,
ne-li rozloučení,

stávající se tato ulice a tato strana ulice řadou vozů jednoho vlaku.

Pískající odjezd uvnitř mé hlavy,
otřesy mých nervů a skřípot kostí při odchodu.

Dnes jsem zaskočený jako někdo,
kdo myslí a nalézá a zapomíná.

Dnes jsem rozdělený na oddanost,
kterou dlužím Tabakerii na druhé straně ulice,
jako věci skutečné pro okolí, a na pocit,
že všechno je sen, jako věci skutečné pro nitro.

Zkázil jsem vše.

Jako jsem neměl vůbec žádný cíl, snad vše bylo nic.

K učení, které mi dali,
se vykláním ze zadního okna domu.

Přišel jsem na tuto zemi s velkými cíly.

Ale tam jsem potkal jen trávu a stromy,
a když tam byli lidé, byli stejní a jiní.

Odcházím od okna, sedám si na židli. O čem přemýšlet?

Co vím já o tom, kdo budu; já, který nevím, kdo jsem?

Být ten, kdo myslí? Ale myslí na tolik věcí!

A je tu příliš těch, co myslí na bytí stejné věci, že tolik jich tu nemůže být.

Strážný duch?

V tuto chvíli na sto tisíc hlav vymýšlí sny podobném mém,

a pro historii nic neznamenají, kdo ví? Ani jeden,

ani nebude mimo hnůj tolika budoucích dobývání.

Ne, nevěřím v sebe.

Ve všech blázincích jsou šílení s tolika jistotami!

Já, který nepotvrzuji žádnou z jistot, jsem si více jistý nebo méně jistý?

Ne, nevěřím v sebe.

V kolika místnostech a ne-místnostech světa

není v tuto hodinu snící duch génia?

Kolik tužeb vysokých a vznešených a jasných -

- ano, skutečně vysokých a vznešených a jasných -

se uskuteční, kdo ví?

Nikdo nevěří ve světlo opravdového slunce ani nenalézá vyslyšení lidí?

Svět je pro toho, kdo se narodil, aby dobýval

a ne pro toho, kdo sní, že ho může dobýt, i kdyby měl důvod.

Měl jsem větší sny, než které měl Napoleon.

Byl jsem blíže humanitě než Kristus.

Dokončil jsem v tajnosti filosofii, kterou ani Kant nepopsal.

Ale jsem a vždycky možná budu ve svém pokoji

i kdyby *****

Budu vždy ten, kdo se nenarodí pro tamto;

budu vždy pouze ten, kdo měl schopnosti;
budu vždy ten, kdo čekal, že mu otevřou dveře na úpatí zdi bez dveří.
Ten, kdo zpíval píseň Nekonečnosti v zápase kohoutů***
Ten, kdo slyšel hlas Boha ze zakryté studny.
Věřit v sebe? Ne, nevěřit v nic.
Unáší mě Příroda a její rozpálená hlava,
její slunce, její déšť, vítr, který mě tahá za vlasy,
mír, který přichází pokud přijde,
nebo řekl, že přijde a nepřichází.

Srdeční otroci hvězd.
Dobýváme celý svět dříve, než vstaneme z postele.
Probouzíme se a ona je tmavá,
vstáváme a ona je již cizí
odcházíme z domu a ona je celou zemí,
více - je sluneční systém a Mléčná dráha a Nedefinovatelné.

(Jez čokoládu, malá; jez čokoládu!
Pozoruji, že není na světě žádná metafyzika kromě čokolády.
Pozoruji, že všechny náboženství nás nenaučí víc než cukrárna.
Jez, malá špinavá, jez!
Mohl bych jíst čokoládu se stejnou pravdou, s jakou ji jíš!
A když odkládám stříbrný papír ze staniolu,
odkládám všechno na zem, jako jsem odložil život.)

Více nebo méně zůstává trpkost,
že nikdy nebudu v živé kaligrafii těchto veršů,
Sloupoví zlomené Nemožným.

Více či méně chválím na sobě samém pohrdání bez slz.

V nejmenším vznešené na velkém gestu,
s jakým oblékám špinavé šaty,
které jsem vystavil běhů věcí,
a zůstávám v domě bez košile.

(Ty, který utěšuješ, který neexistuješ a proto utěšuješ,
nebo řecká bohyně, zamýšlená jako socha, která byla živá,
nebo římská patricijko, neskutečně vznešená a hrozivá,
nebo princezno pěvců lásky, něžná a barevná,
nebo markýzo osmnáctého století, zakrslá a vzdálená,
nebo pověstná nevěstka časů naší země
nebo nevím, co je dnešní - nesmýšlím o tom dobře -
všechno tamto, bylo tím co bude a čím jsi byl, může inspirovat, co inspiruje!
Moje srdce je prázdná nádoba.

Jako ti, co vyvolávají duchy vyvolávají duchy vyvolané
ve mně samém a já nepotkávám nic.

Přistupuji k oknu a vidím ulici s absolutní jasností.

Vidím obchody, vidím chodníky, vidím vozy, které projíždějí.

Vidím oblečené živé bytosti, které se míjejí,

vidím psi, kteří také existují,

a tohle všechno mě bolí jako odsouzení k úpadku.

A všechno tohle je cizí, jako vše.)

Žil jsem, studoval jsem, miloval jsem a tvořil,
a nežádal jsem, abych nezáviděl pouze proto, že nejsem.
Vidím každý z cárů, každou z ran a lež,
a myslím si : možná jsem nikdy nežil ani nestudoval ani nemiloval ani
netvořil
(protože je možné mít pravdu o tom všem bez vyřčení čehokoliv);
možná jenom existuješ, jako ještěrka, které stříhají ocásek
a co je pro ještěrku ocásek.(a naopak)
Dělal jsem ze sebe někoho, koho neznám a někoho,
kdo mohl dělat ze mě někoho, kým není.
Šaty, které jsem oblékl, byly špatné.
Ihned mě poznávají, protože jsem nebyl a nepopřel to, zmizel jsem.
Zatímco jsem chtěl odložit masku, byl jsem uhozen do tváře.
Když jsem ji odložil a viděl jsem se v zrcadle,
zestárnul jsem.
Byl jsem opilý, už jsem nevěděl jak nosit šaty,
které jsem neodložil. Odhodil jsem masku a usnul v šatně
jako pes tolerovaný lidmi,
neboť je mírumilovný.
A píšu tento příběh, abych si potvrdil, že jsem vznešený.

Hudební esence mých zbytečných veršů,
která mě pomáhá tě potkat jako věc, kterou jsem stvořil
a nezůstal stále před Trafikou naproti,
kráčeji svými kroky po vědomí existence

jako po koberci, na kterém se motá opilec
nebo jako po rohožce, kterou kradou cikáni a která nic nestojí.
Ale Pán Trafiky přistupuje ke dveřím a zůstává tam.
Vidím ho s bolestí hlavy špatně natočené,
s bolestí duše špatně vyslyšené.
On umře a já umřu.
On zanechá vývěsní štít, já zanechám verše.
Za nějaký čas umře taky vývěsní štít, verše také.
Pak po nějakém čase umře ulice, kde byl vývěsní štít,
a řeč, v které byly napsány tyto verše.
Umře pak i naše planeta, v které je všechno toto bůh.
V jiných družicích jiných systémů nějaká věc jako lidé
bude pokračovat v děláni věci jako verše
a v žití pod věcmi jako jsou vývěsní štíty.

Stále jedna věc naproti té druhé,
stále jedna věc bez užitku jako ta druhá,
stále to nemožné tak hloupé jako to reálné,
stále tajemství hlubiny stejně určité
jako sen o tajemství hladiny,
stále tato nebo další věc nebo ani jedna věc ani druhá.

Ale nějaký člověk vstupuje do Trafiky (aby si koupil tabák?).
K opravdovému uvědomění mně samého.
Připomíná mi sílu, přesvědčení, lidskost,
a já zamýšlím napsat tyto verše, v nichž říkám opak.

Zapaluji cigaretu, abych přemýšlel o napsaném
a vychutnávám si cigaretu jako osvobození od všech myšlenek.
A následuji kouř jako vlastní cestu,
cítím radost, celistvou, duševní,
z osvobození od všech dohadů a z vědomí,
že metafyzika je důsledkem špatného rozpoložení.
Pak si sedám zpátky na židli a pokračuji v kouření.
Zatímco Osud mě vede, budu pokračovat v kouření.

(Kdybych se oženil s dcerou svého prádelníka,
možná bych byl šťastný).
Když to vidím, vstanu ze židle.
Jdu k oknu.
Ten člověk opouští Trafiku (dávajíc drobné do kapsy u kalhot?)
Á, poznávám ho; je to Bytí bez metafyziky.
(Pan Tabakerie přichází ke dveřím).
Jako by pro božský instinkt se Bytí vrací a vidí mě.
Kývá mi sbohem, křičím na něj Sbohem Bytí! a vesmír
se mi znovu zjevil bez ideálů v očekávání a Pán Trafiky se usmívá.

(Álvaro de Campos – Trafika¹)

¹ Pessoa, Fernando: Opiárům a jiné básně Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran, str. 66

Kdo je ten, jež má v sobě všechny sny světa a zároveň je ničím? Kdo je onen vítěz, jež všechno zkazil? Kdo přišel na zem s velkými cíli, ale potkal jen stromy? Kdo měl větší sny než Napoleon, byl blíže humanitě než Kristus a kdo dokončil v tajnosti filosofii, kterou ani Kant nepopsal? Kdo je tím, jež mě i Vás nazval „srdečními otroky hvězd“? Co se skrývá za tajemstvím jedné ulice? Co víme o tom, kdo bude tím, jenž neví, kdo je? V které místnosti nalezneme snícího ducha génia, jenž v sebe nevěří? Kdo zpozoroval, že na světě není žádné metafyziky kromě čokolády? Kdo se procházel sloupovím, jež zlomeno jest Nemožným? Kdo v sobě oceňuje pohrdání bez slz? Koho bolí jeho odsouzení k úpadku? Kdo žil, studoval, miloval a tvořil, aby o tom vzápětí pochyboval? Kdo je ten, jež odloživší masku byl uhozen do tváře? Kdo psal svůj příběh, aby byl vznešený? Kdo píše o smrti planety a jejím hlubokém tajemství, přičemž si vychutnává cigaretu jakožto osvobození od svých myšlenek .. a následuje kouř jako vlastní cestu? Kdo je mu člověk – Bytí bez metafyziky?

Kým byl tento pozoruhodný muž? O čem, proč a jak psal? Kdo byli jeho stvoření „přátelé“? Jakou hodnotu a jaký rozměr má jeho tvorba? Našel, byť posmrtně, to, co celý život hledal – uznání a pochopení?

Právě na tyto a mnohé další otázky se pokusí odpovědět má bakalářská práce, která si klade za cíl vypovědět (můj) prostý příběh o setkání s Fernandem Pessou, nejpozoruhodnější postavou portugalské literatury 20.století a významným poetou západního modernismu. Tento nenápadný, plachý, samotářský a nemajetný úředník, bydlící v nevládném podnájmu lisabonské Zlatnické ulice i své duše, jehož hluboká metafyzická úzkost („člověka stojícího před zavřenými dveřmi“) našla jediné východisko v literární tvorbě, po sobě zanechal dnes již proslulou truhlu plnou obtížně dešifrovatelných rukopisů a spolu s ní i Tajemství Člověka. Právě toto tajemství – ač jej plně respektuji a nechci mu brát jeho podstatu – se pokusím nepatrně osvětlit.

Fernando Pessoa vytvořil úctyhodné *lidské* umělecké dílo, v němž vetkal filosofickou hloubku i poetickou obraznost. Je řazen k duchovním poslům nových forem básnictví, je veleben pro svou originalitu a jedinečnost, je obklopen aureolou tajemných heteronymů. Z jeho řádků lze vycítit smutek někoho, jehož tragédií je role Subjektu, z jeho veršů lze vyčíst obdiv k snům, iluzím a non-identickým hrátkám, obdiv k Člověku i k Bohu, k přírodě i umění, z jehož slov lze ale také vyčíst pýchu humanity v soumravné době, kdy se člověk staví do role, která mu spíše než moudrý monolog přinese mlčení a kdy se krajina světa zahalí do děsu nepochopené (-autentické i absurdní-) existence.

Budu Vám vyprávět příběh. Příběh mnohdy ironický a obyčejný, ale také příběh tragiky a bolesti. Hlavní postavu v něm ztvární sama postava, Osoba, člověk sám. Člověk je vyvolený proklatec, bytost záporu, člověk jest bohy, logem, hudbou, ohněm i múzami obdarován, ale také smrtelností, jak si již sám Homér, literární prapředek nás všech, posteskl ve svém veledíle, to když mýtická doba ještě třímala žezlo myšlení.

Příběh o enigmatické postavě portugalského úředníka, majícího jen ulici a v ní celý vesmír, majícího jen svou mysl a v ní celou věčnost, úředníka, jež bloumal krajinou soumráchnou v době, jejíž ponouřost a marnost křičí ze samotného (Munchova) Křiku, jež se neklidně bloumal krajinou sebe sama, aby spatřil marnost v celé její kráse.

Budu vyprávět o básníkovi, sakrálním knězi, jež se procházel deštivou nocí, ale nebyl vidět, o poetovi, který v rukách třímala a hladil jak Rilkovské anděly, tak Whitmanovské všední a obyčejné postavy z loďářský doků, který v údělu básníka rozkryl další rozměr božského povolání.

Budu vyprávět o anarchistickém svéhlavém „sebevrahovi“, který se domáhá velikosti a důstojnosti člověka, který se spolu s Dostojevským vydává na tolikrát prozkoumanou a přesto nikdy dostatečně neosvětlenou cestu (na níž je snadno zabloudit do temnot) v propast lidského vědomí, v nitro tančící hvězdy, jež se rodí, umírá-li ve svém jasu právě pro (tento a nikoli „onen“ či žádný jiný) svět².

Příběh o mořeplavci, který se na své bárce-duši houpal světem úzkosti a ne-bytí, o muži, kterému byl svět opilým korábem a který se upil k smrti, o muži, který se skrýval před svou vlastní identitou v zakouřených putykách, kde si na kolena psal s Hadriánem, Faustem, Kantem i Kristem, kde snil o stesku ze všeho, co nikdy neprožil; o muži, kterému byl svět mořem, na němž jsme bez bouře ztroskotali, kde však nohama dosáhneme na dno³.

Příběh o galantním, současníky a lidmi, jež ho potkávali v alžbětinských lisabonských uličkách na přelomu dvou století, však nepovšimnutém chudákovi, jenž se trápil s každým západem slunce, jenž den po dni nesl na ramenech svůj kříž víry v Dílo, o tajemném muži, který na všech obrazech i dochovaných fotografiích působí bezpřítomně ve své autentičnosti.

Příběh o jednom z davu, o jedné všední postavě v baloňáku, o postavě, která za života umrtvena a po smrti oživena pospává spolu s Klímou v traktátech solipsismu a nihilismu, o opuštěném synu v zemi bez kořenů, o někom, kdo spolu s Kafkou žil na Zámku samoty a v Americe objevů neprostupných dalek lidské mysli.

Příběh fiktivních zmnožených heteronym, jež se v mnoha různých, leč nezaměnitelných stylech rozutekly do světa a vynořily se až s jednou dřevěnou truhlou; jež se v mnoha životo(s)pirech zrodily pro oslavu velikosti jedné entity, která však byla nucena kvůli destrukci okolního světa a pádu všech hodnot, norem, hranic a výšek nucena utíkat do mnoha subjektivních poloh, jejichž „reálnou“ bytnost si vysnila natolik, že jimi opravdu byla a že byla tudíž ne-existující, non-identickou a za svou ne-

² Parafráze na Nietzschovu větu: „Musí mít ještě chaos ve svém nitru, kdo chce zroditi tančící hvězdu.“

³ Parafráze na Pessoaovu větu v jeho pásmu Židle subjektivismu: „Ztroskotali jsme bez bouře na moři, kde však nohama dosáhneme na dno.“ in Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 186-9

realitu těžce platící kubistickou množinou, všákem, na nějž se odkládala ta největší daň, totiž „pozbytí“ vědomí sebe sama.

Příběh o rozporuplném, nikdy nedozravším dítěti, které si v jedné větě oponovalo více než západ s východem, o jednom poutníkovi po buddhistické, židovské i křesťanské stezce, o jednom rozervaném, ubohém korespondentovi.

Příběh o někom, kdo miloval, leč Ofélii, kdo se na hradbách Snu oddal otázce po bytí a stejně jako sebezpytující Hamlet se tázal, zda a jak být; o někom, kdo v umění nespatořoval možnost deziluze⁴, kdo však věděl, že vše je jen klam, iluze, kontradikce, že vše je jen ironie, hra bohů, groteskní avantgarda, dekadence, že vše je pekelný Ráj a rajske Peklo, že vše má být tak, jak není, že to vše kolem může mít docela jiný Řád, Smysl a Rozum, že gnosticismus a esoterie jsou milenci, na něž si hodlá připít a že divadlo kolem nás je konglomerátem herců a hereček, jež na poli objektivní reality hrají hru v kostky – hru v Osud, Tajemno a Štěstí.

Příběh skryté něžné hlubiny, která se vynořila ve stejné době jako Virginie Wolfová (a spolu s kterou uvázal na svůj krk kamení), jako Pablo Picasso (s kterým mnohovrstevnatě viděl dvourozměrnost vnitřního a vnějšího), jako James Joyce, kterému byl taktéž hlavním hrdinou muž, který dostal svému poslání.

A budu Vám vyprávět příběh filosofa, příběh metafyzika, příběh opodstatněné (?) lidské tragédie v rámci tragédie subjektu, jež zachvátila svět po karteziánské revoluci. O někom, kdo BYL, ač se nás tolikrát snažil přesvědčit, že vše (i on) je NIC.

Práci koncipuji do pěti základních kapitol.

První se zabývá Pessooovým životem, představuje jej na základě bibliografických údajů a jako muže, kterého do velké míry ovlivnilo prostředí, ve kterém vyrůstal, i to, ve kterém žil, město, jež se stalo jeho peklem i rájem, neboť v něm byl blahobytně ukrytý jako neznámý, kterému teprve generace vystaví pomníky a křížové cesty v dějinách literatury, zároveň však utrápený samotou uprostřed davů; který byl ovlivněn dobou a jejím soumrakem; který stvořil své fiktivní přátele a který se pustil za hranice možného, nadto vše ovíván věčnými vlnami mořského neklidu.

Druhá kapitola se věnuje jeho *spisovatelství*, jež mu bylo posláním a díky kterému byl i nebyl⁵. V tomto článku řetězce se budu opírat o tři kratičké prózy, které však představí cosi velmi podstatného, totiž Pessoaův tolik zásadní spor mezi citem a rozumem, zároveň pojednáme o jeho

⁴ Kniha neklidu, str. 63: „*Láska, spánek, drogy a jedy jsou prvotními formami umění, nebo lépe řečeno vyvolávají též účinek jako umění. Ovšem láska, spánek a drogy zároveň iluzí zbavují. Láska se omrzí nebo zklame. Ze spánku se probouzíme, a dokud jsme spali, nežili jsme. Za drogy se platí ničením téže tělesné podstaty, kterou předtím povzbuzovaly. V umění však žádné deziluze není, protože s iluzí se od samého počátku počítalo. Z umění se neprobouzíme, protože v něm nespíme, i kdybychom snili. A za požitky z umění neplatíme žádnou daň či pokutu.*“

⁵ Narážka na Hamletův komplex, kterým Pessoa dle mnohých *pessoologů* trpěl.

sklonech k mytologii, anarchii a k politickému dění vůbec, které jej ustavily do pozice žurnalisty a komentátora současného dění.

Třetí kapitola se dívá na Pessoa jako na básníka. Pessoa byl vskutku velký básnický objev dvacátého století, který také cítil nutnost napsat *svého* Fausta jako básnickou zповěď další generace. Pokusím se zasadit Pessoa do básnické bytnosti a spolu s rozbořem Álvaro de Campos se pokusím nastínit jeho poetické umění, které jej pasovalo do role génia doby; doby rodičích se proudů a literárních směrů, neboť Pessooovo estétství a jeho vůle k tvorbě byly silně zastřešeny nastupující novou a mohutnou vlnou symbolismu, futurismu, avantgardy i dekadence, kubismu i impresionismu.

Ve čtvrté kapitole Vám představím Pessoa jako *filosofa*, který *ničemu neučí, nevede k žádné víře* a který by sám tak rád zvěděl, co a jak si myslet. Pokusím se o filosofickou tematizaci jeho ústředních motivů a mou snahou bude ukázat, že v jeho díle lze zaslechnout ozvěny velkých mužů západní filosofie, ozvěny však, které mnohdy nemohl slyšet; zároveň se pokusím poukázat na tu skutečnost, že byl v mnohých myšlenkách a úvahách velmi blízko jádru věci, a že se tak přibližuje k tomu „nejvyššímu“, co se na přelomu století ve vývoji lidského myšlení událo a vyřklo a že také v mnohém předznamenal svou dobu.

A konečně v páté kapitole mé bakalářské práce půjde ponejprv a především (po doufejme následném vyřčení všeho podstatného) o zodpovězení stěžejní otázky: Je jeho „filosofická“ pozice pozicí metafyzickou, a pokud ano, v jakém smyslu; je jeho pohled na sebe sama i svět spíše subjektivně prožívanou tragédií člověka jinak šťastného, zdravého, zabezpečeného a uvědomělého, nebo je tu vskutku cosi jako tragédie subjektu, poněvadž se člověk ocitá ve světě bez boha, bez jistot, bez (etických) pravidel a možností, bez jasně definované reality i fikce, ve světě přerozličných dějů a přeci jednoho jediného dění, kdy je nutno se ptát, zda člověk, vědouce nejpodstatnější kvintesenci bytí, totiž bytí sebe sama jakožto subjektu (pobytu, nicoty ..?) v poli ne-rozumějících časoprostorových věcí, majíce zároveň však i rozumění sebe sama v řádu dalších jsoucen, stejně jako přičítání si celé temporality a využívající emocionálně-umělecký rozměr světa; jenž vykazuje známky vnímání zkušenosti, pojmání jsoucn a jeho aspektů v rovině *res cogitans*, člověk, který však hledající v úzkosti před kosmem garanta své ontologie nalézá jen otazníky, má ještě nějaký zachytný bod, aby mohl pohnout ani ne tak světem a bytím, ale sebou samým – aby našel klid v duši.

Fernando Pessoa je v Čechách téměř neznámý autor. Dostupná literatura je tak ponejvíce cizojazyčná a zároveň z internetových zdrojů, které se však zabývají zejména Pessooovými heteronymy, poněvadž většina autorů spatřuje jeho zásadní a hlavní přínos právě v nich. Mou snahou bude se pro změnu pokusit vymezit a načrtnout jeho metafyzický rozvrh a přiblížit tak i v naší zemi filosofický rozměr jeho díla, poněvadž Pessooův odkaz leží zatím nepovšimnut a jelikož se málo ví o jeho myšlenkách i vlivu na moderní (literární) svět.



„Tato kniha je životopis někoho, kdo nikdy život neměl.“

(Kniha neklidu, str. 13)

I. Muž, který nikdy nebyl⁶

I.1. ŽIVOTO(S)PIS

Fernando António Nogueira Pessoa se narodil 13. června roku 1888 v Lisabonu⁷. Jeho otec, Joaquim de Seabra Pessoa, zemřel na tuberkulózu, když byl Fernando ještě malý. Matka Maria Madalena Nogueira Pessoa se proto podruhé vdala, a to za portugalského konzula působícího v Durbanu v jižní Africe, kam se proto rodina roku 1896 přestěhovala a kde se Pessooovi dostalo základního vzdělání. Protože v té době byla většina této zeměpisné oblasti pod britskou nadvládou, probíhala zde výuka zcela v angličtině. Pessoa byl zapsán na školu v Kapském městě a následuje období, v němž si mladý student osvojuje angličtinu (-je nadchnut Williamem Shakespearem a Johnem Miltonem-), což má rozhodující vliv na jeho tvorbu, neboť se mu otevírá svět nového jazyka, v němž píše své básnické prvotiny. V sedmnácti letech se vrací zpátky do Lisabonu a toto město již nikdy neopustí. Zapisuje se na studium literatury, ale studentské bouře přeruší jeho studia a Pessoa školu opouští. Z peněz zděděných po babičce zakládá vlastní tiskárnu, která zkrachuje. Od tohoto okamžiku až do své smrti pracuje Pessoa jako cizojazyčný korespondent u několika obchodních lisabonských firem, a vede tak prostý skromný život, přičemž si přivydělává psaním avantgardních statí. Psal jak v angličtině, tak v portugalštině, pracoval na všech hlavních žánrech (drama, beletrie, eseje, překlady, poezie) a zabýval se několika vědními obory (filosofií, sociologií, ekonomikou aj.)⁸. Stýká se s úzkou skupinou intelektuálů zvanou *Orpheus*, jež soustřeďuje převážně umělce s nekonvenčními a novátorskými pohledy. Jeho statě velebí především nostalgii (*saudosismo*), což je v rozporu s tendencemi tehdejšího vývoje modernistických vizí, polemiky však vyvolá zejména jeho extravagantní neotřelý jazyk.

Pessooova první kniha, *Antonius*, vyšla v roce 1918 a byla napsána v angličtině. Po ní následovaly dvě básnické sbírky taktéž v anglickém jazyce. Poté se Pessoa odmlčí a teprve v roce 1933 vydává útlou, nicméně jedinou knihu v portugalštině, která vyšla za jeho života, – *Mensagem*⁹. Jeho dílo nebudí příliš ohlas, a tak se Pessoa uchyluje do ústraní literárních magazínů a publikuje zejména ve svém vlastním časopise *Athéna*. Po celý svůj život si však Pessoa píše deník, svůj *životopis*, který

⁶ Odkazují zde zejména na *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; odkud také čerpám převážnou část těchto bibliografických údajů

⁷ Místem, kde se Pessoa narodil, je Santo António, což je patron města Lisabonu, díky němuž získal Pessoa své druhé jméno – viz Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, strana 2

⁸ tamtéž, strana 3

⁹ *Mensagem* znamená poselství, zповěď.

přisoudí pomocnému účetnímu Bernardu Soaresovi a který poprvé spatří světlo světa roku 1982. Je to zlomový rok jeho „života“ i v jeho tvorbě, neboť do té doby se většina pozornosti upínala k jeho heteronymické i ortonymické¹⁰ poezii.

Fernando Pessoa prožil pouze jeden milostný vztah – s mladičkou písarkou Ofélií¹¹ – a tato skutečnost hluboce ovlivnila jeho vnímání světa i pocit z lidského údělu. Po sebevraždě blízkého přítele Maria de Sá-Careneira¹² a po smrti matky se dostává do depresí. Umírá 30. listopadu 1935 v nemocnici Sau Luís dos Franceses v Lisabonu, v chudobě, neznámý, na následky nadměrného požívání alkoholu. Když ležel na smrtelné posteli, poznamenal si Pessoa větu, která se ukázala být tím posledním, co napsal: „Nevím, co zítřek přinese,“ a byv ještě při vědomí, opakoval Písmo svaté: „Nechlub se dnem zítřejším, nebo nevíš, co [ten] den přinese (Přísloví, 27:1)¹³. Fernando Pessoa umíral a netušil, že mu onen vzdálený zítřek přinese nejenom slávu a pozornost, ale že se teprve budoucnost stane tou skutečností, kterou chtěl svému dílu zůstat a v níž doufal. Stylem sobě vlastním vyjádřil tyto své pocity: „*Občas se smutně těším myšlenkou, že pokud někdy v budoucnu, kam už nebudu patřit, dojdou tyhle mé věty uznání, najdu konečně lidi, kteří mě „pochopí“, najdu ty své, svou skutečnou rodinu, abych se v ní narodil a byl milován. Dříve než však k tomu dojde, budu dávno mrtev.(..) Snad jednou lidé pochopí, že jsem jako nikdo jiný splnil svou vrozenou povinnost interpreta jednoho úseku našeho století; a až to pochopí, napíší jistě, že ve své době jsem byl nepochopen, že jsem bohužel žil obklopen neláskou a chladem a že je to škoda. A ten, kdo to napíše, nepochopí v době, v níž to napíše, někoho mně podobného v onom čase budoucím, stejně jako mne moje okolí dnes. Protože lidé se naučí jenom to, co by se hodilo jejich zesnulým pradědům. Jen mrtvé umíme poučovat, jak se má doopravdy žít.*“¹⁴

Pessoa je mrtev. Jeho rodinou jsou všichni ti, kteří s úžasem čtou jeho řádky a kteří chápou, že splnil svou vrozenou povinnost. A také je navýsost jasné, že mezi námi někdo jemu podobný dál

¹⁰ Roku 1928, v článku pro žurnál *Presenca*, vyjasnil Pessoa své chápání „heteronymů“: Až na jméno, jímž je práce podepsána, je psaní pod pseudonymem tvorbou autora samého; psaní heteronymické je od autora písáckého mimo jeho vlastní osobnost: je to tvorba od autorem zhotovené a celistvé osobnosti, jako tomu může být u výpovědi divadelních postav.“ Další objasnění vztahu heteronyma a básníka, jeho „stvořitele“, možno nalézt v úvodu zkráceného úryvku, jež Pessoa napsal pro své nikdy nepublikované sebrané spisy: „To, co napíší, dělím na ortonymické a heteronymické práce. Nedělím je na autonymické a pseudonymické, protože to, co vydám pod fiktivními jmény, nepředstavuje ani mé názory, ani mé pocity.“ in Sena, de Jorge: *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 89

¹¹ Jak příznačného pro někoho, kdo trpěl Hamletovým komplexem; viz Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, strana 18

¹² Mário de Sá-Carneiro (1890 – 1916) je jedním z nejoriginálnějších hlasů portugalského modernismu, který se pod tlakem niterního života rozhodl ukončit svůj život sebevraždou. Pro Pessoa byl víceméně jediným opravdovým přítelem, jehož život nelze měřit délkou, ale intenzitou. Pessoa se k němu v dopise Joau Gasparu Simoesovi z roku 1930 vyjádřil takto: „*Sá-Carneiro neměl životopis: měl jenom génia. Co řekl, tím žil.*“ (in Sá-Carneiro, Mário de: *Šílenství, Mladá fronta 1996*, 212 stran, str. 198). Svým způsobem se o to samé snažil i Pessoa sám, který po smrti tohoto symbolického a dekadentního umělce zůstal zcela opuštěn.

¹³ Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, strana 19

¹⁴ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 66-67

bloudí .. protože věčný je příběh lidí, kteří mají pocit, že jejich život je *anděly vypískaná tragédie*¹⁵. Je to jen pocit?

I.2 NOMEN EST OMEN

Klasičtí etnologové chápou jméno jako cosi hlubšího, co v sobě zračí a odráží samo lidství člověka. Žádnému jinému básníku tak zřejmě nebylo „požehnáno“ již samotným, tolik patřičným jménem, neboť *persona* znamená a označuje osobu, masku i postavu (z lat. „persona“).¹⁶ A jestliže masku, pak samozřejmě takovou, kterou lze sejmout a nahradit jinou.¹⁷ Pessoaovi nabízelo jeho sugestivní jméno jedinečnou tvůrčí i osobní „příležitost“, kterou Pessoa vytušil a které se chopil, když se ujal ztvárnění onoho dramatu-uvnitř-osoby (*drama em gente*¹⁸), ztvárnění, které označil za své celoživotní dílo.¹⁹

Toto jeho dílo vznikalo ponejvíce v jednom pokojíku ve Zlatnické ulici. Zdá se, že byl navzdory svému všednímu vzezření velmi neklidným místem a „obyčejný život“ úředníka byl velmi neobyčejným životem.²⁰ Svět literatury zná několik takovýchto světů utajených zemí, ve kterých se odehrává drama úředníků a ve kterých se v samotě tvoří. Vzpomeňme Franze Kafku. I on strávil převážnou část svého života v jednom městě, jeho poměr k ženám byl více než komplikovaný, cítil se být životním ztroskotancem a svou dobou nepochopený, za svého života publikoval jen několik málo povídek (jimž vévodí pocity smutku, vykořeněnosti a tragiky) a stejně jako Pessoa přišel na svět v osmdesátých letech devatenáctého století, tedy do doby předělu, do času zániku a otřesů, do doby poznamenané zhroucením dosavadního obrazu světa a ztrátou smysluplné relace mezi jedincem a jeho okolím, ba co víc – do doby, v níž se ohlásila nová epocha vztahu člověka k druhému a kdy se začínají „psát knihy konce“²¹. Fernando Pessoa se však na rozdíl od Franze Kafky (který projektoval sebe sama „pouze“ do svých literárních postav) rozhodl ponechat sepsání těchto knih svým stvořeným, fiktivním heteronymům, které si schystal právě proto, aby mu pomohli s jeho údělem, totiž ztvárnit a vyslovit vše; aby jej provázeli na jeho osamělé cestě životem, který stejně neměl; a aby oni převzali tíhu za nedokonalost slov a nemožnost vyslovení, poněvadž pro Pessou vyjádřit (se) znamená chybovat; poněvadž „vyjádřit je totéž co lhát.“²²

¹⁵ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 13

¹⁶ Behind the masks of Fernando Pessoa online <http://goliath.ecnext.com/coms2>. A připomeňme ještě Nietzscheovu větu, že: „Vše, co je hluboké, miluje masku --- Každý hluboký duch potřebuje nějakou masku: ba co více, kolem každého hlubokého ducha neustále narůstá maska“ (Mimo dobro a zlo, 40 in Lou Andreas-Salomé: *Friedrich Nietzsche ve svých dílech*, Torst Praha 1996, 202 stran, str. 19.) Pessoa měl masek 72...

¹⁷ Petříček, Miroslav; Marcelli Miroslav – *Dublety*, Kalligram Bratislava 2002, 286 stran, str. 120

¹⁸ Tak Pessoa sám označoval ono pozoruhodné divadlo, které se odehrávalo v jeho mysli, z portugalského *drama em gente* přeložila Pavla Lidmilová.

¹⁹ Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, strana 8

²⁰ Hodrová, Daniela: *Iniciační zkušenost Fernanda Pessoy/ jako předmluva* in Pessoa, Fernando: *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 7

²¹ Jak tomu chtěl i Thomas Mann; in Kafka, Franz: *Povídky*, Odeon Praha 1990, 257 stran, str. 249

²² Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 13

Stále zůstáváme v jednom pokoji, a přesto se již před námi začíná odkrývat divadlo světa, drama uvnitř jedné Osoby. Pro Pessoa byl vesmír i ve Zlatnické ulici a jak psal „*ani tady z Božího dopuštění nechybí záhada žití. A jestliže tedy sny, které si tu zpod kol a prken dokážu vytěžit, jsou stejně chudé jako to okolí plné beden a povozů, i tak jsou mi vším, co mám a co mít mohu*“²³. Nepotřeboval se tedy rozletět do světa a spatřovat všechny jeho „krásy“, nosil tajemství člověka i světa uvnitř sebe. Právě proto se cítil stejně jako máchovský hrdina cizincem všude tam, kde se dalo žít jen to možné a především cizincem uvnitř sebe sama²⁴. Pessoa naproti tomu ve svém pokoji – (který je v alchymii symbolem vejce světa a filosofického líhnutí kamene mudrců²⁵) s výhledem na řeku Tejo – měl vše, co mít mohl, protože vše pro něj bylo (jen) otázkou mysli. A tak si, coby postava z divadla světa, coby osoba ve vlastním slova významu, stvořil (dosud známých) 72 přátel, kterým dal jeden jediný úkol: vidět a cítit vše všemi způsoby. Lze to?

I.3 HETERONYMA A PROBLÉM IDENTITY

Právě heteronyma jsou ojedinělým pokusem (a snad i důkazem), že ve jménu všemožné tvorby a především pod tíhou problému identity lze rozehrát šachovou partii bez figurek i pravidel. Nutno si především uvědomit, do jaké že doby Pessoa přišel. „*Když se narodila generace, k níž náležím, svět už neposkytoval žádnou podporu těm, kdož mají mozek a zároveň srdce. Destruktivní činnost předcházejících generací způsobila, že svět, do něhož jsme se narodili, nám nemohl dát žádnou jistotu v ohledu náboženském, žádnou oporu v ohledu v mravním a žádný klid v ohledu politickém. Narodili jsme se již v plné metafyzické úzkosti. (..) Předchozí generace ve svém opojení vnějšími formulemi, pouhými metodami rozumu a vědy otráslly všemi základy křesťanské víry.*“²⁶ Tyto generace „*rozcupovaly veškerá životní pravidla a z této srážky doktrín zůstala pouze jistota o ničem a bolest, že nic jistého není. Společnost takto neukázněná ve svém kulturním základě se v politice pochopitelně musela stát obětí této nekázně; tak došlo k tomu, že jsem procitl do světa, který lačněl po sociálních novotách a nadšeně se jal dobývat jakousi svobodu, jejíž podstatu neznal, jakýsi pokrok, který nikdy nebyl definován. Jestliže nám však hrubý kriticismus našich rodičů odkázal nemožnost být křesťany, neodkázal nám spokojenost s touto nemožností; jestliže nám odkázal nevíru v ustálený mravní kodex, neodkázal nám lhostejnost k morálce a k pravidlům, jak lidsky žít. (..) V dnešním životě náleží svět pouze hloupým, necitlivým a vnitřně rozháraným lidem. Právo žít a vítězit se dnes získává téměř*

²³ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 105 (Zároveň citujme M.Heideggera: „V každém vztahování se a v každém bytí k jsoucímu jakožto jsoucímu je a priori jakási záhada.“ in *Bytí a čas*, str. 19)

²⁴ V závěru uvidíme, že byl i cizincem Sartrovým. Srovnej „*Vědět dobře, že ten, jímž jsme, se k nám nehodí, že to, co si myslíme nebo cítíme, je vždycky jen předpoklad, že to, co chceme, jsme nechtěli, a že to asi vůbec nikdo nechtěl – vědět to vše v každé chvíli, cítit to vše v každém pocitu, neznamená to snad být cizincem ve vlastní duši, vyhnanecem ve vlastních pocitech?*“ - Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 259

²⁵ Hodrová, Daniela: *Iniciační zkušenost Fernanda Pessoy/ jako předmluva* in Pessoa, Fernando: *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 7

²⁶ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 76

stejným způsobem jako umístění v blázinci: neschopností myslet, nemorálností a přemrštěnou excitací²⁷. A Pessoa chtěl (nalézt své právo) žít právě myšlením.

Jeho mysl tak schystala jeden ze zlomových dnů ve světě literatury a hlavně ve světě lidské identity. 8. března roku 1914 vytvořil Fernando Pessoa tři ze svých hlavních heteronym. V posledním roce svého života odpověděl kritikovi Adolfo Casaisu Monteirovi na jeho otázku ohledně historie vzniku jeho heteronymů takto:

„Jednoho dne mě napadlo vystřelit si ze (Mária) Sá-Carneira – vymyslet si tak poetu bukolických básní komplikované formy a představit mu jej. Dlouho jsem nevěděl, jak to schystat, aby mi skočil na lep. Strávil jsem několik dní nad jeho zhmotněním, ale nikam to nevedlo. Pak, když už jsem to skoro vzdal, bylo to 8. března roku 1914 – stanul jsem před velkou komodou, vzal kousek papíru a začal psát (...) V jakémisi zvláštním extatickém vytržení a s nevídanou lehkostí jsem napsal asi třicet básní. Byl to triumfální den mého života, jehož se mi nikdy předtím nedostalo. Začalo to názvem *Hlidač stád*. Poté následovalo vyvstání kohosi uvnitř mne, jemuž jsem v zápětí přiřkl jméno Alberto Caeiro. Prosím, nepozastavujte se nad absurditou toho, o čem zde mluvím, ale z mého nitra povstal můj vlastní mistr. Tak bezprostřední pocit to byl. Takže jsem, majíce již třicet takto zvláštních veršů napsaných, okamžitě vzal další papír a napsal jsem, ovšem už jakožto Fernando Pessoa, šedesát básní podobných těm předchozím. Tak zaznamenal Fernando Pessoa alias Alberto Careiro svůj návrat do samotného Fernanda Pessoy. Nebo lépe řečeno – byla to reakce Fernanda Pessoy na jeho vnitřně-vzniknuvší existenci Alberta Caeira.

Po objevení Alberta Caeira jal jsem se obratem, podvědomě a instinktivně zajistit mu souputníky. Z jeho falešného pohanství vzešel doposud utajený a mnou pojmenovaný a ustanovený Ricardo Reis. I najednou mi bleskla hlavou vidina kohosi nového, jež přicházel z jinačích končin než Ricardo Reis. V onom záblesku u psacího stroje, bez jakýchkoliv korektur a přerušení, povstala Triumfální Óda Álvara de Campos – óda, nyní známá pod tímto názvem, a spolu s ní i muž tohoto jména.

A tak jsem si stvořil niterný kroužek osob. Dal jsem všemu přijatelný rámec, vytyčil jsem jejich vliv a působení, zajistil jim přátele, vnitřně naslouchal diskusím a nesouhlasům ohledně mých stanov a kritérií. Myslím si, že na tvůrci všech a všeho záleží nejméně. Zdálo se, že vše se usazuje nezávisle na mne. A zdá se, že tomu je tak pořád. Až jednou vydám rozmluvu Ricarda Reise s Álvarem de Campos o umění, uvidíte, jak rozdílní jsou a že na mě v celé té věci nezáleží.²⁸

K tomuto ojedinělému počínu však mohlo dojít teprve v době, kdy byl člověk vystaven jedinému pravidlu: že nic není jisté. V těch stejných dekáдах, kdy se rodila krize identity, je Fridrichem Nietzschem ohlášena smrt boha, která „k nepoznání změni status myšlení jako takového. Myšlení se již nezmocňuje smrti boha jako jednoho svého předmětu mezi jinými, nýbrž samo se touto smrtí rozhybává.“²⁹ Bůh, garant identity a homogenity subjektu, opouští nejenom evropskou tradici, ale opouští nitro člověka, kde byl po tisíciletí opečováván; jeho smrt tak umožňuje člověku vstoupit do centra dění (jediného dění, neboť Platónova říše idejí se s úmrtím vyšší bytosti a následně i vyššího, „druhého světa“ rozlétla v prach a člověku zůstalo jen jedno bytí, bez věčných pravzorů, bez jediného dobra, bez řádu; *prosté Bytí*), dává člověku možnost být si svým vlastním pánem, na druhé straně však staví člověka před zcela sebe sama, které v záchvatu velikosti a opojenosti mocí nad světem snadno

²⁷ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 76

²⁸ Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, strana 3-7

²⁹ Fulka, Josef – *Smrt boha a možnosti myšlení in Nietzsche a člověk*, Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Praha), 229 stran; str. 222

upadne v šílenství a zabředá v pyšné, sobecké a velikášské choutky. Dílo Pessoa tak není ničím jiným, než „neustálým připomínáním křehkosti a nestálosti tohoto univerza, v němž bůh ztrácí roli garanta a substanciální báze nikoli jen jednotlivých identit, ale především samotnému pojmu identity jako takového. Právě na tomto základě, jenž je ve skutečnosti naopak absencí základu (ve smyslu transcendentální garance hodnotových systémů, identity i poznání samého), buduje [Pessoa] svůj románový i teoretický svět, v němž se myšlení nevyhnutelně stává myšlením multiplicity, ne-identity, preludů a dvojníků, kteří náhle nabývají plné právo na existenci, přičemž již nepředstavují pouhé suplementy svých „originálů“ či nepravdivá zdání, protože božská svrchovanost opustila své místo kritéria pro rozlišování pravdivého a nepravdivého.“³⁰

Lidské myšlení je tak rozhybáno novým fenoménem – subjektem. Jistě, že to byl vždy člověk, který se tázal, který hleděl na stvoření světa s úžasem či zděšením, který pátral po svých kořenech i po svém smyslu, ale vždy tu bylo cosi, co jej převyšovalo, vždy nalézal oporu – ať už v mýtu, magii, božských silách, přírodě samotné nebo v jednom jediném bohu. Na konci devatenáctého století je však subjekt vydán na pospas – je na něm, jaké si vytvoří mravní normy, jak se postaví k umění i k pravdě, je na něm, jak zachová či zborť realitu, zda odliší bytí od jsoucího a naopak. Fernando Pessoa, mistr ironie a fikce, uchopil tuto výzvu z ojedinelého konce – stvořil *nebytí*.

Tato dezintegrace vlastního „já“, která se stala hybnou silou i tématem podstatné části jeho literárního díla a byla vlastně jen osobním „dialogem v jedné duši“, vycházela ze života a ústila do literatury. Pessoa si již jako pětiletý hoch adresoval dopisy a stvořil si již velmi brzy svého prvního fiktivního kamaráda, jehož si pojmenoval jako Le Chevaliera de Pas.³¹ Časem následovali tohoto francouzského druha další domnělí společníci, předurčení se znovu a znovu dělit ve skutečný zástup takto projektovaných postav představitosti. Pessoa vzýval všechna svá heteronyma (z nichž některá měla pouze jména, nebo ani to ne, ale několik z nich bylo postavami zcela košatými a rozvitými) jako „důvěrné divadlo sebe sama“. Vždyť byl přeci jen divadelní postavou, která se snad více než „Boha“ či smysl světa snažila nalézt sebe sama, poznat se. Z celé jeho *Knihy neklidu* naléhavě cítíme právě tuto potřebu nalézt jedno jediné pravé já, které by mu bylo oporou, které by vykážalo ne-absurdní a navýsost autentický základ. Z mnohých stránek jeho deníku slyšíme tichý hlas někoho, kdo sám sebe položil na oltář fikce, aby našel to pravé a reálné, to, o co se lze opřít ve světě zborcených hodnot a mezí. Pessoa píše: „*V podstatě totiž jsme falešnou sfingou a nevíme, co skutečně jsme. Jediný způsob, jak být v souladu se životem, je být v nesouladu se sebou samým.*“³² Jenže co to znamená být v nesouladu se sebou samým, když neví, kým je?

³⁰ Fulka, Josef – Smrt boha a možnosti myšlení in Nietzsche a člověk, Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Praha), 229 stran; str. 223; studie na Klossowského, která se ale příznačně hodí i pro mladšího Pessoa.

³¹ Monteiro, George: The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, strana 2

³² Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 82. (Zároveň předesílám, že právě tento citát je úvodním úryvkem článku *Incredulity towards Postmodernism*, který bude rozebrán dále.)

I.3.1 *Mistr fikce*

Alterega Valéry-Larbaudyho, André Gida, Prousta, Joyce, Rilkeho, Antonia Machada, Yeatse, Eliota, Pounda a dalších nám mohou poodhalit něco z mistrovského umění stvořených já s osobitou myšlenkovou výbavou, ale nikdy jejich autoři nezašli tak daleko jako Pessoa³³. *Tolik jsem prožil, aniž jsem žil, tolik jsem promyslel, aniž jsem myslel* ozývá se z mnohých jeho úvah, která vypadají na první pohled jako jasné vítězství umělce nad látkou, kterou má zpracovat, jako vítězství člověka, který se tváří tvář realitě popral s rozložením a rozpadem vûkolního svûta. Na jedné stranû tomu tak vskutku je – Pessoa pokořil hranice možného, neboť „ti, kdo vytvářejí fikce, jsou praví realisté.“³⁴

Pessoa vyslal do svûta své nebyvší poslání. Źivot se mu stal nepřetržitým sledem vytváření více či ménû skutečných postav. Vedle tří hlavních básnických heteronymû - Alberta Caeira, Ricarda Reise a Álvaro de Campos - stojí Pessoa za vznikem Antónia Mora, plodného sociologa a filosofa, esejisty barona de Teive, který spáchá sebevraždu; Thomase Crosse, který ve svých (anglicky psaných) obširných statích podporoval a upozorňoval na portugalskou zemi i literaturu; stejnû tak stvořil i jeho bratra, kolaboranta na duchovním dědictví Anglie – I.I. Crosse, astrologa Raphaela Baldaya, básníka Coelho Pacheca, který si liboval v sexuálních dobrodružstvích, nebo mladého devatenáctiletého hrbáče Maria José, který trpûl souchotinami a který psal zoufalé a neopětované milostné dopisy vdané zlatnici, jež každý den procházela pod okny jeho bytu, jenž Maria José opouštel jen sporadicky³⁵. Jediným, komu přičknul něco málo ze svých autobiografických rysû (a kterého proto nazýval semiheteronymem), se stal pomocný účetní Bernardo Soares, kterému „vlozil“ do úst svůj deník. On jediný ze všech nám dosud známých fiktivních autorû měl něco ze svého pána³⁶. Ostatní? Pessoa se sice věnoval sociologii, ale i tak mu tato věda přišla bezobsažná a strnulá. Nemûl rád aristokracii a sebevraždu neuznával. Miloval Anglii a vyhnancem se naopak cítil v Portugalsku.³⁷ Údajně zemřel jako panic. A nevědûl, jaké to je nosit hrb. Přesto si stvořil důvěrné divadlo sebe sama, aby mu pomohlo dešifrovat svût, aby mu odkrylo neprozkoumané hlubiny lidské mysli, které ho fascinovaly a

³³ Sena, de Jorge: *The Man who never was*, str. 19-33 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 23

³⁴ Machen, Arthur: *Fikce*; in portál www.fysis.cz, [online], [cit 2007-02-22]. Dostupný z <http://www.fysis.cz/filosoficz/texty/zuska/mimesis/fikce.htm>

³⁵ *A man of many parts* in www.pessoa.nl/links.htm [online], [cit 2007-02-24].

³⁶ Je nepochybné, že po Sá-Carneirově smrti jako by byl Pessoa o něco velice podstatného ochuzen. Nahradil to jemným smutkem, melancholií, omrzlostí, nudou, a Bernardo Soares je zdá se důsledkem tohoto osamění. Nabízí se myšlenka, že ve zrodu jediného semiheteronyma nutno spatřovat jasný důkaz, že reálné pocity (a realita sama) vždy nakonec zvítězí, neboť právě Soares vyjadřuje ony nejhlubší Pessovy pocity; právě on byl schystán, aby svûtu vypovědûl příběh jedné duše, která se v bolesti vrací sama k sobě a která skutečně trpí. Ani sám mistr fikce se nedokázal natolik „obrnit“ před svûtem, aby na smrt jediného přitele nereagoval; ač je jeho tvorba prošycena snahou oprostít se od všech pocitû a nenechat svût opanovat vlastní já./ Srovnej Sá-Carneiro, Mário de: *Šílenství*, Mladá fronta 1996, 212 stran, str. 199

³⁷ Pessoa se narodil v Portugalsku a byl Portugalce, ale vychován byl v cizí zemi a živen nejednou další kulturou. V jižní Africe, kam byl převezzen, se očividně setkal se zesměšňováním a karikaturováním jemu srdci blízké Anglie, která mu byla domovem (literárním, pocitovým i jazykovým). Cítil se být Angličanem jako jeho rodina (a bratři žili v Anglii), ale příznačně pro svou osobu na anglickou půdu nikdy nevkročil, přestože měl spoustu možností, jak se tam dostat, kupříkladu lodí dokařských společností, pro něž v Lisabonu pracoval. in King, Francis: *A man of many and curious part*; online www.findarticles.com

keré se staly tím jediným, nad čím doopravdy přemýšlel; aby mu zaplnily prázdno, které na něj doléhalo ze všech koutů reality; respektive aby zaplnily jeho samého, protože sám Pessoa byl nic, pusté prázdno, a jeho heteronyma nebyla skutečnými lidskými bytostmi, byla právě a pouze prázdnyými skořápkami, jež nejsouce kráčely světem. Byly mu vším, čím on sám být nemohl. A cítily a prožívaly vše, o čem on dovedl (pouze!?) snít či přemýšlet. Tedy psát.

Pessoa žil trvale v abstraktu (myšlení i smyšleného cítění), což zapříčinilo, že se mu věci z reálného života, které by v souladu se sebou měl cítit nejvíce, proměnily v příznaky. Tak dlouho zacházel se stíny, až se stal jedním z nich. Často se tázal sám sebe, zda žije, nebo zda předstírá, že žije. Žil?

I.3.2 *Pozbytí sebe sama*

Pessoa stvořil heteronyma, aby našel sám sebe. Paradoxně se mu právě tento záměr stal tím hlavním, co zapříčinilo pozbytí jeho „já“. (Co mu tedy zbývalo? Neměl Boha, rodinu, sebe ani druhé?) Po pravdě, jeho život byl tak spleť celkem, že pouhá jedna z jeho mnoha identit – a samozřejmě nikoli ani ta, kým Fernando Pessoa nazýval sebe (*ele mesmo*) – nemohla sesbírat úrodu jeho inteligence. Jednou z mála věcí, která mu pomohla ustát tento rozpad osobnosti, byla jím tak zvaná ortonymická poezie – pod tu jedinou se podepsal vlastním jménem, v ní jediné odhaloval sám sebe. A právě v ní se tolikrát vyslovil ze své smrti.³⁸

Pessoa naslouchal rozmanitým hlasům uvnitř své mysli a heteronyma tak mohou být interpretována jako výraz lidské snahy dát všem těm hlasům barvu, melodii a rytmus. Na druhé straně je navýsost jasné, že takováto ustavičná pozornost každému zvuku uvnitř sebe sama může být příčinou jednak frustrujících pocitů, tak také může být i zdrojem nesmírně vyčerpávající zkušenosti z obtížného úkolu nalézt jedno pravé já. Ortonymická poezie se mu stala nástrojem, díky kterému mohl tuto frustraci analyzovat a ze které se mohl vypsat. V ortonymické poezii se však zároveň básnická osobnost často zmitá v nemožnosti rozeznat mezi všemi těmi hlasy jeden reálný hlas, a to hlas svého skutečného já.³⁹ „Každý z nás je četný, je mnohý, je spoustou sebe samých. V rozlehlé obci naší bytosti jsou lidé mnoha druhů, kteří různě myslí a cítí. A celý tenhle můj svět lidí vzájemně si cizích vrhá jako nějaký různorodý, ale celistvý dav jediný stín.“⁴⁰ A Pessoa byl takovýmto stínem – v reálním životě jistě, v básních však ožíval a ve jménu svého díla budoval svou básnickou osobnost, která se opakovaně vyslovuje ze své fragmentárnosti a z toho, že se cítí být mnohými já; mnohými já, která si jsou však navzájem cizí. Pessoa proto, že bere na vědomí každou svou vnímající bytnost, proto, že je *pozorný k tomu, kým je a co vidí* sešel z cesty svého autentického bytí, ztrácí se v bytí, o kterém ví, že

³⁸ Viz zejména Pessoa, Fernando: *Self-analysis and thirty other poems*; translations by George Monteiro; Calouste Gulbenkain Foundation Lisbon 1988, 89 stran

³⁹ Srovnej Courteau, Joanna: *The quest for identity in Pessoa's orthonymous poetry*, str. 93-109 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran

⁴⁰ Pessoa, Fernando: *Knihla neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 254

existuje, kterého si ale není vědom: „*Nevím, kde jsem a jak se sebe dotknout.*“⁴¹ Další jeho já se totiž odcizila tomu jedinému skutečnému: „*Jsem si odcizen, a tak čtu jak stránky své vlastní bytí.*“⁴² Ať už je to důsledek či příčina jeho postoje, jisté je, že jeho já se okamžik od okamžiku mění, že se zase a znovu tvoří; rozmanitost vnímání s sebou nese uvědomění si neustálé přítomnosti nejistoty, odcizení a omezenosti lidského poznání: „*Jen na chvílku přál bych si spočinout v poklidu, v němž bych věděl.*“⁴³

Sama fikce souvisí právě s touhou lidského poznání překročit danost bytí, v Pessoaově případě však určitě také s absencí Druhého. Jeho tvorbou se sice nese základní nota povzdechů *kéž bych byl Jiný*, toto Jiný se však nevztahuje k druhým lidem, ale vždy k sebe sama – Pessoa by si přál cítit jinak, žít jinak, uchopovat svět i lidi v něm tak, aby prožil svůj vysněný velký den, v němž by nebyl tím, kým je. „*Napadá mě, že kdybych byl jiný, byl by tohle pro mě šťastný den, protože bych jej cítil a nemyslel na něj. Protože ale já jsem já, těším se alespoň trochu z té trochy představ.*“⁴⁴ Častým motivem je také jeho povzdech, že netuší, jak druzí lidé existují. Jak by mohl, když ve svém kontradikčním díle je všemi i nikým; když neví, jak *existovat* ve svých možnostech. Vraťme se ještě k magii Pessoaova jména – „osoba je to, co je – více či méně – u sebe, nikdy ale se sebou samým totožné.“⁴⁵ Jeho touha po *jiném* tak vyvěrá z blízkosti já k sobě samému, nikoli však z totožnosti, a ústí do non-identity, která zpřítomňuje distanci imanentní samému já jakožto struktury subjektivní personality. Fikci tak člověk bytostně potřebuje, fikce je formou afirmace reality, formou poznání světa a horizontu možností. Pessoaovo *pozbytí sebe sama* tak nemusíme nahlížet nutně z hlediska tvořivého procesu v rámci ztráty identity, ale jako vyslovenou zkušenost s uvědoměním si jisté propasti lidské subjektivity. Že by tedy přeci jen bylo něco jistého?

I.4 ... ŽE TAKY PÍŠE.

Pessoa byl. Pobýval na světě, existoval, vnímal (politické, umělecké, lidské a snad i ontologické) dění kolem sebe, miloval a trpěl. Přesto – představme si nesmírné množství publikované i nevydané prózy a poezie, jež Pessoa stihl napsat za pouhých sedmačtyřicet let svého života. Když odečteme hodiny strávené s přáteli v kavárnách, čas strávený s jeho rodinou a známými, jeho dlouhé procházky ulicemi Lisabonu, při nichž nechal plynout čas, a odečteme-li i to, že se po celý život upíjel k smrti, vyvstane před námi hádanka – *kdy žil?*⁴⁶ Myslím si, že Pessoa žil právě v řádkách svých knih a veršů, že našel sám sebe právě a jedině tehdy, když psal o tom, jak sám sebe nezná; že ve slovech jako absurdita, marnost či „*jsem nic*“ popřel jejich „smysl“, neboť všechna ta slova naplnil svou vlastní

⁴¹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 42

⁴² tamtéž, strana 46

⁴³ Courteau, Joanna: *The quest for identity in Pessoa's orthonymous poetry*, str. 93-109 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran, strana 98

⁴⁴ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 244

⁴⁵ Petříček, Miroslav; Marcelli Miroslav – *Dublety*, Kalligram Bratislava 2002, 286 stran, str. 121

⁴⁶ Sena, de Jorge: *The Man who never was*, str. 19-33 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 30

významovostí (jež ukotvil v přitakání světu a jež navzdory jejich negaci učinil *pravdou*); neboť tím obohatil řád světa o sebe sama, tím se podílel na celku jsoucího a tím tvořil obraz (věčného) člověka, jehož nejvyšším posláním je převzít svou tragiku a výlučnost a ustát svou pomíjivost i přítomnost.

Hned v úvodu své *Knihy neklidu* popisuje Pessoa muže, kterého náhodou potkal v jedné z lisabonských hospod. Ač králem mezi fabulátory, neodhalíme snad kousek jeho tajemství, když řekneme, že popsal sám sebe?

„Vypadal tak na třicet, hubený, spíš vyšší než menší, vsedě a přehnaně shrbený, ne však už tolik vestoje, a oblečený s jistou nedbalostí, která tak docela nedbalá nebyla. Na bledé tváři nezajímavých rysů mu jakýsi výraz utrpení rovněž na zajímavosti nepřidal, a těžko se dalo určit, jaký druh utrpení ten výraz vyjadřuje – snad všechno možné, strádání, tíseň či utrpení, jež je výsledkem lhostejnosti člověka, který už trpěl víc než dost. Nikdy toho moc nesnědl a nakonec si ukroutil cigaretu. Neobyčejně pozorně se rozhlížel po lidech kolem sebe, ne však podezíravě, zato s jakýmsi zvláštním zájmem; nepozoroval je však zřejmě proto, aby je zkoumal, ale jako by se o ně zajímal, aniž by si chtěl zapamatovat jejich vzhled nebo vypátrat, jak se projevují.(..) Zjistil jsem, že určitým neurčitým způsobem ožívuje jeho vzezření určitý výraz inteligence. Tento vzhled však často zakrývala skleslost, trvalá chladná tíseň, že odhalit ještě nějaký jiný rys nebylo snadné. Od jednoho číšníka jsem se náhodou dozvěděl, že je to zaměstnanec nedaleké obchodní firmy. (..) Měl nevýrazný a rozechvělý hlas jako ti, co už v nic nedoufají, protože doufat nemá vůbec žádný smysl. (..) Vyprávěl jsem mu o časopise „Orpheu“, jehož první číslo před nedávnem vyšlo. On jej pochválil, a ne málo, a já pak doopravdy žasl. Dovolil jsem si podotknout, že mě to udivuje, protože tvorba těch, co publikují v „Orpheu“, bývá určena nemnohým. Odpověděl mi, že možná mezi ty nemnohé patří. Ostatně, jak podotkl, taková tvorba pro něj není ničím zvlášť novým: a plaše dodal, že jelikož nemá kam chodit ani co dělat, ani nemá přátele, které by navštěvoval, a číst ho nebaví, tráví své večery v podnájmu tím, že taky píše.“

Psal, tedy byl.



Exkurs: Pessoa a sám neklid přírody

Pessoa obdivoval Pietra Bruegela⁴⁷. Tento geniální malíř (s citem pro hlubší řád, koncipující svá díla jako hieroglyfické texty, které lze hodiny číst a luštit, s fantazií, která ač na první pohled nejasná a vzdálená, budí v divákovi úžas a jednotu, malíř vytvářející snové novotvary a v záplavě postav a motivů zachycující celek a smysl - - - nesnažil se právě o toto Pessoa? leč nikoli štětcem, ale slovy? lze to vůbec?) si ke své *Mořské bouři* (1569, olej na dřevě) poznamenal: „Náš život je jako moře naplněné vlnami neklidu a nebezpečí, proti nimž je nutno se ozbrojit moudrostí a ctností.“ Bruegel „sjednotil v obraze divoce se vzdouvajícího moře pohyb přírodního živlu s pohybem lidského citu, se vzrušeným dramatem odehrávajícím se v nitru člověka. Neustálé zlidšťování přírody a zároveň vytríbený smysl pro její vlastní život dovolily Bruegelovi vyslovit vidinou mořského vlnobití neklid lidského srdce, jeho chmury a strážně, temný d'as a přísivity naděje. To proto, že klikaté linie a mečovitě výtrysky vln nepopisují pouze zevní podobu živlu, ale vyjadřují především jeho ohlas v lidské mysli. Totéž platí o letu racků na temném pozadí mraků a vody i o vzdutých plachtách lodí. Právě toto umocnění a zlidštění přírody a věcí dovolilo umělci tlumočit přírodní formou lidské vzrušení a vtisknout všemu, co je tu znázorněno, hlubší poslání. Obrovité vlny, které si hrají s ubohými kocábkami, zvedají je do výše a zase nechávají padat do hlubin, neohrožují jen životy plavců – v tomto nesmírném vlnobití jde o osudy všech, o velké drama života.“⁴⁸ A Pessoaovi šlo právě o toto velké drama života, o jeho zvelebení, zachycení, o jeho utrpení a nepoznatelnost.

Pessoa byl městský člověk. Ale Lisabon, přístav, který se rozkládá na sedmi pahorcích (jako samotný Řím) v ústí řeky Teju a který podle legendy založil řecký hrdina Odysseus, nabízel Pessoaovi *být nablízku* tomu nejvíce nezachytitelnému, jednotnému, osamělému a neklidnému – moři. V Pessoaově krajině má moře⁴⁹ (spolu s ostrovem a horou) zvláštní význam: tak jako v mystické tradici je živlem spjatým se životem i smrtí, se stvořením a znovuzrozením, symbolizuje svět i lidské srdce zmítané vášněmi.⁵⁰ Pessoa se táže: „*Jaká moře v nás hučí za noci našeho bytí na plážích, jimiž jsme v záplavách citu?*“⁵¹

Na moři lze pozorovat horizont bytí i času, času, který je stále týž a přece uniká a pomíjí, ve vlnách se zračí proměnlivost, jež trvá ve své stálosti, moře odráží šumění nekonečných dálek a dává tušit tajemství. Portugalci, národ mořeplavců, jsou proslulí svou zálibou, kdy s čajem hledí na moře a hloubají o všem, co by mohlo být, kdyby jím prostoupeni procitli. Na pospas obrovskému šílenství moře se ve středověku vydávali lodě bláznů, nemaje pevnou kotvu víry a zmítaje se uprostřed

⁴⁷ Takto výslovně se o tom (v mně dostupné literatuře) nezmiňuje; jen fakt, že zmíní názvy jeho vrcholných děl (*Nesení kříže, Stavba babylónské věže, Triumf smrti*) mne na tuto myšlenku přivedl.

⁴⁸ Neumann, Jaromír: Pieter Bruegel, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1965, 90 stran, str. 84

⁴⁹ Připomeňme jen, že kupříkladu u Nietzscheho je moře symbolem všeobjímajícího přitakání. in Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran.

⁵⁰ Hodrová, Daniela: Iniciační zkušenost Fernanda Pessoa/ jako předmluva in Pessoa, Fernando: Za noci našeho bytí, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 14

⁵¹ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 44

pošetilosti světa, uprostřed vířivého chaosu a ponuré zmatku.⁵² Pessoa měl své moře v duši – neboť ona byla místem jeho horizontu i neklidu, ona trvala navzdory pomíjivému, ona se utápěla v chaosu a zračila tajemství.

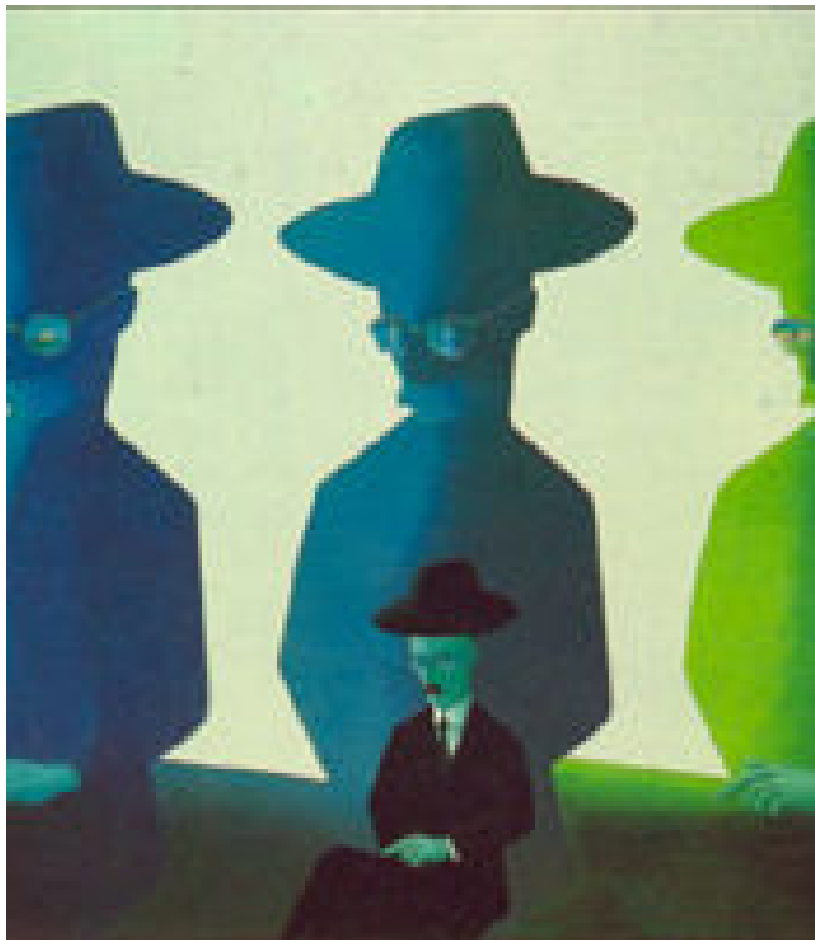
Akvatický fenomén však Pessou ovlivnil i jinak – v podobě *deště*, který k nám přichází přímo z nebe. Až s hérakleitovským citem mu symbolizoval pomíjivost řeky, do které nelze dvakrát vstoupit; symbolizoval mu právě to, proč se Descartes musel obrátit na svého Boha – člověk má potenciální energii jen k sebeklazení, a proto tu musí být nějaká příčina, které uchová člověka i pro další okamžik; nebo vztaženo k lidské identitě – k udržení totožnosti v následných časových modech je potřeba vnějšího dynamismu. Co jiného je dešť než nepřetržitý sled takovýchto modů? Možná banálně, možná geniálně ptá se Pessoa po posvátnosti deště, po jeho *hierofanii* (jak nazval Mircea Eliade vyjevování posvátného). Uvidíme, že jeho vztah k bohu byl více než problematický, nicméně je to právě dešť, který v něm – spolu s melancholií a impresí – vyvolává pocit čehosi, co jej přesahuje, co nikdy nepojmenuje, co slyší kapat na zem, čeho ale nevidí ryzí počátek ani konec. „*Prší za tohoto chladného odpoledne smutné zimy, jako by tak jednotvárně přšelo už od první stránky světa. Prší, a já znenadání pocítím nesmírnou tíhu bytí živočicha, který neví, co je, a svoje myšlenky a emoce jen sní, schoulený v prostoru bytí jako v brlohu, spokojený s trochou tepla jako s nějakou věčnou pravdou.*“⁵³ Moře, tak častý lisabonský dešť, řeka na dohled jeho pokoje – to vše zaplňovalo obsahy jeho vědomí, to vše se snažil zachytit.

Ba co víc – Pessovo romantické objevování od přírody a jeho pokusy o proniknutí lidského ducha do jejího řádu jsou navýsost jasné. Snažil se o mystické splynutí Já s univerzem. Moderní vědecká racionalita mu před očima zborčila opravdový duchovní kontakt s přirozeností, s matkou zemí, načež nastupuje umění jako jediná sféra, v níž lze dosáhnout ztracené jednoty. Typický obraz romantismu – osamělý poutník uprostřed scenérie, která svými barvami a tóny navozuje to bytostně transcendentální, onen přesah významu, poněvadž najednou přírodní jevy jakoby nemají jiného „smyslu“, než jaký jim přikládá člověk, který je užívá coby obrazy svých vlastních myšlenek. Skvostné skloubení Pessova romantismu s jeho darem symbolismu pak stojí třeba za takovými větami: „*V každé kapce deště pláče v přírodě můj zmarňelý život. Je cosi z mého neklidu v tom, jak se v kapce za kapkou, v přívalu za přívalem marně vylévá. Prší, jen se leje. Má duše mokne, když to slyší. Tělo mi vlhne a roztéká se kolem mého pocitu duše. Neklidný chlad svírá ledovými rukama mé ubohé srdce. Okapy chrlí drobné návaly nenadálých vod. S poplašným hukotem se řine voda rourami mého vědomí...*“⁵⁴ Jak Pessoa totiž napsal, „*není jiné krajiny nežli ta, již jsme.*“

⁵² Foucault, Michel: Dějiny šílenství, Nakladatelství Lidové noviny 1993, 186 stran, str. 12

⁵³ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 254

⁵⁴ tamtéž, str. 103



„Psát je zapomínat. Literatura je nejpříjemnější způsob, jak nebrat na vědomí život. (...) Literatura, což je umění snoubící se s myšlením a realizace neposkrvněná realitou, se mi zdá být cílem, k němuž by mělo směřovat veškeré lidské snažení, pokud by bylo opravdu lidské, a ne živočišně nepodstatné. Myslím, že vyslovit nějakou věc je zachovat její sílu a zbavit ji děsu. Květy popsané větami, jež je určí s pomocí představivosti, budou mít barvy trvalejší, než jaké umožňuje buněčný život.“
(*Knihá neklidu*, str. 141-2)

II. Spisovatel

Pročítá-li člověk všechny jeho životopisy a stopuje-li každý jeho čin, neubrání se pocitu, že Pessoa nedělal vsutku nic jiného, než že *psal*. Nebylo chvíle, kdy by jeho ruka netřímala pero či nevytřukávala myšlenky. V porovnání s Picassem, o němž se traduje, že ne(o)pustil svůj štětec, byl Pessoa svým „uměním“ lapen mnohem více.⁵⁵ Psal (coby korespondent) na použité obálky, na jídelní lístky, na účtenky a letáčky, na formuláře svých zaměstnanců (to když si zřídil svou tiskárnu) jednoduše na vše, co mu přišlo pod ruku. Pessoa *prostě* hromadil všechny své rukopisy, a tak není divu, že se krátce po jeho smrti našla v jeho bytě ve Zlatnické ulici ona proslulá truhla čítající 25 426 nepublikovaných rukopisů.⁵⁶

Zamysleme se nyní nad tím, proč člověk, který ke světu zaujme postoj, jež vyjádří těmito slovy: „*Není žádné umělecké dílo, které by nemohlo být dokonalejší. (...) Běda umělci, jenž si to uvědomí! jenž na to jednoho dne pomyslí! Už nikdy jej nebude práce těšit a spánek uklidňovat. Bude mlád bez mládí a zestárne nespokojen. A proč vlastně něco vyjadřovat? To málo, co se říká, by bylo lépe nevyslovit...*“⁵⁷; proč zasvětil svůj život právě spisovatelství, v němž je samo vyslovení tím fenoménem, ve kterém spisovatelské dílo žije?

II.1. DÍLO JAKO KVINTESENC DUCHA

Pro Pessou touha něčeho dosáhnout daleko převyšuje to, čeho dosáhneme. Již v tomto ohledu zračí se -troufám si říci- jedna z nejpodstatnějších Pessových *bytností*: totiž fakt, že staví subjektivní snahy člověka, jeho sny, tužby a cíle, nad samo zbytnění, nad sám objektivní výsledek, realizaci, potažmo realitu; že je mu lidská transcendující zkušenost se světem pravdou ve své povaze neukotvitelnou v pravdě bytí jako takové; že uvědomělý vztah ke světu nemůže nikdy nalézt zpětnou vazbu v podobě *jasné* a *jediné* (tedy dokonalé a absolutní) artikulované *zповědi*. Je si vědom, že

⁵⁵ Srovnej Bamforth, Iain: *Parnassus: Poetry in Review, Looking for Mr. Person*, New York 1999, (svazek číslo 24, vydání I.), 286 stran, 18 stran

⁵⁶ tamtéž, str. 6

⁵⁷ Pessoa, Fernando: *Knihá neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 32 (Jen tak mimochodem si všimněme rozporu, respektive paradoxu ve větě této a ve větě z úvodu kapitoly – vyslovit věc je zachytit její sílu, ale proč vlastně něco vyjadřovat? I to nám pomůže v následném vystavění a dovršení dané problematiky.)

prožíváme mnohem více, než-li jsme s to zachytit, formulovat, vyjádřit, že ale na druhou stranu (a to je zejména podstatné) prožívání neformulované je poloviční, protože původní směr našeho života je nikoli k sobě, nýbrž k tomu, čím se člověk zabývá.⁵⁸ Na jedné straně tak stojí člověk, vybaven smysly⁵⁹, rozumem, řečí a schopností transcendence, na druhé straně pak velké (personální, věcné i nehmotné) pole jsoucn, která *útočí* na člověka celého. A je to právě jazyk, jež zasazen v subjekt, má objektivizační tendenci; je to právě jazyk (a následně písmo jako fixace tohoto projevu), jímž člověk reaguje na životní okolí a jenž se stává oblastí, v níž možno zpodobit ony velké rámce a řády světa. Právě vyprávěním (v našem případě zejména psaným) postihujeme nejen jednotlivá jsoucn, ale především celkový rámec světa, celkové uchopení a zasazení věcí do pole jejich významů, a také do jejich předpokladů, tajů, obsahů a objektivních rovin. Je to tedy výslovný vztah ke světu, který stojí za (literární) tvorbou, a následně tedy objektivace podporuje (a zakládá?) subjektivitu, vždyt' „objektivizovat znamená tvořit.“⁶⁰

Za vznikem spisovatelství ve vlastním slova smyslu⁶¹ je nutno spatřovat především to, že spisovatel vnímající celkový rámec světa chce individuálně zachytit životní smysl; že chce svým vnitřním viděním vůkolního vyjevit a *vyznat* život; že na základě jednotlivých příběhů či úvah vyjeví to obecné, to podstatné. Jak píše Jan Patočka, „spisovatel-umělec není (..) pouze člověk s fantazií a „idejemi“, který vytváří slovesné útvary, příběhy, inkarnace ideových konceptů; spisovatel je *odhalovatel života*, životního smyslu v celku i v jednotlivostech.“⁶² Proto se předpokládá či snad samo vyžaduje, že to, o čem spisovatel píše, je kvazi-realita, je fantazie kořeny zapuštěná v realitě, jako prostředek uchopení pravdy světa však nahlédnutelná metaforickou silou, díky níž nabývá to jakoby reálné právě ve své reflexi sebe sama (totiž reality) charakteru navýsost hluboké a sdělující pravdy. „*Jsou metafory skutečnější než lidé, kteří chodí po ulici. Jsou obrazy zasuté v knihách, jež žijí jasněji než mnohý muž a mnohá žena. Jsou v literatuře věty, jež mají individualitu naprosto lidskou. V mých odstavcích jsou místa, z nichž mě mrází hrůzou, tak jasně je cítím jako lidi, zřetelně se rýsující proti stěnám mého pokoje .. Píšu věty, jejichž zvuk, ať už se čtou nahlas nebo potichu – ten zvuk totiž nelze utajit – patří plně něčemu, co získalo plnou vnějšnost a celou duši.*“⁶³ Pessoa tak nejenom že svou duší píše, zároveň svým psaním vyjevuje duši světa, a tím ji nejenom dává nové odstíny, ale především ji nechává vystoupit, vyniknout a následně pochopit. Je spisovatel a jeho dílo odráží jeho

⁵⁸ Patočka, Jan: Spisovatel a jeho věc (K filosofii literatury) in Patočka, Jan – Češi I., OIKOYMENH Praha 2006, Sebrané spisy Svazek 12, 901stran, strana 285

⁵⁹ Pět lidských smyslů jsou dle Pessoy ta jediná boží přikázání; in Ronald W. Sousa - Ascendant romanticism in Pessoa, str. 75 – 93 in The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 87

⁶⁰ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 117

⁶¹ Rozumějme zde za „moderním“ spisovatelstvím, kterému ale zajisté předchází rozklad mýtického vědomí a vůbec celková revoluce filosofie, kdy na scénu dějin nastupuje individuum, a následně individualita; kdy se tedy rodí spisovatelství a kdy již do pozadí ustupuje intence *my*.

⁶² Patočka, Jan: Spisovatel a jeho věc (K filosofii literatury) in Patočka, Jan – Češi I., OIKOYMENH Praha 2006, Sebrané spisy Svazek 12, 901stran, strana 287

⁶³ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 116

ducha, zakládá jej a ustavuje, na něm stojí budoucnost i aktuálně, v něm se zračí „reálný Pessoa“, ať už jako nic nebo nikdo, ať už jako baron či básník, stoik či buddhista; v jeho řádkách se odráží tajemství i to nevyslovitelné, stejně jako tomu je u lidského ducha. Pro Pessoa je psát zapomínat na život, způsob, jak nebrat na vědomí svět – ve skutečnosti ale jako spisovatel spíše opouští sebe sama za účelem vykročení ze sebe, aby mohl psát, aby mohl to podstatné, co je námětem bytí, ukázat, předvést, nastínit, takže vyslovit, a zachytit intersubjektivitu, které je společné právě jakési oduševnění jsoucího; aby tím, že uteče do svých řádků, neutekl od svého poslání, jež vedeno intuitivním poznáním hlásá zachytit svět. Svět, který se ale s každým řádkem stává neklidným světem novým, jež obohacen jest o spisovatelství té či oné *osoby*. A tak slovesné dílo dotváří smysl, nedopověděný ve světě skutečném.⁶⁴

Zároveň nutno odhalit v jeho poslání sepsat velké dílo, jež by si mohlo činit nárok na jistou (ať už uměleckou či třeba metafyzickou) doktrínu, nástup člověka jako individuality, kterážto se ke světu může dostat i bez předem schystaného filosofického apelu a nároku. V Pessooově době však, kdy již ta tam jsou postavy mudrců jako jsou Sokrates, Kant či Hegel, tedy autorit a univerzitních mistrů, jejichž *logické* postřehy byly tím stěžejním, na co se odvolával intelektuální svět, nastupuje náhle na scénu dějin obyčejná postava v obyčejném městě, která ale přináší umění pohled takové duchovní existence člověka, jež si je vědoma, že je právě a pouze existencí, duchem uprostřed ne-celistvého dění, bez nároku na logické diskurzy a bez „vzdělání“; umění, které vyvěrá ze života samého, ze životní praxe, které se jen na oko staví do pozice „podřadného“, ve skutečnosti si však v skrytu notuje s uměním vyšším, neboť je reálné ve své imaginaci, bolestné ve svém prožitku, chutné ve svých alegoriích a živé ve svém rozumnění.⁶⁵ Je přístupné, a přeci uzamčené, je iluzivní, ale bez deziluze. „*Umění nás vysvobozuje z bědného bytí; .. ba co víc, v umění žádné deziluze není, protože s iluzí se od samého počátku počítalo.*“⁶⁶

Problém však, který zde vyvstává, je problém individuality, která má dotvořit svět, která ale tápe nejenom v něm, především však v sobě samé, a která tak musí zákonitě stvořit dílo nedokonalé. Oproti mýtickým intencím, oproti renesančním formám, oproti náboženské tematice nemá Pessoa nic, co by jej usměrnilo, pochválilo, utvrdilo. Svět je pro něj jen věžeňská kobka a život v ní je bez ohledu na její „velikost“ pořád životem vězněného. Přejde trest smrti nebo amnestie?

II.2 DÍLO JAKO ZBABĚLOST A ABSURDITA

Člověk nikdy neobsáhne celek světa, přesto se tento celek vyjevuje v každé jeho části a možnosti. Pro Pessoa je však typické a směrodatné, že se vydává na cestu, na níž chce *všechny* poznat, *všechno* pochopit a *vše* procítit *všemi* způsoby. A to lze pouze v řádkách knih, (byť i těch nenapsaných, jak by

⁶⁴ Patočka, Jan: Spisovatel a jeho věc (K filosofii literatury) in Patočka, Jan – Češi I., OIKOYMENH Praha 2006, Sebrané spisy Svazek 12, 901stran, strana 289

⁶⁵ V této souvislosti odkazují zejména na přílohu bakalářské práce, totiž Symfonii neklidné noci, kterou považují za vrchol Pessooovy prozaické činnosti a ve kterém se zračí právě toto zde nastíněné.

⁶⁶ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 63

jistě sám Pessoa dodal), a to lze pouze tragickým totálním únikem ze sebe sama namířeným na totalitu bytí. Každý spisovatel zachycuje svět, Pessoa se však tohoto úkolu chce zhostit nevšedním, poněkud pyšným a v intencích člověka nemožným způsobem .. takže se mu jeho jediná osudová linie stane zbabělostí, absurditou, tragédií ... zvrtné se náhodou nebo je to zákon smělých cílů v poslání spisovatelském?

Pessoa několikrát předesílá, že jeho *Knihy neklidu* je jeho zbabělostí. Přesto: začtěme se do úryvku, ve kterém hovoří o svém psaní. Jak absurdně vyzní skutečnost, že tak krásně a nemarně vyjádřil onu marnost svého úsilí: „*Proč je umění krásné? Protože je zbytečné. Proč je život ošklivý? Protože je plný citů a úmyslů a plánů. // A co já, který to říkám – proč tuto knihu píše? Protože vím, že je nedokonalá. Beze slov by byla sama dokonalost; napsána se stane nedokonalou, proto ji píše. A především proto, že hájím zbytečnost a absurditu (..) –, proto píšu tuto knihu, abych lhal sám sobě, abych zradil svou vlastní teorii. A nejskvělejší na tom všem je pomyšlení, má láska, že to možná není pravda, že ani já tomu nevěřím. // A když nás lež začne těšit, mluvmé pravdu, abychom jí lhali.*“⁶⁷ Není to absurdní? Ale pro Pessou je absurdita božská. A tudíž i jeho dílo musí mít nádech božského, které když mizí, ozývá se beznadějí ještě hlubší, než ta předešlá, vyvěrající z nedokonalosti: „*Jak dlouho už nepíšu! V těch dnech jsem prožil celá staletí neurčité rezignace. Byl jsem jako stojatá voda pusté tůně v krajině, která není.*“⁶⁸ A tak ač v řádkách nešťasten, bez nich ještě víc; ač s časem vždy na štítu, bez něj člověk mrtev jest. Odráží se v něčem větší neklid, než v samotném slově *poklid* vyřečeným Pessou? „*Poklidně si budu žít v nějakém domečku někde v okolí něčeho a v tom poklidu nebudu tvořit dílo, které netvořím nyní, a abych je ani nadále nemusel tvořit, budu si vymýšlet výmluvy jiné než ty, s nimiž dnes uhýbám sám před sebou*“⁶⁹ Uhýbat sám před sebou a tak v pravdě být je Pessovým nejzákladnějším modem bytí, který vyrůstá z jeho *spisovatelství*. Donekonečna se může chtít vzepřít svému psaní, jak ale sám ví, psaní je droga – „*Proč píšu, jestliže nepíšu líp? Co bych si asi počal, kdybych nepsal to, co napsat dokážu? Netroufám si na mlčení asi jako člověk, který se bojí po tmě v pokoji. / Psát je pro mě sám sebou pohrdat; přestat psát však nemohu. Psaní je jako droga, kterou odmítám a beru, zlozvyk, jímž pohrdám a s nímž žiju*“⁷⁰. S ním nebo díky němu?

II.3 PARADOX

Právě mezi těmito dvěma polohami osciluje Pessovo vnímání díla – vidí jej jako spásu i jako prokletí, jako možnost ustát svůj úděl, ovšem zároveň jako příčinu jeho tak těžkého břemene člověka, který ví, že „*tvořit nějaké dílo a po jeho dokončení si přiznat, že je špatné, patří k tragédiím duše. A ta tragédie je zvlášť velká, když si člověk přizná, že to dílo je nejlepší, jaké mohl vytvořit. Chystáme-li se však nějaké dílo napsat a předem víme, že bude nedokonalé a nezdařené – pak je to vrchol trýzně a ponížení ducha. (..) Proč tedy píšu? Protože sice hlásám rezignaci, ale ještě jsem se ji nenaučil*

⁶⁷ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*, Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 34

⁶⁸ tamtéž, strana 263

⁶⁹ tamtéž, strana 135

⁷⁰ tamtéž, strana 106

uplatňovat. *Ještě jsem se nenaučil vzdát se náchylnosti k verši a próze. Musím psát, jako by to bylo za trest.*“ (69) Tento *trest* jej však vynese do pantheonu, kde sídlí Rilke, Whitman, Coleridge a Goethe. Paradox? .. rozumu a citu, teorie a praxe ... člověka, světa, literatury, bytí... Paradox nebo věčný zákon lidského pokolení? Podívejme se nyní na jeho tři kratičké prózy, které poodhalí jednak jeho um dialogický, jednak zápas právě rozumu a citu.

II.3.1 *Ďábel a sebevrah*

Kratičká prozaická povídka *Ďáblova hodina* patří ke gnostické linii autorova myšlení. Ve své autobiografické poznámce v roce 1935 – tedy v roce své smrti – se Pessoa označil za „gnostického křesťana“. A právě zde, v *Ďáblově hodině*, je tušení něčeho, co sahá „dál než *Bůh*“, hlavní myšlenkou. Sám příběh je více než prostý, nicméně psaný v jistém magickém idealismu. *Ďábel* svým slovem zasvětil budoucího básníka – svého duchovního syna – v Pravdu (a to i přesto, že říká „*ale já jsem nikdy nikomu pravdu říkat nehodlal – jednak proto, že to k ničemu není, a pak proto, že o ní nic nevím*“), která je pouze intuitivně nahlédnutelná a je nutno vidět ji kupříkladu z „*božského mostu*“ či pocítit „*v náhlém děsu*“, a syn pak sní matčin fantastický sen, na nějž se v dospělosti ve svém probuzení rozpomíná. Neškodný *Ďábel* kavalír (jak *d'ábla* označil Shakespeare), „*poutník tajemství a poznání*“, vyzbrojený měsíčním svitem a sny, má v Pessoaově pojetí k dispozici ironii a paradox, jimiž poodhaluje a znovu zastírá Boha, sebe i vesmír – toto „*klamně zákoutí nedosažitelné pravdy*“. Je to *Bůh* imaginace, král říše, která měla být, ale nebyla. To „*co by bývalo mohlo být*“ pak vkládá do lidské duše, aby pocítila, že je jiná, než je.

Knihy je imaginárním zamyšlením se nad „*d'ábovou rolí*“ v životě člověka, viděnou z pohledu muže, jež se označuje za *velkolepého hudebníka veškerého mlčení*. *Ďábel*, pojmáný jakožto negace boha či naopak jako jeho důkaz, je zde představen v postavě mající za poslání neustálou problematizaci, znicotňování či dokazování prázdna a nesmyslnosti všeho. V každém řádku této novely nutno spatřovat rozporuplnost Fernanda Pessay, humanisty, jehož dlaně s léčitelstvími schopnosti se však nikdy nikoho nedotkly.

„*Nejasné touhy, nijaká přání, únava z všednosti, přestože ji máme rádi, znechucenost tím, co znechucuje – to všechno je moje dílo, vzešlé z chvil, kdy spočívám na břehu velkých řek propasti a uvažuji o tom, že také nic nevím. Tehdy moje úvahy, nejasné emanace, sestoupí do lidských duší a lidé pocítí, že jsou jiní, než jací jsou.*“ Zde je opět jasně cítit gnosticismus, stejně jako jistá úzkost z naléhavosti metafyzická. Ať je mu pomocníkem *bůh* či *d'ábel*, k onomu pokoření pravdy světa je vždy daleko. A daleko je zejména proto, že je člověkem.

V druhé stati, *Testament sebevraha barona de Teive*, se Fernando Pessoa stylizuje do vojensky strohého portugalského šlechtice, jež abdikuje na svůj život. Testament, nalezený v zásuvce hotelového pokoje (?), jsou v podstatě Baronovy poznámky, psané krátce před zamýšlenou, chladnokrevně připravovanou sebevraždou. Vyhrocují se v něm některé rysy nihilismu a tají v sobě pod mrazivě nevzrušeným povrchem tragédie samotářského člověka bez víry a bez lásky, žijícího

v nesnesitelné mravní prázdnotě. Tento imaginární baron se chystá na svůj „smutný konec“ s takřka úředně (jak by ne, když autorem je úředník ..) odpovědným pocitem nevyhnutelné životní bilance.

Závěť příliš racionálně založeného starého mládence, postrádajícího smysl pro humor i pro poetičnost světa, má být negací života, vyslovením „fyzického hnusu z žití“, důstojnou abdikací pesimisty, který u sebe shledal nesmiřitelný rozpor pýchy na vlastní intelekt a vědomí slabé vůle k činu, a snad proto všechny své rukopisy spálil. Zanechat chce pouze své vlastní svědectví o konfliktu mezi citovou potřebou víry a intelektuální nemožností věřit. To, co je v *Knize neklidu* odsunuto do sféry snění, baron de Teive odsouvá do oblasti nicoty, kam posléze po konečné bilanci odsuzuje i sám sebe. V této definici („*tyto stránky nejsou mou zpovědí, nýbrž mou definicí*“) o „niterném poznání jalovosti veškerého úsilí a marnosti všech úmyslů“ před námi vyvstává marnost, marnost a nic než marnost.

Jakožto vrcholný stupeň nicoty, jež cítí, že se blíží konec Bytí a života, neboť si to tak sám přeje, ničí ucelené části děl, která nikdy nenapíše. Pálí most z břehu života, po němž již nechce kráčet, a nebo nemůže? Když už v sobě nemohl zanechat sled krásných lží, chce alespoň zůstat něco pravdy, snad vyslovitelné uprostřed všeobecné lži. Zpovídá se z tragédie, kdy se v jediné duši člověka uhnízdí intelektuální cítění stejně intenzivní jako cítění mravní, a jelikož jsa obdařen oběma ctnostmi, nic se sebou nesvede, respektive, chtěl by, ale „*ze všech záměrů se mi chce v duchu spát*“. Jeho strach z prohry je tak silný, že nehraje, s nikým a o nic. Jeho láska k prosté dívce byla znemožněna představou všech těch ubohostí, která se snesou na jeho dům z úst sousedů, jimiž pohrdá. A tak, lapen v slova ostatních, pohřbívá slova svá a je svázán v „*široké síto nemožnosti*“. Vzdává se lásky jakožto neřešitelného problému a jsa znechucen všemi svými přáními a nadějemi, navenek tak snadno splnitelných, jež však v nitru nedokázal chtít, je rozhodnut pro sebevraždu. Jeho výlučná touha být sám se přímočaře stáčí v nicnedělání, neboť „*jak snadné je dosáhnout všeho ve snu!*“ Učiní konec životu, v kterém mohl dosáhnout všech vrcholů, ale neobsáhl v sobě víc, než neschopnost je chtít. Závidí bláznům jejich jistoty, poněvadž ví, že náleží ke generaci, která ztratila jak víru v bohy dávných náboženství, tak „*víru v bohy moderních nenáboženství*“. Kristus a pokrok jsou pro něj mýty z téhož světa. Matčina smrt mu přetrhla poslední z pout, jež ho byly schopny spojovat s citem a emocemi. Následuje otupělost, nuda, omrzelost. A také tíseň, ohromná a věčná, neboť teprve se ztrátou jedinečné hodnoty pochopil, jak moc ji potřeboval, „*jako vzduch, který dýcháme a necítíme*“. Má všechny podmínky k tomu, aby byl šťasten, s výjimkou štěstí. Jeho srdce je obtěžkáno otevřeným oknem do noční krajiny, zároveň ho potěší, sedne-li si na kraj římsy vrabec; jedinou pravdou mu je „*mlčení nehybných červánků*“, všechnu lež lze naopak vycítit z pusté šedivé siluety okolního ne-bytí. Symfonie uvnitř jeho duše je neklidným vánkem krajiny věčných bouří.

Zanechal všech metafyzických úvah a hnusí se mu veškeré třídění neznáma. Ví, že „daná filosofie je pouze výrazem určité povahy“. Zájem jednotlivce o sebe sama vnášený do literární nebo filosofické oblasti mu připadá jako „*nevychovanost*“. Zoufá si, když píše: „Hodnotíme se podle toho, co si myslíme, a nikoli podle toho, co děláme“. Zde tak zřetelně vystupuje jeho hluboce zakořeněná

rozporuplnost a nezczitelná nenaladitelnost – připouští, že umí jen snít a oddávat se vnitřním extázím, zároveň vybízí k činu, poněvadž ten je hlavním úkolem života. A tak je jeho jediným uskutečnitelným „pohybem duše“ zhasnout již tak skomírající světlo uvnitř vesmíru, který však nelze kritizovat, protože jej neznáme. „*Je cosi nízkého, degradujícího v tomto přenášení našich strastí na celý vesmír; je cosi odporně sobeckého v předpokladu, že buď je vesmír v nás, nebo že my jsme jakýmsi jeho středem, souhrnem či snad symbolem*“. S tím souvisí i jeho přesvědčení, že je-li moderní člověk nešťastný, pak je pesimistou. A pesimismus bývá projevem sexuálního odříkání. Jenže – „*co má systém vesmíru společného se sexuálními nedostatky jednotlivce?*“ A co má Nekonečné Tajemství společného s tím, že on sám, jediný a nepoznaný, trpí?

Tato skutečnost trpící bytosti mu však není důvodem k zavrnutí boha; nezpochybňuje existenci zcela dobrého Stvořitele, nedokazuje však ani neexistenci Stvořitele vůbec. Dokazuje pouze to, že na světě existuje zlo. Přijde mu absurdní teorie o všemohoucím a dobrém bohu, který je stvořitelem zla, protože je stvořitelem všeho. Stejně tak nevěří v možnost, aby někdo jiný mohl zbavit jeho samého utrpení a úzkosti. „*Přesvědčení o marnosti jakékoli léčby duše by mě dozajista mělo vynést až na vrchol lhostejnosti, hustými oblaky tohoto přesvědčení oddělených od pozemských zmatků,*“ myšlení však přes svou sílu v autorově vědomí nic nezmuže proti vzpouře citu: „*Nemůžeme necítit, tak jako nemůžeme nejít.*“ Cizí bolest ho bolí snad ještě více; i přesto, že je vyhraněný individualista a neochvějný solipsista; – vidí ji totiž především jako nenapravitelnou bolest všeho živého a tatam je tak vůle skoncovat s bolestí jemu vlastní. Přesto si Fernando Pessoa neodpustí v závěru prosté konstatování: „*Pohrdám utrpením*“.

Je prost i všech rozhodnutí a všech konečných soudů, neboť vesmír, tajemství, bolest a i lidská duše jsou nesmírnou končinou plnou záchvěvů a zákoutí, která nelze dohlédnout a která nelze pohládit – možná je otázka po tom všem jednoduchá, tak jednoduchá, že nejsme s to ji spatřit, anebo naopak složitá .. ale ona složitost je bitvou prohranou již na mapě, natož v polích, jež znamenají smrt. Chyběla odvaha k plánu bitvy, protože plán by byl dozajista nedokonalý. Jeho skutečným nepřítelem, proti němuž se nedokázal bránit, je tak představa dokonalosti, „*kteřá přede ním vystávala dříve než všechna vojska světa, v tragickém předvoji všech ozbrojenců světa.*“

Též abstraktno je mu bližší než všechna konkrétní určení. Strach ze tmy v pokoji ho více naučil o psychologii vědomí, než epistemologická bádání v ulicích měst. A stejně tak, v abstraktní transcendentní rovině, prošel kolem fenoménu lásky, „*skoro stejně, jako neúčastně prošel životem obecně.*“ Od reálných požitků jej též sváděl strach někomu ublížit. Tyto zábrany jsou však v posledku zdrojem nejhlubších výčitek – k čemu jsou a byly „mé“ zábrany, když jiní, nemajíce mravnosti a ostychu, svedli všechny dívky světa a dnes jsou velebeni jako pokračovatelé lidstva, jež se v opojných dýcháncích neovládli a zplodili další nuzná pokolení, kterážto zraní duše jiných. „*Neexistuje čin, at' sebemenší, který by nezranil jinou duši, který by se nikoho nedotkl a jehož třebas jen některých stránek bychom nemuseli litovat, pokud nemáme srdce z kamene. Často mě napadlo, že skutečná filosofie poustevníka snad spočívá spíše v tom, že pouhým svým žitím nechce nikomu ublížit, než aby se rovnou*

chtěl izolovat.“ Proč? Neboť odvrhl realitu, anebo spíš – ona odvrhla jej. V tom zřejmě tkví jeho tragédie, jeho vítězství, jeho snová dobrodružství, při nichž neopustil zdi svého bytu a při nichž žil i umíral. K smrti jej vede morální prázdnota, jež je nejvíce způsobena nedostatkem víry, respektive faktem, že ji nedokáže mít. Víry v naději. „*Dnes už ani naděje nemám, protože nevím, proč by budoucnost měla být jiná než minulost.*“ Mnohým se stýská po uplynulé skutečnosti, jenomže „*nesnáším to, co sdílají všichni.*“ A tak, ač milován a vážen, ač hlazen a oslovován, vzdaluje se reálnému běhu času a jeho abstraktní prožitky spádu světa jsou barvami v obraze, který spadl do řeky. Zmítá se v korunách, jež nemají větve, zmítá se v ulici, jež, ač přelidněná, je pustá. A zmítá se v sobě, nemohouc utéci k citům.

Oba texty mají společnou formální povahu, fragmentární strukturu, která je však zasazena do pevného rámce. Co oba texty odlišuje obsahově, je kladení důrazu vždy na jeden ze dvou základních protikladů: rozum a cit. Zatímco v první próze je Pessoa alias postava ďábla ztělesněním snů, věcí nejistých, tajemství a obrazotvornosti a především mylnosti představy lidstva o své podstatě, druhá postava se oproti tomu snaží úzkostlivě potlačit intuici a emoce, náznaky citu, třeba i milostného, jež by jej zbavily nihilismu a abulických sklonů. Ďábel tvrdí, že lidstvo není schopno vymanit se ze zajetí jednoduchého dualismu: dobro (Bůh) – zlo (Ďábel). K tomuto zkreslenému obrazu podle něj přispěli i slavní básníci, například Milton či Goethe.⁷¹ Zároveň je zde silně vyjádřen pocit nedosažitelnosti lidského, ďábelského či božského poznání vesmíru a vlastní duše, s čímž se ostatně setkáme v každém verši či fragmentu Pessoaova díla. Postava sebevraha je naproti tomu konstatováním vrcholu rozumových schopností a pravého okamžiku smrti – v závěru si v pompézně teatrální scéně „autor“ vbodne do hrudi meč. (Za zmínku stojí, že Pessoa pod jménem barona de Teive za svého života nic neuveřejnil, přestože se o něm zmiňoval: „Pomocný účetní Bernardo Soares a baron de Teive (..) představují týž jev – nepřizpůsobivost životní realitě, a co víc, nepřizpůsobivost z týchž pohnutek a důvodů.“⁷²)

Paradox nemožnosti vydat se ani jednou z cest, protože obé vedou k nedostatečným závěrům, k omezenému poznání, k nejasnému konci, ke smrti či k nemožnosti být, je tím, co zakládá Pessoaův *neklid*.

II.3.2 *Bankéř anarchista*

Bankéř anarchista patří k oné nepatrné části Pessoaova literárního díla, která vyšla za autorova života⁷³. Jde o jakýsi platónský dialog o absurdních důsledcích příliš logického a racionálního myšlení, kdy spolu rozmlouvá bankéř, prohlašující hrdě, že je anarchistou v teorii i praxi, a dále nejmenovaný host jedné hospůdky, kde se tito dva „mudrci“ náhodně setkají. Bankéř vypráví o prostředí, ve kterém

⁷¹ Hans-Martin Gauger: Maskenspiel: Fernando Pessoa lädt ein zum Disput über die Götter; online <http://www.faz.net>

⁷² Pessoa, Fernando: Testament sebevraha de Teive, Ďáblova hodina; Argo 2001, 69 stran, str. 68 (jako doslov Pavly Lidmilové, překladatelky)

⁷³ Pessoa, Fernando: Bankéř Anarchista; Argo 1998, 166 stran, str.163

vyrostl, o neutěšených společenských podmínkách a jeho výchozím bodem úvah je, že „skutečným, jediným zlem jsou společenské konvence a fikce, které se nadřazují přirozeným skutečným – od rodiny až po peníze, od náboženství až po stát.(..) S křivkami přírody se nedá nic dělat: těm se nevyhneme. Ovšem pokud jde o křivdy způsobené společností a jejími konvencemi – proč se jim nevyhnout?“⁷⁴ Bankéř se oněm společenským fikcím chce vyhnout zejména na základě své inteligenční výbavy – rozvažuje každou možnost a přes konstruktivní analýzu dochází k závěru, že jedinou cestou, jak se zbavit tíhy peněz, které stojí v základu nerovnosti, je mít jich co nejvíce apod. Pozoruhodné je, že již v úvodu jej dotazovaný „usvědčí“ z toho, že v kořenu jeho záměru stojí intuice, bankéř však o tomto „poklesku“ ví, nicméně nehledě na něj, se jeho prognóza potvrdí. Ano, „v té chvíli jsem překonal logickou potíž citem, nikoli rozumovou úvahou. Uvidíte však, že když jsem později dospěl k plnému pochopení anarchistické doktríny, objevilo se i úplné a dokonalé řešení této otázky, do té doby logicky nezodpověděné.“⁷⁵

Nevyjadřuje snad anarchismus (řecké slovo ARCHÉ znamená nejenom vládu, ale také původ či počátek) svým způsobem i popření vlády rozumu či citu, když chce člověka odpoutat od fikcí i přílišného rozumování a když chce navrátit člověka do jeho přirozenosti, do dob, kdy rozum a cit byly v harmonii a v sobě-odpovídající vyváženosti?

II.4 SPISOVATEL A DÍLO JAKO SEBPŘESAHOJÍCÍ DĚNÍ

Je dílo tím, v čem se zračí to nejpodstatnější z lidského ducha, totiž možnost obsáhnout v sobě svět, být jeho vyjádřením, nebo je naopak tím, co znemožňuje člověku odpoutat se od neměnné složky světa (ve smyslu trvání sochy, verše, melodie), co znemožňuje žít tím „podstatným“ – dětmi, prací, svými emocemi a afekty, tedy tím pomíjivým, co ale ve svém toku a ve své nepřeborné možnosti konce a nového nastávání tvoří život člověka zasazeným do fenoménu času, který dává i bere, který chláholí i bodá, který i přesto, že není, je tím, co trvá? Paradox; pro Pessoa věčný spor mezi rozumem a citem; .. a velmi podstatný rozpor pro pochopení jeho neklidu – jako nestálosti a nemožnosti zabydlit člověka jen v jednom modu bytí, respektive jako neustálé popírání pozitivitu člověka a světa, jež si však předtím definuje jako negativní a negativistické konstanty, které však vykazují charakter jednoznačného přitakání, jsoucího, a tím kladného; jako metafyzické nikdy-nedokončené a nikdy-nerozřešené ustálení se v pozici rozumu či citu, v spisovatelství nebo v jeho negaci, v ďáblu či bohu, v asketovi či měšťanovi, v jednom či mnohých. Zním úžas nad pochopenou větou filosofa, i údiv nad propracovaností evropské tradice, znám „štěstí“ při četbě Platóna a znám „pýchu“ nad krásou lidského údělu, čte-li člověk Shakespeara nebo Skácela, ale nic z toho mi nenahradí *skutečný* pohled do dětských očí, otcovo pohazení či vůni jara, nic z toho nenaléhá více jako hlas přítelův, který ztrácí blízkého .. nic z toho není reálné jako realita ve všech bolestech a skráních, ve svých výšinách a oázách. Rozumím Pessoaovi, že se uzavřel na hrad, kde psal svého

⁷⁴ Pessoa, Fernando: Bankéř Anarchista; Argo 1998, 166 stran, str.12-13

⁷⁵ tamtéž, str. 30

Fausta a kde se vyhnul lidským tragikomediiím při nákupu banánů⁷⁶, rozumím mu, zároveň vím, že jeho bolest pramení z toho, že se neodvážil žít. Neodvážil, snad z důvodu, že věděl, že žít a následně o tom psát by jej ještě více bolelo; že samo pomyšlení rozvířilo trudné myšlenky a dovolilo nahlédnout právě onu kvintesenci bytí.

Právě proto však, že celý život Pessoaův nese se ve znamení paradoxu, právě proto, že se neodvážil žít, mohl napsat tu nejhlubší a největší pravdu o životě! Jak řekl Schopenhauer: „Pouze autor, jenž při psaní čerpá látku bezprostředně z vlastní hlavy, si zaslouží být čten.“⁷⁷ Jistě, že v každém z nás bují podobné světy a prostřednictvím druhých se dotýkáme společnosti, tudíž sebe sama; že obsahy vědomí jsou naladěny na podobné vlny a že se všichni dotýkáme *stejných* věcí. Pessoa se ale dotýkal jen svých myšlenek, což je jeho tragédie i vítězství. Takže opustil kobku světa, aby o ní mohl podat ještě hlubší a reálnější svědectví, než kdyby se v ní zabydlel a přijal její možnosti; takže přijal trest smrti, aby se mu amnestií stal jeho nový život – nikoho, kdo není nic, a přesto má v sobě všechny sny světa. Sny stejně jako dílo přesahují člověka; dílo je tím, co žije dál a co člověka ustavuje ve smyslu tvůrce a zároveň pozorovatele, co člověka zabydluje ve světě, který on sám tvoří a který zároveň přesahuje jeho rámec, co člověku dává smysl, který se však nikdy nevyjeví, smysl, který nikdy nepolapen, jest tím, co jakoby dávno hotové lapilo samo člověka. A vytratí-li se, vytratí se i život, a tak přestat psát (respektive myslet a následně toto své myšlení *myslit*), je nežít ... „*Souží mě jakýsi cit, který neznám; chybí mi jakýsi argument, nevím k čemu; v nervech nemám žádnou vůli. Pod vědomím jsem smutný. A tyto řádky, opravdu jen zběžné, nepíšu proto, abych řekl tohle či cokoli jiného, ale proto, abych zaměstnal svou roztržitost. Pomalu, nedbalými tahy tupou tužkou – ani mi nenapadne si ji ořezat – zaplňuji kus bílého balicího papíru na sendviče, který mi v kavárně dali, protože lepší nepotřebuji a hodí se mi jakýkoli, jen když je bílý. Stačí mi ke spokojenosti. Opřu se o opěradlo. Snáší se jednotvárný podvečer v bezútěšném a nejistém přisvitu, ani nesprchlo .. A přestávám psát, protože přestávám psát.*“⁷⁸

⁷⁶ Srovnej: „*Jistěže bych mohl tuhle chvíli oslavit tím, že bych si koupil banány.(.) Avšak rituály, symboly i kupování věcí na ulici mě uvádějí do rozpaků. Třeba by mi ty banány dobře nezabalili nebo by mi je neprodali, jak se patří, protože já je neumím kupovat, jak se patří. Třeba by se jim nezdál můj hlas, až bych se zeptal, kolik stojí. Lepší je psát, než odvážit se žít, i kdyby žít nebylo víc než kupovat banány na slunci .. Možná později .. Ano, později ... Někdo jiný možná .. Nevím ..*“ in Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 125

⁷⁷ Schopenhauer, Arthur: *O spisovatelství a stylu*; nakladatelství Hynek Praha 1994, 70 stran, str. 9

⁷⁸ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 119



Exkurs: Žurnalista, mýtický vypravěč a politický revolucionář pera

Pessoův životopisec Joao Gaspar Simoes tvrdí, že Pessoa byl na svůj věk velmi vyzrálý a že již v pěti letech uměl číst a psát. Je proto těžké si představit, že by takto vyspělé dítě nemělo potuchy o anglicko-portugalském konfliktu a jeho ozvucích v portugalské politice, zvláště žil-li v domě portugalského konzula v jižní Africe. I když připustíme, že se o konflikt vůbec nezajímal nebo že neznal souvislosti a nerozuměl detailům, byl i tak do portugalské politiky uveden velmi brzy.⁷⁹

Nutno se jen na okraj zmínit, v jaké že neklidné době Pessoa žil: **1.** Portugalsko muselo hájit své kolonie, neboť Britové chtěli v Africe rozšířit své koloniální panství, a dovolávali se tudíž teritoriálních práv na portugalské území v oblasti mezi Mozambikem a Angolou. Na to Portugalci reagovali vojenskými jednotkami, které měly chránit jejich nárok, Britové ovšem odpověděli v podobě ultimáta, jež zaslali královi D. Carlosovi. Portugalsko poníženež kapitulovalo. **2.** Portugalsko bylo za života Pessoy pod diktaturou Franka a zavládly v něm těžké časy. Franko rozpustil národní legislativní sněm a začal s podporou krále (respektive s dekretem neochotně králem podepsaným) vládnout v zemi. Tíživou situaci se rozhodli řešit jak monarchisté, tak republikáni, a spustili protivládní kampaň. Franko je za to odsoudil. Roku 1907 se republikáni pokusili o převrat, ale marně, a Frankovou odpovědí na jejich bezúspěšnou revoltu bylo vyhoštění vůdců povstání do Afriky. V roce 1908 podepsal král onen dekret a toho samého dne byli on i jeho nástupce Luís Filip úkladně zavražděni. **3.** Roku 1916 vstupuje Portugalsko do války, ekonomika se kvůli válečnému stavu země ocitla ve schodku a zavedla přidělový systém. Národ zanevřel na Alfonse Costu a moci se ujal Sidónio Pais. Nová Republika (*República Nova*) se však příliš nestarala o problémy země. Politická nestabilita rostla, ale Pais zhlížel na celou situaci z pozice diktátora. Jeho politika se většinou lidem nelíbila, připadala jim dokonce horší než ta předešlá, a tak začal pracující lid stávkovat. V zemi rostla cenzura a *escudo* se znehodnocovalo. V prosinci 1918 bylo Pais zavražděn. **4.** Nová fáze přišla s revolucí z 28. května 1926 pod vedením generála Gomeze da Costy. Ten stál v čele nové vlády až do doby, než jej generál Carmona sesadil a následně poslal do vyhnanství na Azorské ostrovy. Carmona byl v březnu 1928 zvolen prezidentem a o měsíc později se António Salazar stal novým ministrem financí. António Salazar se svého postu ujal v dubnu 1928 a už v listopadu 1932 soustředil ve svých rukách rozhodující část politické moci v Portugalsku. S následujícím rokem se pustil do reforem, které pečlivě propracoval, které ale nasměrovaly *Estado Novo* k fašismu.⁸⁰

Tyto a mnohé události probouzeli ve Fernandu Pessoovi revoluční smýšlení. Jeho nevlastní bratr Joao Maria Nogueira Rosa o mnoho let později vypověděl, že Pessoa byl v podstatě revolucionář. „Nebyl anarchista, ale zkrátka revolucionář. Nebyl typ člověka, který se postaví do čela průvodu, z jeho pera však vzházely docela nepatrné pobídky, jejichž účinek byl smrtelnější než Molotovův

⁷⁹ viz Cavaco, Gilbert R. – Pessoa and Portuguese Politics in The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 58

⁸⁰ tamtéž, strana 63

koktejl.⁸¹ I přes svůj krátký čas strávený na univerzitě byl Pessoa jedním z těch, kdo vyprovokoval studentskou stávkou v roce 1907. Tato skutečnost byla z větší části důvodem, proč Pessoa svého studia zanechal. Nebyl ze studií vyobcován, podle všeho se ale neztotožnil se směrem, kterým se univerzita ubírala. Stejně tak útočil na vládu i v dřívějších dobách, za Salazarova režimu, když bylo Portugalsko centrem mnoha revolucí a svědkem tolika vládních změn; útočil na ty u moci, měli-li na svědomí jakoukoli nespravedlnost. Pessoa byl prostě trnem v oku mocipánům, což ho častokrát zahnilo do ústraní.

Právě v něm měl zřejmě dostatek času přemýšlet nad novým směrem portugalské literární filosofie, jímž byla skupina intelektuálů zvaných *Renascença Portuguesa*, která se zformovala v Portu pod taktovkou Teixeira de Pascoaes.⁸² Základním námětem hnutí bylo *saudosismo* (nostalgie), jehož podstatou je propojení minulosti a budoucnosti. Pascoaesovi je výchozí tezí skvostný věk portugalské kultury v dobách zámořských objevů, proti níž staví antitezi v hávu tehdejší dekadence. Syntézou pak doufá bude „příští Lusitánská civilizace“⁸³, v níž se spojí velikost minulosti s velikostí budoucnosti. Byla to právě tato myšlenka mesianismu, která Pessou přiměla publikovat roku 1912 v lisabonské časopise *Águie* soubor článků prorokujících příchod věku, ve kterém se prolne Lusitánsko-evropská civilizace se zlatým věkem doby Camoesovy.

Pessoa byl měšťánkem, vždycky pohrdal Portugalskou republikou a z jeho díla mimojiné nutno vyčíst, že socialismus nebyl jeho šálek čaje. Pessooovi předkové pocházeli z Azor, zároveň byl britským Jihoafričanem, ale rozhodl se zapustit kořeny v Portugalsku. Necítil-li se v něm a přemýšlel-li i spíše jako Angličan (jeho malé zápisníky jsou převážně psány v angličtině, s výjimkou portugalských veršů), proč si za náhradu svého domova nezvolil Británii, jemu blízkou a vyšší společnost? Ano, cítil, že je lepší a že mu prostředí nevyhovuje, ale snažil se to překonat – vydal se dvěma směry, které se křížily a překrývaly. Na jedné straně se ve své tvorbě vracel k mýtickému, tehdy mocnému Portugalsku, jemuž vládl silný, zářný, mladý král Šebestián⁸⁴, který se jednou v přestrojení za pomoci čar a kouzel vrátí. (Pessoa takto ve svých verších tesknil nad zavražděným prezidentem Sidónio Paisem). S tímto mýtem, v němž zachytil svou potřebu postavy otce, který může být i atraktivním mladíkem, spojil mýtus o Páté Říši⁸⁵, v němž ukázal další svou zálibu, totiž sklon k esoterickému vidění světa.

Jinou cestou, kterou Pessoa zkoušel zaplnit ono nesmírné prázdno svého života, bylo stát se všeobecně uznávaným a známým spisovatelem pojednání, pamfletů a článků, jejichž cílem bylo lidi

⁸¹ Cavaco, Gilbert R. – Pessoa and Portuguese Politics in The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 60

⁸² portugalský básník, žijící v letech 1877 – 1952; právě jeho *saudosismo* udalo portugalské kultuře zcela nový směr a nádech

⁸³ Lusitánie byla římská provincie v oblasti přibližně dnešního Portugalska, obyvatelé byli vyhlášeni pro svou bojovnost, ale jejich původ je nejasný

⁸⁴ „spící král“ Sebastian I. (1554 – 1578) – pro Portugalce jedna z největších postav dějin; jezuita, homosexuál, zabit v bitvě; legenda praví, že až bude Portugalsku nejhůře, probudí se a zemi pomůže

⁸⁵ Pátá Říše je v Pessooových očích nový společensko-politický rozvrh světa, ve kterém má člověk dosáhnout „obecného“ a „nejvyššího“ poznání, se kterým půjde ruku v ruce ekonomický, hospodářský i kulturní vzestup.

pohoršit a urazit, nebo je alespoň přimět k tomu, aby se – stejně jako jejich autor – nad nimi pousmáli a nebrali je vážně. Jejich podstatou byla tudíž ambivalentnost, která se projevovala i tak, že se v nich Pessoa rád vyjadřoval k věcem veřejným, zejména těm současným, aniž by mu však na přítomnosti ve skutečnosti záleželo. Tomuto sebe-destruktivnímu muži, který vně i uvnitř sebe nacházel jen prázdno, byla vynalézavá cesta symbolického ztvárnění portugalské mytologie a jejího mýtického krále útěchou a zároveň naplňovala i jeho vlasteneckou touhu být Portugalcem.

Silně také cítil své „Evropanství“. Pessoa studoval na střední škole v Durbanu řeckou kulturu a antiku velmi uznával. V jednom rukopise píše: „nejstarší tradice naší civilizace je ta řecká a my bychom ji proto měli obnovit. Už kvůli nám bychom se měli pokusit oživit v nás řeckého ducha, a být tak schopni navázat na dílo Řeků. Vše, co přišlo po nich, bylo vybočením a omylem. Naše politická zřízení trpí pod tíhou římského kolektivismu a křesťanského sentimentalismu.“⁸⁶ Je tak zřejmé, že přemýšlel o dějinách a vývoji evropského myšlení, o vlivu křesťanství i moci.

Zároveň a především byl však tento úředník literárním revolucionářem, který věděl, že – po několika malých literárních vzplanutích v letech 1914 – 1917 – je revoluce mrtvá a že jeho tvorba i tvorba přátel bude muset počkat na další generaci, která jejich dílo posoudí. Nechtěl vydávat knihy, žádal-li jej kdokoli o poezii, rozpoutal jakési „písemné námluvy“⁸⁷, jež jsou dokladem toho, jak si Pessoa svou rozsáhlou prací nebyl jistý, jak si nevěřil a jak vsázel na potomstvo, které ocení a rozluští jeho vnitřní zbudovaný svět, velké neskutečné představení, kterým budou příští generace fascinovány. Proslulá truhla se stejně jako heteronyma stala více (či) méně vědomou a zamýšlenou hrou. A všechny tyto okolnosti jeho života dávají dohromady skládku tvůrčího provedení, ze kterého lze vyčíst Pessovu osobnost a důvod chování. Předstíral, že vyznává jistý druh rozenkruciánství⁸⁸ - a jeho zvláštní sonety o hrobu zakladatele tohoto směru jsou perfektními napodobeninami originálního esoterického díla, jež jakoby psal sám zakladatel nebo někdo jeho jménem – což bylo jen dalším článkem spojujícím osobnost uvnitř něj (existující i neexistující) a myšlenkový svět, jehož pomíjivost si přál zachytit a v němž chtěl sloučit realizaci i ničení, které byly podmíněny vytouženou smrtí. Pessoa i většina jeho současníků se uchýlovali k esoterickým směrům a mystériím, snažili se zůstat „nad vodou“ a posunout hranice lidského vědomí, protože tradiční vidění světa se spolu s doprovodnými aspekty života drolilo kolem nich - svět se rozpadal. Neuspokojoval je ani povrchní vědecký optimismus devatenáctého století, který pro pokročilejší duchy své doby nebyl o nic víc uspokojivější.

⁸⁶ Cavaco, Gilbert R. – Pessoa and Portuguese Politics in The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 64

⁸⁷ Glover, Michael: I met a man who wasn't there – The Book of Disquiet; online www.findarticles.com (Independent, London, May 20, 2001)

⁸⁸ gnostické, kulturně náboženské hnutí, které tvoří důležitou - byť zapomenutou - historickou fázi přechodu mezi renesancí a osvícenstvím; v protestantském prostředí propojilo hermetické vědy - tj. alchymii a magii - s kabalou, matematikou a pansofickými snahami, takže vytvořilo kořeny, z nichž vyrostla moderní přírodověda; rozenkruciáni založili *svobodné zednářství*, domnívali se, že budou tvůrci „třetí reformace“ po Lutherovi a Kalvínovi a že celé křesťanství přetvoří do kabaly.

A na závěr našeho kratičkého odpočinku u Pessoaovy politické „kariéry“, která se odehrávala zejména na stránkách časopisů, tu máme jednu perličku: v časopise *Capital* vyšel pro změnu článek, jenž útočil na futuristické básníky kolem časopisu *Orpheus* a na který v červnu 1915 zareagoval Álvaro de Campos, jedno ze stěžejních Pessoaových heteronym. Ve svém dopise se kousavým stylem vyjádřil k činu Alfonse Costy, jež stál za explozí v tramvaji, která odmrštila diktátora Franka na chodník a způsobila mu frakturu lebky. Organizace zvaná Carbonárie⁸⁹ si dopis vyložila jako urážku svého společenství a následně obklíčila na lisabonském nádraží Rossio restauraci Irmaos Unidos, kde se soustředili básníci futurismu a kde si chtěli s Pessoaou vyřídit účty. Pessoa se ale té noci na veřejnosti neukázal.⁹⁰

⁸⁹ anarchistická skupina, jež vznikla na konci 19.století a jež působila zejména roku 1910 za portugalské revoluce

⁹⁰ Cavaco, Gilbert R. – Pessoa and Portuguese Politics in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 68



Que sais-je de
ce que je serai, moi qui
ne sais qui je suis?

Fernando PESSOA

*Vést nezaujatý a kultivovaný život svlažovaný idejemi,
přítom číst, snít a pomýšlet na psaní, život dostatečně pomalý na to,
aby byl stále na hranici nudy, a dost hloubavý, aby ji nikdy nepřekročil.
Vést ten život daleko od emocí a od myšlenek, jen v myšlení emocí a v emoci myšlenek.
Bez hnutí zlátnout na slunci jako temné jezero obrostlé květy.
Ve stínu mít onu urozenost individuality spočívající v tom, že na ničem v životě netrváme.
Být v pohybu světů jako pyl, zdvíhaný v odpoledním vzduchu neznámým větrem
a za malátnosti soumraku kamsi náhodně klesající, nezřetelný mezi věcmi většími.
Tím být a toho si být pevně vědom, ani veselý, ani smutný, vděčný slunci za jeho svit
a hvězdám za jejich vzdálenost.
Nebýt víc, nemít víc, nechtít víc ...
Hudba hladového,
píseň slepce,
relikvie neznámého poutníka,
stopy velblouda kráčejíciho bez cíle pouští ..
Básník?
(Kniha neklidu, str. 151).*

III. Básník

Fernando Pessoa je posledním velkým objevem západní poezie dvacátého století.⁹¹ Možná však právě díky této skutečnosti promlouvá jeho odkaz ještě stále k naší době, neboť autoři, kteří si jej „objevili“ a kteří vstřebali mnohý z aspektů Pessovy tvorby ve svá díla, jsou především básníci z let šedesátých a sedmdesátých. Jmenujme jen několik poetů, kteří u něj našli zdroj inspirace – Edouard Roditi, Thomas Merton, John Wain, Joyce Carol Oatesová, Allen Ginsberg a Lawrence Ferlinghetti. Je pochopitelné, že rozdílným básníkům se i v tvorbách dalších autorů budou líbit rozdílné motivy, přesto však nabízí Pessooův kánon mimořádnou hostinu všem těm, jež lační po myšlenkách, tématech a různých podnětech. Jeho poezie se přizpůsobí antipoetickému programu Thomase Mertona stejně tak, jako se jeho beletrie osvědčí Lawrenci Ferlinghettimu coby stvrzenka svěhlavých anarchistických snů.⁹²

Snad žádný jiný poeta jeho doby nemůže Pessou předčit v tvůrčí všestrannosti. Je skutečně jediný svého druhu, už jenom různorodostí a množstvím básníků, jímž vědomě dává vzniknout. Stal se

⁹¹ „Posledním“ se zde myslí ta skutečnost, že byl básnickým světem objeven až v průběhu šedesátých let, přičemž hlavní pozornosti se mu dostalo až v následujících dekadách; v některých zemích se k jeho odkazu přistupuje až nyní; hlavní zásluhu pro anglo-americký svět nutno přičíst Haroldu Bloomovi, který jej zařadil do svého Kánonu západní literatury. Více in Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, 1.kapitola

⁹² Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran; strana 18

praotcem fiktivních básníků, jež se stali sami sebou. I mnozí jiní psali poezii hlasy nereálných, historických či literárních postav – kupříkladu Angličan Robert Browning, Argentinec Jorge Luis Borges, či Dán Soren Kierkegaard, unikátnost Pessoa však spočívá v tom, že pro každého svého významného „heteronyma“ stvořil i osobitou poezii, kterou lze právě pro její osobitost snadno přiřknout vždy „konkrétní“ postavě fiktivního autora; zároveň je veškerá jeho básnická tvorba v samé své podstatě neocenitelným přínosem do portugalské, evropské a světové poezie.⁹³

V roce 1934 publikoval básnické pásmo nazvané *Mensagem*, jedinou básnickou sbírku v portugalštině, která vyšla za jeho života. Třebaže publikoval mnoho prací pod svým vlastním jménem, část své nejvýraznější poezie přisoudil třem hlavním heteronymům – Albertu Caeirovi, Ricardu Reisovi a Álváru de Campos. Pessoaova heteronyma nepochybně významně přispěla k básníkovu „skutečnému“ životu, který byl vnitřním životem umělců a myslitelů. To, co se mu přihodilo na veřejnosti, v ulicích Lisabonu, v kavárnách, v kancelářích firem, pro něž pracoval jako korespondent, jako polemikovi z politických a uměleckých deníků, nebo jako někdejšímu milenci mladé písařky jménem Ofélie – to vše si Pessoa ohradil plotem vnitřní reality, takže prožíval svět ve vzdálené a odlehle zemi (své duše), ze které čerpal (a ze které přicházely) nevšední náměty pro jeho eseje, básně a příběhy. Po pravdě, jeho život byl tak spleťtým celkem, že pouhá jedna z jeho mnoha identit – a samozřejmě nikoli ani ta, kým Fernando Pessoa nazýval sebe (*ele mesmo*) – nemohla sesbírat úrodu jeho inteligence. Celý komplement heteronymů, zejména Caeiro, Reis a Campos, se tudíž ujal ztvárnění onoho dramatu-uvnitř-osoby.

Fernando Pessoa byl od počátku básník básníků⁹⁴ – obklopoval se jimi, pomáhal jim, upozorňoval na ně časopiseckými recenzemi; razil cestu novým uměleckým směrům a snažil se povznést portugalskou poezii na úroveň evropskou. V Anglii nechvalně proslulý věštec, hédonista, drogový experimentátor a básník Aleister Crowley znal Pessou přibližně od roku 1930 a ačkoliv spíše jako studenta okultismu než jako poetu, vyličil „Dona Fernanda Pessou“ jako „skutečně skvělého básníka a jediného, který kdy napsal Shakespearovy Sonety ve stylu Shakespeara.“ „Je asi nejnevšednějším literárním fenoménem, jakého jsem poznal“, žasl.⁹⁵ V Americe se pro změnu k Pessooově osobě vyjádřil Allen Ginsberg, který poukázal na to, že to byl právě Pessoa, kdo objevil Walta Whitmana, kdo v něm rozpoznal výbušného energického humoristu a kdo odhalil revoluční Whitmanovský přístup k sexualitě, čímž se Pessoa stal – desítky let před Ginsbergem – prvním opravdu moderním stoupencem amerických rapsódů devatenáctého století.⁹⁶ Básník Ferlinghetti, Ginsbergův beatnický parťák a současník, se vztáhl k Pessooovi z jiné polohy – z anarchistického křesla vyslovujícíce

⁹³ Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran; strana 2

⁹⁴ Jmenujme jen na okraj některé významné portugalské básníky, kteří alespoň ze začátku vděčili za ohlas na jejich díla Pessooovi: Mário de Sá-Carneiro, António Ferra, Armando Cortes-Rodrigues, José Régio, Adolfo Casais Monteiro, Jorge de Sena, David Mourao-Ferreira a jiní, více in Monteiro/*The Presence of Pessoa*

⁹⁵ Monteiro, George: *The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses*, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran; strana 28

⁹⁶ tamtéž, str. 52

politickou satiru, která je hlavním námětem jeho novely *Láska ve dnech vášni*. Na domácí portugalské scéně byl Pessoa vážen jako skvělý mistr moderní kulturní revoluce prvních dvou dekad dvacátého století a jak upozorňuje jeho přítel a básník Jorge de Sena: „V Portugalsku nemůže žádný spisovatel jakýchkoli kvalit popřít, že Pessoa jest podstatnou součástí jeho literárního vývoje, umu, a že to byl on, kdo za námi stál a představoval pro nás všechny symbol modernismu.“⁹⁷

III.1. LYRICKÝ SUBJEKT

K básnickému modernismu však vedle daleká a složitá cesta, na jejímž počátku byli – jak jinak – Řekové, národ, který jako jediný pochopil, že pravda se člověku může zjevit pouze sama; národ, který svým mýtem, jež nejsa výsledkem nějakého rozvažování, ale právě a pouze pravdou, kterou je člověk uchopen, předeslal světu vlastní božstvo, věčnou pravdu: bohyni Múzu. Zrození Múzy v řeckém smyslu znamená tedy zázrak zrodu umění a múzy jsou tím božským zázrakem, že bytí vyslovuje sebe sama. Děje se tak hudbou, v jejichž zvucích promlouvá bytí.⁹⁸ A právě z hudby rodí se umění básnické, tragédie i dialektika a též (artistická) metafyzika.⁹⁹

Fernando Pessoa obdivoval řeckou kulturu. Na střední škole v Durbanu studoval jednak řecké umění, jednak jejich mytologii a filosofii, a antiku velmi uznával. V jednom rukopise píše: „Nejstarší tradice naší civilizace je ta řecká a my bychom ji proto měli obnovit. Už kvůli nám bychom se měli pokusit oživit v nás řeckého ducha, a být tak schopni navázat na dílo Řeků. Vše, co přišlo po nich, bylo vybočením a omylem.“¹⁰⁰ (Například prvním symbolem, na který v *Mensagemu* narazíme, je postava řeckýma očima zahleděná na Západ.) Právě západní uchopení člověka představuje umělce jakožto *lyrický subjekt*, který hledající cokoli na cestě k pravdě bytí naléhá na múzy, přičemž se objevuje poezie, jejíž role zde je podobná poznámkovému bloku - je to oblast, kde myšlenky krystalizují a jiskří, kde se zbavují balastu hlouposti a špíny. Odtud vyvěrá metafyzika, ne však samotná pravda bytí, která je vždy a všude, nevyřčena, neshlédnuta, neslyšena; pravdou bytí je bytí samo ve všech svých uskutečněných i neuskutečněných možnostech. Je-li však cesty, jak nejvíce lze se dotknout bytí, pak je to cesta básnická.

Pro Platona není básník schopen básnit, pokud nepozbyl vědomí a pokud není zcela bez rozumu¹⁰¹ a pro Aristotela je básník hercem, napodobitelem¹⁰². Též pro Pessou je básník jednoznačně a především podvodník, báchorkář předestírající před sebe celek světa a jej zachycující v předstírání

⁹⁷ Sena, de Jorge: *The Man who never was*, str. 19-33 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 22

⁹⁸ Walter F. Otto – *Mýtus a slovo*

⁹⁹ Nietzsche, Friedrich – *Zrození tragédie z ducha hudby*, vydal Karel Stibral, Studentské nakladatelství Gryf, Praha 1993, 81 stran, str. 2

¹⁰⁰ viz Cavaco, Gilbert R. – *Pessoa and Portuguese Politics in The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 62

¹⁰¹ Nietzsche, Friedrich – *Zrození tragédie z ducha hudby*, vydal Karel Stibral, Studentské nakladatelství Gryf, Praha 1993, 81 stran, str. 45

¹⁰² Viz jeho pojetí *mimesis*.

sebe sama.¹⁰³ V dějinách poezii si často byli básníci vědomi toho, že aby se dostali k jádru věci, musí se uchýlit k „podvodu“ - musí předstírat a napodobovat, jak to vyjádřil i Pessoaův předchůdce, jeden ze zakladatelů moderní literatury, Nietzsche, když tvrdil, že pouze básník, který lže, je schopen pravdy.¹⁰⁴ U Nietzscheho ještě chvíli zůstaneme, neboť tento velikán je Pessoaovi blízký v nejednom ohledu. Pro nás má nyní význam ta skutečnost, že u Pessoa se stejně jako u Nietzscheho „metafyzika nechává vést uměleckým dílem“,¹⁰⁵ zároveň choval Pessoa „obdiv“ k onomu splynutí dionýského a apollinského živlu, které vytvořilo tragédii. V básnictví Pessoaově slyšíme jak ozvuky snů, zdání a individuace, tak je zde čitelné i Dionýsovo tragické chápání světa, které uchvacuje našeho hrdinu jednak pro svůj hudební (tedy muzický) základ, jednak pro charakteristiky tohoto boha, totiž boha utrpení, vůle a jednoty. Právě dionýsovský umělec dosahuje sjednocení se světem, právě on se jako lyrik odráží od hudby, která skýtala prajednotu a byla tím, co předvádělo svět, avšak až s apollinským účinkem snu převádí zdání do výslovné podobnosti. Tím nejpodstatnějším je zde zejména ten bod obratu, kdy se umělec vzdává své subjektivnosti, neboť „lyrikovo já zaznívá z propasti bytí: jeho subjektivnost je pouhá fikce moderních estetiků“.¹⁰⁶ Tak tomu bylo v antickém umění. S vývojem světa i myšlení se mnohé proměnilo, samo v základu však básnictví zůstalo v jednom ohledu stejné: totiž že „pokud je subjekt vskutku umělcem, je vykoupěn ze své individuální vůle a stal se jakoby mediem, jehož prostřednictvím jediný skutečně jsoucí subjekt oslavuje své vykoupení v oblasti zdání.“¹⁰⁷ Podstatné je zde právě vykoupení, poněvadž tak se ukazuje – pro Pessoa, Nietzscheho i další – že život a svět jsou na věky věků ospravedlněny jen jakožto jevy estetické. Zároveň se zde rodí ta kontradikční podmíněnost, že totiž až s poznáním životního úmyslu, s rozpoznáním sebe sama jakožto umělce, takže s přijetím osamocenosti na štítu bytí, může vyrůst krása i kosmický šperk v podobě jak uměleckého díla, tak zároveň zcela individuálně zachycené podoby světa, který je však stále týž a jeden, podoba, ve které se definitivně a zázračně prolne subjekt s objektem. Nelze tedy mluvit o tragédii jedince, který v samém aktu uměleckého plození splývá se samou věčnou podstatou i praumělcem světa, neboť se děje zázrak, kdy je umělec básníkem i hercem v jednom jediném okamžiku. Umění se tu tak představuje jakožto „vlastní metafyzická činnost“¹⁰⁸, která více než cokoli jiného nechává přistoupit člověka k jevišti bytí a která se v možné své podobě neklidného tvoření může stát tím, co se navzdory vykazované tragičnosti stane vykoupením a vyvede básníky z údolí temnoty. Lyrický subjekt tak, je-li vskutku básníkem, může se podívat až na dno věci a podat o něm

¹⁰³ Viz báseň *Autopsicografia* (Self-analysis) in Fernando Pessoa: *Self-analysis and Thirty other Poems*, Calouste Gulbenkian Foundation Lisbon 1988, 89 stran, str. 16

¹⁰⁴ Sena, de Jorge: *The Man who never was*, str. 19-33 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 24

¹⁰⁵ Kouba, Pavel: Nietzsche. *Filosofická antropologie*, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 21

¹⁰⁶ Nietzsche, Friedrich – *Zrození tragédie z ducha hudby*, vydal Karel Stibral, Studentské nakladatelství Gryf, Praha 1993, 81 stran, str. 22

¹⁰⁷ tamtéž, str. 24

¹⁰⁸ Kouba, Pavel: Nietzsche. *Filosofická antropologie*, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 25

takové svědectví, jaké si jsoucí pravdivost světa zaslouží. A tak je Pessoa tím, kdo může zvolat Sbohem Bytí!¹⁰⁹ maje právě samo bytí nejbližší před sebou i ve své podstatě.

III.2 BÁSNICKY ŽIL PESSOA

Většina z Pessoaových stvořených postav byli básníci. Rozlétli se v imaginárním světě veršů do všemožných poloh, aby se básnicky zabydleli v jednom jediném světě – totiž v Pessoaově mysli. Z pohledu Martina Heideggera je to „teprve a jedině básnění, které přivádí člověka na zem, vede ho k ní, a tak ho uvádí k bydlení“¹¹⁰; a snad je i tím, co člověka přivádí k sobě samému, když tím, že jej poměřuje s čímsi nebeským¹¹¹, s čímsi, co člověka přesahuje, nechává mu v lidství tušit ozvěnu božského, a tak mu ukázat ztracenou cestu zpátky k vlastnímu já. Spolu s tím však dává člověku okázale najevo, že *neznámo* (potažmo tajemství) stojí v základu světa a že jen díky tomuto původnímu neznámu můžeme nabýt sekundární obeznámenosti a rozumění v něčem, co nepřestává člověka uvádět do jeho žití.

Pessoa přisuzoval básnickému textu filozofický význam, poezii chápal jako metafyziku; zároveň si byl vědom, že všechno svrchované básnictví je „mýtické“ jako subjektivní zvěstování celé pravdy bytí.¹¹² Jeho melancholické pojetí jsoucna má základ v nejvšednějším životě, v přemýšlení o stálosti v běhu a ruchu života. Mýtus se rodí z každodenních duševních příběhů, z běžných událostí a obecnou podmínkou tvoření mýtu a současně základním rysem mýtu je proměna subjektivního zážitku v objektivní, založená na tom, že v největších hloubkách jsou všichni lidé stejní; mýty individuální tak přerůstají v mýty kolektivní. Při tvorbě mýtu se propojuje myšlení a snění, jejich spolupůsobením vznikají rozsáhlé tvůrčí programy. Takovými „programy“ byla i heteronyma, jež jsou sama výsledkem teoretického básnicko-metafyzického rozvrhu, který nabyl mnohých podob, vyrůstala právě z běžného pozorování všemožných situací, která vyvěrala z nepřeborné rozmanitosti světa kolem a která se snažila v rámci jednotliviny pojmout celek, jenž stojí v základu coby to, od čeho se teprve vše další může dít. Pro Pessoa (stejně jako pro Goetha¹¹³) byla partikulární věc totožná s univerzálním významovým polem jsoucího; jinými slovy – veškeré umění se dalo vměstnat do jednoho jediného básníka. A právě to se snažil Pessoa demonstrovat fascinujícím způsobem – byl tolika rozličnými postavami, které ale všechny říkaly *to samé*. Co na tom, že Ricardo Reis, o rok starší než sám Pessoa a kterému se dostalo klasického vzdělání, jenž byl doktorem a procestoval celou Brazílii, psal v římském stylu ódy a hledal tradiční vyjádření, co na tom, že Alberto Caeiro, mistr bez vzdělání a učící se především to, že není třeba se ničeho učit, chudý pastýř, ponořený v jádro věcí, zároveň však

¹⁰⁹ Viz úvodní báseň Trafíka od Álvaro de Campos.

¹¹⁰ Heidegger, Martin: *Básnický bydlí člověk*, OIKOYMENH Praha 1993, 186 stran, str. 79

¹¹¹ *tamtéž*, str. 89

¹¹² Walter F. Otto: *Mýtus a slovo*

¹¹³ Saebra, Jose Augusto: „Fernando Pessoa“ in *The UNESCO Courier*, November, 1988, pp.30, 33 online www.geocities.com/idol911_4life/seabra

mimo prostor i čas a mimo dobro a zlo¹¹⁴, naladěný ve stoické sebe-vědomí, psal jednoduché veršovánky s velkolepou prostotou, co na tom, že Pessoa sám psal poskrovnu a liboval si v básních o dvou, maximálně čtyř slokách .. všichni tito znali jen jeden svět a měli jen jednu mysl. Ačkoli tedy umění nechává vystoupit celý svět, ve skutečnost nechá vystoupit vždy jen jeden život. Život, který se musí žít, který je však zákonitě svárem v podobě toho, co ustavičně odkazuje k existenciální souvislosti lidství a světa.¹¹⁵ Z této původní souvislosti vyrůstá právě umění, které dokáže postihnout a zpřístupnit prasevár, jenž je předpokladem tvůrčího procesu, který sám může být svárem (identity či pravdy, jednoty a mnohosti, sebe-zbytí i sebe-kladení) a jako takový se tento prasevár udržuje naživu jen žitím člověka, který se k němu obrací jako k původním vždy-jíž-hledanému tajemství ...

III.3 SUBJEKTIVNÍ TRAGÉDIE

Tajemství světa je hlavním tématem Pessovy „subjektivní tragédie“ Faust, kterou Eduardo Lourenco označil za „básnické a duchovní dobrodružství, jež bylo koncipováno a uskutečněno jako elegie i epopěj Ztroskotání“.¹¹⁶ Pessoa psal toto dílo v letech 1908 – 1934, tedy po většinu svého aktivně činného spisovatelského života, a podobně jako *Knihu neklidu* jej nikdy nedokončil; jako další společnou charakteristiku lze uvést fragmentárnost, na kterou si Pessoa tolikrát stěžoval a která byla doprovodným jevem jeho „roztříštění se“ do mnohých děl i postav. Celá sbírka, složená z jednotlivých textů v duchu oné poetiky fragmentárnosti, kterou Pessoa označil za své nepotlačitelné hnutí („Mým myšlenkám se nevyhnutelně přičí jakékoli ukončení.“), se teprve v roce 1988, sto let od básníkovy narození, dočkala kompletního zveřejnění.¹¹⁷

Úvodem nechejme promluvit samotného Fausta v jeho laboratoři v jednom z jeho monologů, který si myslím nejtypičtěji nabídne celkové vyznění a záměr tohoto díla, které se pro Pessou stalo básnickým prubířským kamenem.

Tajemství očí a pohledu
subjektu a objektu, za nimiž prosvítá
hrůza, která je tam; němý pocit,
že sami sebe neznáme ...

A trýznivý neklid, rodící se
z pocitu šílenství a prázdna-
Děs nepochopené existence-
Když je ta hrůza na dosah duši,

¹¹⁴ viz Fernando Pessoa in English – portál <http://pintopc.home.cern.ch/pintopc/www/Fpessoa/Fpessoa.html>

¹¹⁵ termín Mgr. Aleše Nováka, Ph.D z přednášky Pravda, umění, technika a lidskost; FHS UK léto 2007

¹¹⁶ Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, přebal

¹¹⁷ Cunha, Tereza Sobral: Faust aneb tragédie génia in Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran

v přelud se mění všecek lidský žal.
To je ten nejvyšší žal, ten pravý kříž.
Chtějí přezírat tvůj pocit pýchy,
ó, Kriste!

A tu vidím – hrůza – niternou duši,
nepomíjející tajemství, které jako vzdech
protíná nebesa a srdce.¹¹⁸

Stěžejním námětem Pessoaovského Fausta je totiž *poznat sebe sama*. Ach, jak starý je to motiv, jak starý je ten nápis žáků lakedaimonské vzdělanosti, kteří věnovali Apollónovi do Chrámu v Delfách tato slova do průčelí, která po nich opakoval celý svět, totiž *Gnóthi seauton*, aneb „Poznej sám sebe“¹¹⁹. Faust, pohroužen jen ve vlastní stesk a neochvějnou touhu prolomit onu věčnou ztracenost člověka sobě samému, jež jsou obojí vnucované člověku samým bytím, opakovaně volá po tom, aby šlo myšlení dál, a to i za hranice bytí a nebytí.¹²⁰ (V podstatě však nejde ani o nahlédnutí samo, jako spíše o *víru*, že lze nahlédnout něco z podstaty světa.) Aby se tak stalo, ví autor stejně jako jeho hrdina, že musí *nahlédnout* do propasti sebe sama jako toho bytostného základu, kde lze alespoň *zahlédnout* onu tušenou propast světa samého.¹²¹

A den za dnem se v mé neplodné duši
rozevívá propast, stále hlubší a hlubší,
mezi mým bytím a mnou a v té propasti
není naprosto nic ...¹²²

Mezi člověkem a bytím tak zeje zejména prázdnota a naopak absolutní plnost tajemství („*záhada Hledání je v tom, že se nenajde*“), které bude člověku vždy unikat, které jej vnoří do propasti a zapříčiní tak zásadní rozkol mezi člověkem jako jsoucím a bytím světa vůbec, které ale zároveň už tím, že tento rozkol tvoří, nabízí vědomí tohoto nepřemostitelného hledání, které ustavuje člověka do

¹¹⁸ Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, strana 17

¹¹⁹ Srovnej – Kniha neklidu, str. 190-191 – „*Znáť se znamená se mýlit, a orákulum, které pravilo „Poznej sebe sama“, uložilo úkol větší, než byly práce Herkulovy, a hádanku temnější, než jakou kladla sfinga. (...) Pro člověka, který je opravdu velký, neznám nic většího ani podstatnějšího než trpělivý a výstižný rozbor způsobů, jak se neznat, vědomý záznam nevědomosti svého vědomí, metafyziku autonomních stínů, poezii soumraku deziluze.*“

¹²⁰ Viz zejména Faust str.15: *Což kromě smrti/ a nesmrtelnosti nic většího tu není?/ Ach kromě života a smrti, bytí a nebytí/ musí být více než transcendentní/ Nepojmenované, Nepomíjející/ Neznámo věčně k nepoznání! Bůh? Hnus. Nebesa, peklo? Hnus, hnus./ Nač potom myslet, musí-li zde strnout/ ten krátký rozlet naší vnímavosti?/ Musíš dál! Myšlení, musíš dál!*

¹²¹ in Patočka, Jan: Smysl mýtu o paktu s ďáblem – Úvaha o variantách pověsti o Faustovi

¹²² Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, strana 18. Zde krásně vidno, jak se básník-filosof Pessoa blíží Heideggerovu pojetí Nic jako toho, odkud může vyjít teprve ono pravé metafyzické tázání.

jeho výsadní role, totiž role subjektu. Subjekt by si ale měl být vědom, že vždy už bude vnořen v mýtus, respektive že „mýtus je otázka, kterou se lidé obracejí k lidem, otázka přicházející z hlubiny, jež leží v člověku ještě hlouběji než logos, a tato radikální otázka, kterou my neklademe, nýbrž kterou jsme sami problematizováni, volá básníka, aby ji výslovně formuloval a zpracovával.“¹²³ V posledku tak nejde o „výsledek“, jako spíše o to, že by se člověk měl pokoušet promlouvat ze své (i když) nekompatibilní roviny k tomu nejvyššímu, a tak se přibližovat nejenom nesmrtnosti, ale samé božské podstatě v principu výlučnosti. Subjektivní tázání však musí vycházet z jasného poznání omezenosti právě tohoto poznání. Snad s výjimkou géníů (myšlení nebo umění), kteří jsou vyvolenými vyslanci Noci a Chaosu nebo onoho Osudu, který se (podle řeckých teogonií, jejichž učení básník přijal za své) vznáší nad rasou lidí a bohů, a údělem těchto velkých inspirátorů je tedy býti „vyhnanci mezi světy“, věčně tesknícími po onom Bytí, na němž se kdysi podíleli.¹²⁴ Faust tak zaplatí tu největší daň, neboť promlouvaje k výšinám ztratí teplo lidského společenství:

Ztracen
v labyrint sebe sama
už nevím, jaká cesta vyvede mne
do jasné a lidské skutečnosti,
plně světla, kde bych se cítil mezi bratry.¹²⁵

Další silnou linií díla je mystérium, halící nejenom Fausta a jeho laboratoř, ale vůbec celé vyznění „tragédie“ do tak typické Pessoaovské magičnosti a tajemnosti, ze které nejnaléhavěji promlouvá *niterná bolest bytí*. Nátlak ustavičně bdělého vědomí a vědomé jasnozřivosti (která silně kontrastuje s celým dílem, jež se halí do temnot, stínů, zákoutí a *černoty*¹²⁶) se tak utíká do mysterióznosti, ze které jest ale stále cítit *nenávisť* jakožto to, čím se prezentuje démon právě v podobě tajemství či ztělesnění vesmíru, které se především a hlavně *vysmívá*. Démon, tedy tajemství, je tím, co svede člověka k duševním mukám, co podlamuje jeho jistoty, co vůbec přináší chlad a *pustou věčnou lež*. Člověk je tak věčně vystaven nemožnosti spočinout v Nejvyšší Pravdě, neboť iracionálně, zlo a sen jej vyhnaly z božské podstaty. Paradoxně se však lze díky nim pokusit o přiblížení se k pravdě, neboť jejich začleněním do vědomí lidské existence stojí před člověkem *možnost* popřít jejich moc (totiž uchopit nevědomé vědomě, rozumové citově apod.), a to inteligenčně-emocionálním přijetím, které představuje pro Pessoa vrchol rozumění, bytí a myšlení, jehož on sám schopen nebyl (a které přisoudil právě Camposovi). Říká-li Faust, že

¹²³ Patočka, Jan: Smysl mýtu o paktu s ďáblem – Úvaha o variantách pověsti o Faustovi in Umění a čas I. OIKOYMENH, Praha 2004

¹²⁴ Cunha, Tereza Sobral: Faust aneb tragédie génia in Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran

¹²⁵ Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, strana 23

¹²⁶ Faust i Kristus, respektive Lucifer, jsou často charakterizováni jako Černý.

Nejvyšší tajemství Všehomíra
- jediné tajemství, jež je vším -
znamená, že existuje tajemství vesmíru,
znamená, že existuje vesmír a vše,
znamená, že to existuje. Ó, tak pomyslně a matně
to běžně existující ve mně trvá,
až pouhé pomýšlení mě mrazí chladem,
jenž vane ze zásvětí a záhrobí,
a z duše cílí k Bohu;¹²⁷

míní tím především tu skutečnost, že k Bohu možno zamířit jedině z nejnuznější hloubky světa i z nejniternějších zákoutí vlastního vědomí (v nichž se ustavuje například víra či láska), které teprve skloubí-li emoce a inteligenci, tedy cit a rozum, přiblíží se nejtěsněji k podstatě, jak jen možno. Faust tak uchopí vesmír jako obsah lidské duše a jednak nenávidí k obojímu (neboť obě jest nepoznatelné), tak úctou před zakládajícím a vykazujícím charakterem všeho, totiž transcendující nezměrností jak pravdy, boha, věčnosti, tak i subjektivního já, snaží se přijmout to nejvyšší – pochopení. Faktem ale zůstává, že k tomuto pochopení se člověk dostane jen nejdražším vykoupením – totiž pozbytím sebe sama. Jak se poznat, když není koho?

Pessoova faustovská alegorie, jež proti veškeré předcházející tradici tohoto mýtu nestaví na první místo touhu po spáse, nýbrž touhu „cítit se roven bohům, jsa člověk, a roven lidem, jsa bůh“ je tak zpovědí člověka, který zápasí s bohem, který píše, že *dál než Bůh sahá má štvaná bytost*. Odtud nutno spatřovat Pessovu subjektivní tragédii, že totiž cesta k vítězství, tedy k poznání boha či pochopení světa, může se dít jen v kontrapozici s lidstvím, kterému jest spása cosi podobného, jako štěstí. Cílem vyššího umění je překročit realitu, jenže takový cíl odlidšťuje a následně už tedy vždy musí jít zákonitě o umění smutné a tragické. Právě cesta za pochopením je cestou neklidu, který se však v největší bolesti (způsobené nekonečnou cestou faustovského hrdiny), může i na klid změnit:

A zdám-li se být někdy lhostejný
a sám v sobě klidný, pak je to jen
to nakupení bolesti a hrůzy
které mě ustavičným (...) trýzní.¹²⁸

¹²⁷ Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, strana 20

¹²⁸ Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, strana 33. (...) znamená nečitelný nebo neúplný text (z poznámky překladatelky Pavly Lidmilové).

Klid je tak paradoxně tím nejvyšším stupněm sebeobětování a oproti neklidu, jenž odsuzuje a zakládá bytí Fausta-Pessooy k naprosté samotě a k žití a k myšlení sub specie aeternitatis, je klid tím, co věčnost ničí, věčnost ve své chlácholivé podobě čehosi, co není podřízeno uplývání, a zakládá nikoli přítomnost jako to, co může nabídnout duši nesmrtelnost, ale jako to, co ve své skutečné bolesti člověka zlomí a pokoří. Faustova filosofická a analytická samomluva dosahuje nejvyšší pravdy, když zápasí a rve se o další myšlenky a slova, když se jeho osobitá metafyzická reflexe znovu a znovu neklidně noří do problematiky božského i Boha, do záhady vesmíru, do snění, nevědomí i bláznovství, když se utíká do nekonečných a paralelních světů a kdy je mu *iluze matkou života*, když stojí před zrcadlem vkládá dlaně na svou duši a z tepu srdce odvozuje zázračné nevědomí bytí, když je v nešťastném šťastném pohybu šilenství a útěku od hrůzy, jež protíná smrt i veškerenstvo, právě a jedině tehdy chápe, je, myslí, tvoří.

Goethe i Pessoa začali psát svého Fausta ve stejném věku, v hádám jakési iniciační proměně, kdy tušili blízkost významů a slov i naléhavost bytí v jeho vyšší emanující přirozenosti. Faustovská osobnost je v Pessooově případě znatelně blízká jeho osobnostem „reálným“ – Soaresovi a Camposovi. Faust svou neschopností milovat a jakožto představitel abstraktního rozumu vyvstane coby Soares, Camposovi pro změnu vnukl netvůřící emoci, kterou sám autor i Faust mít nedokázali, takže ztroskotali.¹²⁹

III.4 ÁLVARO DE CAMPOS – BÁSNÍK NEKLIDU

Vedle Pessooova deníku lze za nejsilnější linii jeho pojmání onoho bytostného základu, z něhož vyvěrá veškerá Pessooova tvorba, označit básnickou sbírku Álvaro de Campos Opiárium a jiné básně.¹³⁰ Álvaro de Campos je heteronymem, které snad nejvíce odpovídá představě autorova „druhého já“¹³¹ a je zaručeně tím nejproměnlivějším a nejtřpytivějším synem z celého roje Pessooových fiktivních postav. Pessoa poprvé vystoupil na veřejnost pod jeho jménem v roce 1915 a básně uvedl v prvním čísle časopisu Orfeus.¹³² V Pessooově definici je Álvaro de Campos „Walt Whitman s řeckým básníkem v nitru“¹³³ a představuje kosmopolitního, univerzálního, dekadentně i mysticky založeného futuristu, který uznává jediný požadavek: cítit vše všemi způsoby.

Álvaro de Campos je jedním z žáků Alberta Caeira, stejně jako byl Platon žákem Sokratovým. „Narodil se“ 15. října 1890 v městě Tavira, které je jedním z nejhezčích v provincii Algarve, a zemřel 30. listopadu 1935 v Lisabonu spolu se svým strýcem Fernandem Pessou.¹³⁴ Jako dítěti se mu dostalo vzdělání v latině od jeho strýce, kněze, a v Glasgow se vyučil námořním inženýrem. Poté se přestěhoval do Lisabonu, kde vedl život nezaměstnaného letargisty. Campos byl vysoký a hubený pán,

¹²⁹ Cunha, Tereza Sobral: Faust aneb tragédie génia in Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran

¹³⁰ viz A man of many parts online <http://books.guardian.co.uk/critics/reviews>

¹³¹ Pessoa, Fernando: Opiárium a jiné básně Álvaro de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran, str. 112

¹³² tamtéž, strana 113

¹³³ Oliver, Michael: All four of me; online www.findarticles.com (Independent, London, Jun 18, 1995)

¹³⁴ tamtéž

trochu shrbený¹³⁵ portugalský Žid, jehož barva pleti oscilovala mezi bílou a hnědou. Jeho černé uhlazené vlasy svědčily o jistém intelektuálním náboji, leč jeho pán přisoudil mu monokl pod pravým okem a spolu s ním i impozantní, bezúhonný, však snobský převlek s postojem dandyho se světáckou pózou.¹³⁶ Do vínku mu byly dány dva milostné vztahy – s Angličankami Daisy a Cecily, které potkal Campos na své návštěvě Anglie v jejich rodném Yorkshiru; nicméně jako básník byl znám pro své homosexuální erotické sklony. Do světa literatury vstoupil se svým manifestem *Ultimátum*, ve kterém pranýřoval úpadek století, v němž žil (a které se teprve rodilo). Roku 1914 strávil své námořnické prázdniny v Orientu, kde také vzniklo jeho *Opiárium* (věnované Máriu de Sá-Carneirovi), později uveřejněné v Orfeovi a vyvolavší ne nevýznamný skandál v uměleckých kruzích. Jako muž z jihu se vyznačoval bouřliváctvím a náruživostí, ale především neskonanou mírou nadšení, které jej osvobodilo od jha přizemnosti, což mu však zároveň zchystávalo zklamání, rozčarování a bolestivá vystřízlivění. Byl prostoupen jistým druhem metafyzického „strachu“¹³⁷ – halil své útrpné myšlenky pod roušku ironie a tak častý stesk a žal se mu stával předmětem jeho vlastního posměchu. Odjakživa byl okouzlen mořem a v tajemném světle mořského břehu spatřoval odlesk světa¹³⁸, jež se mu stal námětem i jeho slavné *Námořnické ódy*. Tato báseň vypráví o dějinách Portugalska, malé zemi, která se však odvážila vstoupit na vzdálená pobřeží a proměnit naděje ve skutečnost. A Campos chtěl po vzoru mořeplavců vplout na všechny břehy ... a to navzdory skutečnosti, že neexistoval.

Camposovu roli coby Pessoa nejblížeji heteronyma dokazuje i skutečnost, že to byl právě on, kdo sehrál rozhodující úlohu v Pessoově vztahu k Ofélii Queiroz¹³⁹. Campos byl totiž tím, kdo Pessoovi rozmlouval jeho námluvy, kdo se stal jakýmsi rušivým faktorem a kdo jej upozorňoval na to, že je latentní homosexuál! Byl v podstatě jeho „pravou rukou“ a ta nedovolila, aby se Pessoa odchýlil od sebe sama; aby se Pessoa navzdory všemu stal reálnou bytostí.

Podívejme se nyní, jak v sobě Campos, představitel moderního proudu básnictví, avantgardní básník italského futurismu, sensacionista a paulista („paulismus“ byl nový směr, od portugalského „paul“ – bažina, močál), nese všechny sny světa, respektive ve svých verších kráčí celými evropskými duchovními dějinami a na svých zastávkách nechává vystoupit do popředí především neklid v podobě tolikrát opakované (kontra)touhy: „*Vše, co chci, je v podstatě klid a víra.*“¹⁴⁰

(Pozn. Názvy kapitol jsou samotnými verši z Opiária Álvaro de Campos.)

¹³⁵ Všimněme si motivu shrbenosti v Pessoově symbolice – jako by se bál narovnat, jako by se bál pohledět životu zpřímá.

¹³⁶ Viz Fernando Pessoa – Betrachtungen, Die Heteronyme Álvaro de Campos online www.gabi-buchner.de/pessoa/content.htm

¹³⁷ tamtéž

¹³⁸ tamtéž

¹³⁹ O jejich vztahu více viz Ophélia Queiroz online www.gabi-buchner.de/pessoa/content.htm

¹⁴⁰ Pessoa, Fernando: Opiárium a jiné básně Álvaro de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran, str.15

III.4.1 Aischylův mozek ze stého století

V attickém období vývoje řeckého světa, kdy se Athény staly kulturním centrem a kdy se dějiny dočkaly hned několika převratných změn, objevuje se Aischylos – dramatik, který uvádí na scénu druhého herce, který rozehrává dramatický dialog postav a který je pro Pessou tím, kdo spojil na jevišti světa velké lidské masy, které rozhybou *bezprostřední vesmírné soustavy*; který tím, že přizval druhého ke hře vývoje, založil *zázračnou faunu mořského dna života*. Právě Camposova *Triumfální óda* je oslavou světa, který se vyloupl z řecké skořápky a který – coby vířivý pohyb atomů a coby jeden velký dynamický kolos – nastartoval *produktivní evropské hodiny, vtěsnané mezi soustrojí a užitečná konání*. Jenomže tím zároveň, že lidé překračují možnosti dané bohy (což je námětem Aischylových dramát), musí počítat s tím, že bohové toto překročení krutě trestají, že odpovědnost za činy předků přechází na další pokolení a že se tak vytváří sudba, proti níž je člověk bezmocný; respektive vzniká sudba vymykající se lidem už navždy z rukou. Překvapivě, či snad právě proto, volá Campos na závěr svého „triumfu“: *A zas ta zběsilost ujíždět současně všemi vlaky po celém světě, říkat sbohem z paluby všech lodí .. Ujíždět pryč od kletby (od kletby bakchantky obžerství kovů; každodenních davů automobilů a kurev; či perverzních katedrál) a říkat sbohem prokletí, že si člověk podmanil svět a začal se pyšnit tím, že jeho loď je nepotopitelná. Tehdy, stejně jako před sty stoletími člověka možná napadlo, že lépe se je nenarodit (což je další z Camposových veršů jeho ódy), a tak se antické heslo a s ním vše, co antika dala světu, vždy a napořád ukazuje jako výchozí bod nejenom pokroku, ale jako zdroj moudrosti a jisté jasnozřivosti nejenom k přítomnému stavu věcí, ale snad i k věčnému okamžiku člověka.*

III.4.2 Když byl Platon skutečně Platonem...

.. ve své skutečné podobě a ve svém těle s duší uvnitř, a hovořil s Aristotelem, který se neměl stát jeho žákem ...¹⁴¹. Hádám, není v dějinách evropského myšlení podobná dvojice. Tito dva mudrcové určovali každý jeden tisíc let vývoje myšlení (přičemž si dodnes myslím, že lze rozdělit učence na platoniky či aristoteliky); oba revolučním způsobem filosofovali a oba jsou ceněni pro jiné kvality a přednosti. Oč tedy Pessoa běží. Platonova teorie idejí, nesmrtelnost duše, tělo jako hrob duše, rozdíl mezi tímto a oním světem, takže rozdíl mezi zdáním a skutečností, přesvědčení, že to, co opravdu jest, je pouze to věčné a že život je pouhou manifestací mezi vznikem a zánikem ve statickém, neměnicím se časoprostoru¹⁴². Oproti němu Aristoteles, kterým končí básnická a začíná vědecká perioda evropského myšlení, jehož mozkem prošlo všechno dosažitelné vědění jeho doby¹⁴³, jež svou první filosofií, tedy metafyzikou, řešil poměr mezi bytím a děním, tedy, zdali si lze myslet za nestálou proměnlivostí jevů tohoto světa nějaké stálé, neproměnné jsoúcnó, muž, který z obou aktivních Platonových principů učinil jeden ne-dynamickým. Platon obdivuhodně spojil racionalismus a

¹⁴¹ Pessoa, Fernando: Opiárum a jiné básně Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran, str. 21

¹⁴² <http://www.cibulka.net/petr/view> Cibulka, Petr: *Platon a platonismus coby možný zdroj gnoze*

¹⁴³ Neff, Vladimír: *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*, Mladá fronta Praha 1993, 439 stran, str. 27

mystiku, Aristoteles zase bravurně spojil člověka se světem fysis, s pohybem, časem, s kosmologií světa. Na Camposův pohled nutno nahlížet z několika možných stran, jež všechny zase a opakovaně nastíní nemožnost vítězství: předně jest to otázka multiplicity, o mnohoznačnosti a mnohovýslednosti, o rozdílné přístupy k věci, o to, jak se dva lidé dívají v rozmezí několika chvil na docela stejnou věc tak diametrálně odlišně (idea x podstata ve věci samé); jde zde o žáka a jeho mistra, kteří však „cítí“ každý svět po svém, který založí jinou formu přístupu k bytí. A Campos by tak rád byl oběma, právě jako všemi, a Pessoa by tak rád, aby Aristoteles nenapsal ani řádku, protože pak by možná svitla naděje, že lze být ustálen (a tudíž být v klidu) jen s jedním morálně-filosofickým systémem. Ale s příchodem pána ze Stageiry se hroučí velké učení o pravdě, která mohla být jednou provždy dvojitá ve své jednotě, a zákonitě se tak opět rozvíří metafyzické klání, které snad ustane, až jednou člověk pocítí vše všemi způsoby ... respektive, až nalezne klid ..

III.4.3 *Madono nemožných věcí, jež marně hledáme*

Jisté však je, že právě platonismus, spolu s židovskou religiozitou, stojí za postupnou přeměnou dualistického uchopení bytí v křesťanství, tedy za „vznikem“ jednoho Boha, ale dvou světů, dvou principů, dvou cest – spásy či zatracení, povoleného a zakázaného, umrtvovaného těla a posilujícího vědomí. Álvaro de Campos je z celé křesťanské nauky uchvácen především Kristem, jež je mu pouhou *formou emoce*, lidským trpitelem, který bude věčně procházet Křížovou cestou, a tak se navždy jako člověk (a právě jako člověk) sklánět pod božím záměrem. Campos ve své Trafiče provolává, že byl blížeji humanitě než tento velíkán – z důvodu? Z důvodu prostého – Ježíš *věděl*, že je (nějaký) bůh, a díky své víře a jeho pomoci měl léčitelské dlaně. Pessoa boha nemá, respektive neví, kde jej hledat, a přesto ve své humánnosti zamíří na Kalvárii, aby se utkal s člověčenstvím, které bude vždy a dokola ukřížováno, pokud se nesmíří s *Docta Ignorancia*.¹⁴⁴

Zároveň je na jeho vztahu k náboženství dobře patrné, že se na něj dívá spíše než z hlediska doktrín a knih z roviny člověka, který v něm hledá *klid*, tedy pokoj, který více než spásu hledá útěchu, ztracenou cestu do svého nitra, kterému pravdou jsou zase a opět jen city, jež až proměnlivé, ve své stálosti nadcházení však autentické:

Dopřej nám Tvůj pokoj,
Křesťanský Bože falešný, avšak útěšlivý, protože všem
je vrozeno hroužit se do modlitby k Tobě;
Bože nevědecký, k němuž nás však vede matka;
absurdní Bože absurdní pravdy, jež však má pravdu slz
ve chvílích slabosti, kdy cítíme, že pomíjíme

¹⁴⁴ Kusánského Učená nevědomost, která se v Pessoaově filosofických úvahách objevuje však především v Hegelově zprostředkované podobě; stejně jako *coincidencia opositorum*; viz Philosophical Inspiration of Fernando Pessoa online <http://necabo.pt/netmendo>

jako oblak a dým, cit se však tomu vzpírá,
jako stopa na zemi, duše však je citlivá ...¹⁴⁵

A ženu, madonu, volá na pomoc při nemožnosti nalézt sebe sama; tedy ve chvílích, kdy pod tíhou kříže klesá a chce na někom otisknout svou tvář (*Přijď/, nejvznešenější a plna/ potlačované touhy vzlykat,/ snad jenom proto, že je duše velká a život malý/; vytrhni mě z mé půdy, zapomenutou chudobku,/ přijď' a vyrvi mě/ z půdy úzkosti a marnosti/; přijď', bedlivá,/ přijď', mateřská,/ po špičkách, pradávna ošetřovatelko, která přisedlas/ k lůžku bohů dávno ztracených věr ..*) Campos totiž, ač překazil Pessovy námluvy, byl velkým milovníkem, byl prostoupen láskou a tolikerým ženským – byl básníkem Noci¹⁴⁶ a noc byla od věků ženským polapením. To nám dává snad jen tušit, že Pessoa, maje Camose jako nejvěrnějšího druhá, by tak rád miloval a tak rád se v Letním bytě (což je Camosova báseň o ztracené lásce) vyzpovídal z toho, že by pak asi našel *poklid*:

Noční poklid tam nahoře v letním bytě ..(...)
Ach, nevěděla jsi,
naštěstí jsi nevěděla, že škoda je, že všechny dny jsou takové, právě takové; (..)
Vím, že ses někde v úžasné životní chvíli
provdala. Nejspíš jsi matka. A jistě šťastná.
Proč bys nebyla?(..) ¹⁴⁷

Škoda jen, že Campos nebyl schopen zaujmout k ženě takové stanovisko, jaké nalezneme u Emanuela Lévinase. Rozhodně byl tomu nejbližší z celé Pessovy tvorby, rozhodně pro něj tajemství nebylo jen otázkou boha, pravdy, osudu nebo metafyziky; jasně je v jeho básních přítomno mystérium ženy, ať už se jedná o ženství mateřské nebo sexuální, ale ani tak nebyl schopen (jedno který) autor přesměrovat a transcendovat svou touhu směrem k ženě jako opravdovému tajemství.

III.4.4 *Máš jako Hamlet strach z neznáma?*

Právě Shakespeare – Pessouv velký vzor (spolu s P.B.Shelleym)¹⁴⁸ – je tím, kdo položí váhu na vnitřní, duševní drama svého hrdiny; v našem případě hrdiny, který je melancholickým blouznivcem, jenž neví, na „jakou stranu světa se přiklonit“ a jehož zoufalství pramení ze „šílenství světa“ a ze

¹⁴⁵ Pessoa, Fernando: Opiárum a jiné básně Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran; báseň Dopřej nám Tvůj pokoj, str. 53

¹⁴⁶ Saebra, Jose Augusto: „Fernando Pessoa“ in The UNESCO Courier, November, 1988, pp.30, 33 online www.geocities.com/idol911_4life/seabra

¹⁴⁷ Pessoa, Fernando: Opiárum a jiné básně Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran; úryvky z básně Letní byt, 102-3

¹⁴⁸ Bloom, Harold: Genius: A Mosaic of One Hundred Exemplary Creative Minds – Fernando Pessoa; online http://www.geocities.com/idol911_4life/bloom.html

zjištění, že „čas je vymknut z dráhy“. Právě Shakespeara a Pessoa spojovala ta skutečnost, že žili v údobích „*destructia universi*“.¹⁴⁹

Obvykle je Hamlet chápán jako „zosobnění váhavosti, jako nejslavnější literární zpodobení nerozhodnosti, která se v průběhu hry stále stupňuje a stále hlouběji stravuje deziluze z člověka a lidské společnosti až ke znechucení. Právě touto deziluzí je Hamlet zřejmě blízký dnešní době;“¹⁵⁰ a právě touto deziluzí je Camposovi ono neznámo.!!!!

Zároveň se zamysleme, nemají-li tři velké evropské „magické“ postavy, totiž Dionýsos, Faust a Hamlet cosi společného. V *Zrození tragédie z ducha hudby* připomíná Nietzsche dávnou legendu o králi Midasovi, který vyhledal Silena, společníka Dionýsova, a zeptal se ho: „Co je největší lidské štěstí?“ Démon byl dlouho zatrpklý a nesdílňný. Když však král naléhal, propukl nakonec v divoký smích a řekl: „Ty pomíjivý ubožáku, lopotně omylem zplozený, proč mě nutíš, abych ti řekl pravdu – vždyť největší dobrodiní by pro tebe bylo ji neslyšet! Toho, co by pro tebe bylo nejlepší, nikdy nedosáhneš: nenarodit se, nebýt, být nic. Ale umřít co nejdříve je skoro stejně dobré!“¹⁵¹ Nejslavnější otázka Hamleta – „Být či nebýt“? A Faust se ptá – „Čím tedy jsem, když není možno mi/ koruny lidstva vydobýti,/ již prahnu všemi smysly míti?“¹⁵²

Dionýsovský živel učinil z otroka člověka volným stvořením a člověk se pod jeho božským vlivem emocionálního uvolnění stává sám uměleckým dílem.¹⁵³ Člověk je tím nejvzácnějším, co lze tvarovat, čemu dodávat smysl. Faustovské bytí je takové, které „jest vedeno nejhlubším vědomím, které nahlíží sebe sama, které pěstuje osobní kulturu memoárů, reflexí a perspektiv,“¹⁵⁴ a tím je mu taktéž člověk to, oč zde běží. A Hamlet je symbolem rozpolcení – mezi pravdou a uskutečněním, mezi láskou a zradou, vírou a rozumem, potažmo uměním a vědou. Co je spojuje? Řekla bych, že vědomý náhled na osamělost – na nesmírnou neznámou bezmeznost lidské vůle i duše, které se pod tíhou jediné, nekonečné oběti, totiž smyslu sebe sama v prajednotě, náboženství, hudbě či kultuře vůbec, stávají samy „uměním“ přírody, které je má vysvobodit z bědného bytí. A ono neznámo, kterého se Campos bojí? Že neví, díky čemu či jak nalézt smysl; že cítí a ví – slovy Fernanda Pessoa – že „Kdyby srdce mohlo myslet, zastavilo by se.“ Toť jeho odpověď na otázku, zda být či nebýt, jeho odpověď po osamělosti lidské existence ve víru dění, toť jeho odpověď na svízelné lapení člověka ve faustovský verš, jeho odpověď na tragédii subjektu, který je však obdařen „metafysickou útěchou, že život přes všechnu měnlivost jeví se v prazákladě nezničitelný.“¹⁵⁵

¹⁴⁹ Cunha, Tereza Sobral: Faust aneb tragédie génia in Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, strana 129

¹⁵⁰ <http://www.reflex.cz/Clanek494.html>

¹⁵¹ Nietzsche, Friedrich – Zrození tragédie z ducha hudby, vydal Karel Stibral, Studentské nakladatelství Gryf, Praha 1993, 81 stran, str. 18

¹⁵² Goethe, Johann Wolfgang – Faust, Mladá fronta Praha 1973, 256 stran, str. 81

¹⁵³ Nietzsche, Friedrich – Zrození tragédie z ducha hudby, vydal Karel Stibral, Studentské nakladatelství Gryf, Praha 1993, 81 stran, str. 15

¹⁵⁴ *Apollinská a faustovská duše* in *Souvislosti* 4/1994, Praha, ISSN 0862-6928

¹⁵⁵ Nietzsche, Friedrich – Zrození tragédie z ducha hudby, vydal Karel Stibral, Studentské nakladatelství Gryf, Praha 1993, 81 stran, str. 28

III.4.5 *Míjení chvíl*

Míjení chvíl je zpověď. Zpověď člověka o světě, o veškerých jevech i jsoucnech, o přírodě i technice; Campos zde usíná na cestě jako vyhnaný pes i zdolává Stolovou horu, *z klidné turbulence protikladných pocitů* přechází do *intelektuální orgie z citění života*, chvíli je strážníkem ukrytým v hloubi aleje pozorující dětské kočárky ve všech veřejných sadech a chvíli je bezvýznamným starcem z občanské války; je *protimluv, smyšlenka, tlach a pěna*, chvíli jek kufrem se zašlým monogramem, chvíli pozoruje růžovou stužku v pokojích všech milenek a chvíli volá, *že je jediná cesta k životu, což je život ...*; Campos se zpovídá z *vysoké horečky chvíl*, ze žáru touhy člověka být vším .. Campos ve své mysli cestuje od mechů po transfúzi, od smíchu po bratrovrahy, od chudobky po Sibiř, od metafory ke stromu, od monoklu po metafyziku. Čteme jednu velkou „změť“ neklidů, kdy neustále a jakoby vždy již s předstihem dochází k dalšímu a dalšímu přeryvu, toku, ke změně významu i ke změně nálady, k popření poselství a k další turbulenci ... Klidné? Jaký protiklad v těch slovech, jaký protimluv, smyšlenka, tlach ... a pěna.

Podívejme se znovu na jeho „život“. Pessoa smyslel Campose jako kosmopolitního, univerzálního sensacionistu, který má představit světu syntetické umění a jehož posláním bude nikdy nezakořenit a přesto být košatým stromem.¹⁵⁶ Ve svém pásmu *Míjení chvíl* chce jakoby obsáhnout celek světa¹⁵⁷, v jeho všech větvích i listech, v jeho kmenu i v jeho kořenech .. a pomůžeme si Descartovou metaforou, kdy chápeme filosofii jakožto „strom, jehož kořeny jsou metafyzika, kmen fyzika a větve, jež z tohoto kmene vyrůstají, jsou všechny ostatní vědy“.¹⁵⁸ „*Strom filosofie tedy vyrůstá z půdy, v níž je zakořeněn metafyzikou*“¹⁵⁹, z půdy však, jež jsa úkrytem pro kořeny, z nichž se může rozvíjet ono první, po čem se ve filosofii tážeme, vyrůstá ono základní (ve svém základu však nebytující), sebe sama opouštějící tázání metafyzické. Člověk tak (a Campos to „cítí“ ..¹⁶⁰) se vždy ptá z pozice, která už vlastně dávno onou původní pozicí není ... Aby mohl Campos nahlédnout strom filosofie i s jeho kořeny metafyzikou, musí vždy již opustit nejenom půdu, ale samu korunu (neboť nepěstuje vědu, ale umění..) – a odkud si z výšky pohlédnout na *obyčejné i neobyčejné míjení, na neklid na dně všech číší, na úzkost na dně všech rozkoší*. Odtud slyší – z nijakého venku a z nehybného gesta – *vnější žal Země i tichý pláč Světa*. A tak nachází odpovědi, jen když ustavičně opouští, nachází stálost tázání jen v míjení neklidů, má *pohanskou nejistotu bez radosti, křesťanskou slabost bez víry, netečný buddhismus bez lásky k věcem a bez extází*, má život, jen když napíše, že je ztracený. A právě jako mu

¹⁵⁶ Pessoa, Fernando: Opiárum a jiné básně Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran; str. 112 (Z doslovu Pavly Lidmilové)

¹⁵⁷ „.. *prožívat všechno ze všech stran, / být touž věcí všemožným způsobem současně, / uskutečnit v sobě veškeré lidstvo všech okamžiků/ v jediném obsáhlém, obsažném, úplném a dalekém okamžiku.*“ – báseň *Míjení chvíl*, str. 38 in Pessoa, Fernando: Opiárum a jiné básně Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran

¹⁵⁸ Heidegger, Martin: Co je metafyzika?, OIKOYMENH Praha 1993, 86 stran, str.7

¹⁵⁹ tamtéž, str. 9

¹⁶⁰ Pessoa zdůvodňuje ve své anglicky formulované teorii „sensacionismu“ v umění: *There is nothing, no reality, but sensation. (...) The end of art is simply to increase human self-consciousness.*“ (Nic není, žádná realita, pouze pocit. Cílem umění je prostě zvýšit lidské sebeuvědomění.) in Pessoa, Fernando: Opiárum a jiné básně Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran; str. 112 (Z doslovu Pavly Lidmilové)

je v úvodní básni *Trafika* člověk Bytím bez metafyziky, v samém svém zachycení odhalí metafyziku hlubší – tím, že to popírá a utíká od kořenů, tím je vpravdě člověkem s metafyzikou ... *Člověk nemá kořeny jako strom, a proto nekoření .. ale už Adam byl zahradník.*

Když jsem se začal dívat na život, už jsem smysl života ztratil. (..)
V ten čas, kdy se slavívaly mé narozeniny ...
Jak milovaný, jako bytost, ten čas!
Fyzickou touha duše ocitnout se tam znovu,
cestou metafyzickou i tělesnou,
dualitou od já ke mně ... (..)
Veliký je život, a za život nestojí.¹⁶¹

Podstatnou se zde jeví totiž ta skutečnost, že v myšlení na pravdu bytí je *metafyzika překonána*, nikoli však zrušena, a tak je-li člověk *animal rationale*, je *animal metaphysicum*.¹⁶² Tím, že život za život nestojí, je řečeno, jak Velký je .. je překonán, nikoli však zrušen. To je Camposova metafyzika, v míjení myšlení na pravdu bytí se odhaluje její *pravé* naleznutí.

¹⁶¹ Pessoa, Fernando: *Opiárium a jiné básně* Álvára de Campos, Paseka Praha 2003, 120 stran; báseň *Míjení chvíl*

¹⁶² Heidegger, Martin: *Co je metafyzika?*, OIKOYMENH Praha 1993, 86 stran, str.11



Exkurs: Génius doby

Pessoa byl přesvědčen, že svými současníky nemůže být pochopen, neboť „strašlivé a religiózní poslání, které každý génius spolu se svým nadáním dostává od Boha“, jej od nich izoluje a posouvá do budoucnosti. Božské předurčení pro poslání génia tak „osvětluje ohnivý kříž, na němž se výjimečný tvůrce vnitřně spaluje.“¹⁶³ Robert Musil, současník Pessoaův a svým způsobem jemu blízký *muž bez vlastností*, vyjádřil tuto rostoucí zálibu „geniů“ poukazovat na svou genialitu úsměvným postřehem: mnohý literát „tvrdí, že největší báseň je život, a má výhodu, že se tím pozvedá do ranku básnického génia, protože přece každý je v jistém smyslu autorem svého prožívání. Tím však zmizel poslední čtenář a zůstali už jenom géniové.“¹⁶⁴ Těžko posoudit, zda byl Pessoa géniem či nikoli. Snazší je naopak ukázat, jak si jím přičítaná genialita poradila s množstvím básnického materiálu, který se Evropou přehnal na přelomu století, a jak se on sám, coby čtenář vlastního příběhu, nechal unést na vlnách tvorby, potažmo svou vlastní „genialitou“.

V Pessoaově poetice nutno vyjít od romantismu. Romantické chápání člověka a umělce je jen jednou dimenzí společensko-kulturní ideologie liberální revoluce osmnáctého a devatenáctého století. V pravdě je postojem extrémně uměleckým, který lze primárně nalézt v oblastech filosofie a umění a který tvoří jen součást humanistických tendencí v rámci většího myšlenkového směru. Tento směr vyrůstá z jedné základní kontradikce, jež neodmyslitelně patří k liberalismu osmnáctého století: na jedné straně je to důraz na osobní svobodu v rámci systému („systému“, který koncipuje fyzické i morální, sociální i ekonomické aspekty), na druhé straně je tím určujícím hlediskem systém sám a jeho celistvost. Romantismus zareagoval na tento rozpor osobitým postojem, pro který je lidské vnímání svobodné, tvořivé a heroické a v jehož středu stojí individuální vědomí jakožto součást kosmu, takže romantický svět předvedl zcela nový přístup k tradici západního individualismu. Lidské rozhodování se mu tak jeví jako zcela osobní záležitostí, jež se týká individuálního Prométheovského objevování prostoru, který je člověku ve vesmíru určen a jež v sobě zahrnuje i nalézání vztahu člověka k transcendentnu.¹⁶⁵ Ve světě literatury vzešla z romantismu dvě „hnutí“, která jsou klíčem ke studiu a pochopení Pessoy. Tím prvním je symbolismus devatenáctého a počátku dvacátého století, který vyzdvihнул a přepracoval ústřední motivy romantismu a který se objevil v době, pro níž byla stále více dominantní společensko-intelektuální síla empirických věd a jejíž pole zájmu kroužilo kolem jednotlivce. (Na tomto konceptu je konec konců vytvořena tradiční novela). Symbolisté, v jejichž duchu psali zejména Rimbaud a Yeats, považovali básníka za vizionáře, za imaginativního jasnovidce, a poezii za tvorbu objevidovanou pravdu. K tomuto postoji připojili ještě zálibu (pokud ji tedy rovnou nepěstovali) v esoterii, doktrínu, která se dost podobala Coleridgovu pojetí vitálního vesmíru majícího

¹⁶³ Cunha, Tereza Sobral: Faust aneb tragédie génia in Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran, strana 127

¹⁶⁴ Musil, Robert: Eseje, Dauphin Praha 1998, 244 stran, str. 159

¹⁶⁵ Viz Ronald W. Sousa - Ascendant romanticism in Pessoa, str. 75 – 93 in The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 79

smysl už v samé existenci člověka.¹⁶⁶ Druhou podstatnou literární vlnou bylo „hnutí“ souborně označované jako avantgarda, jež se ustavilo se v rozmezí let 1900 až 1930. Spisovatelé tohoto období pokračovali svým radikálním experimentalismem v revoluci započaté romantiky, smyslem bylo hrdinství jednotlivce a jejich snahou definovat sebe sama právě prostřednictvím umění – nyní prakticky ve jménu romantického pojetí člověka a umělce – v rámci měšťanské společnosti, která opouštěla toto stanovisko když už ne v teorii, pak určitě v praxi.

Fernando Pessoa se takřka potácel mezi těmito dvěma vlnami, sdílel jejich společnou oblibu v romantismu a v jeho pohledu na umělce, který tvoří navzdory nepříznivým myšlenkovým a společenským podmínkám doby. V jiných svých básních se ale pro změnu na adresu romantismu vyjádřil kriticky, a tak se velké množství jeho poezie (tedy poezie *ele mesmo*) potácí mezi přijetím romantického postoje a chladnou, racionální kritikou či zavržením tohoto přístupu; přičemž nutno vědět, že jeho poezii zakládá právě toto pnutí.

Pnutí samo zakládá i rozumění „genialitě“, neboť ta je dle Pessoa skloubením intuice a intelektu. „Geniální člověk je intuitivní bytost, která používá inteligence, aby své intuice vyjádřila. Geniální dílo – ať už báseň, nebo bitva – představuje co do inteligence transmutaci nadintelektuální operace. Zatímco talent, jehož přirozeným výrazem je věda, vychází od zvláštního k obecnému, génius, jehož přirozeným výrazem je umění, vychází od obecného k zvláštnímu. Geniální báseň je jasná ústřední intuice jasně nebo temně (podle talentu, jímž je geniální duch obdařen) pojednaná v dílčích intelektuálních transpozicích.“¹⁶⁷ Pessoa si tak -více méně s jistotou řečeno- musel přičítat genialitu, neboť čím jiným je veškerá jeho tvorba než spojením těchto dvou principů, než majestátným neklidným tancem mezi těmito dvěma polohami lidského ducha. Zároveň se obklopoval převážně umělci a mysliteli, se kterými vedl dlouhé debaty často do noci,¹⁶⁸ a tvořil tak jednu z předních ikon portugalské intelektuální kultury v samém centru dění, v hlavním městě Lisabonu. Jak si sám poznamenal: „Přátelé mi říkají, že budu jedním z největších současných básníků – a to říkají u vědomí toho, co už jsem udělal, nikoli toho, co ještě budu moci udělat (jinak bych neuváděl, co říkají ..). Víím však jistě, co to znamená, i kdyby se to neuskutečnilo? Víím jistě, co to obnáší? Sláva má možná příchut' smrti a marnosti a triumf páchne hnilobou.“¹⁶⁹ Věděl, co to znamená? Těžko říct, ale právě slovo *možná*, tak sporadicky Pessou používané, dává *možná* tušit jen obavám, nikoli reálnému vyznění.

Na závěr po jeho básnickém putování řekněme, že byl-li Pessoa v něčem geniální, pak v přístupu, který zaujal k básnictví přelomu devatenáctého a dvacátého století; tím, že intuitivně vytušil ošatku tolika směrů, kterými se lze ubírat, a že každému svému já přiřkl z ošatky něco málo poezie, jež se

¹⁶⁶ Ronald W. Sousa - Ascendant romanticism in Pessoa, str. 75 – 93 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 89

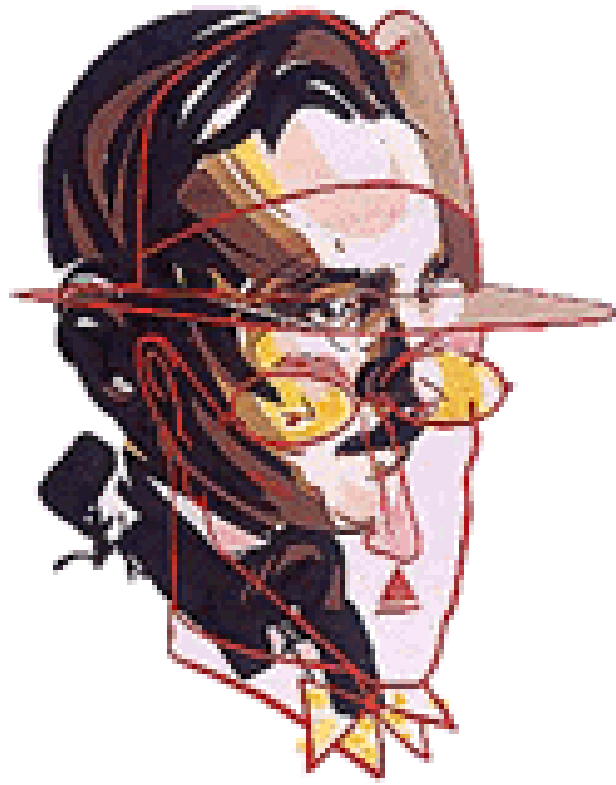
¹⁶⁷ Pessoa, Fernando: *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 93

¹⁶⁸ Melo, Alexandre: *Border crossing – Portugal's artistic scene*, Arfortum International Magazine, online www.findarticles.com

¹⁶⁹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 270

jako mikrokosmický verš spojila v makrokosmu básně Fernanda Pessoy. „Ale naštěstí pro lidstvo je každý člověk jen to, co je, a pouze géniovi je dáno být několika dalšími.“¹⁷⁰

¹⁷⁰ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 126



*Celý život lidské duše je pohybem v polostínu.
Žijeme v pološeru vědomí a nikdy si nejsme jisti,
co jsme nebo se domníváme být.
(Kniha neklidu, str. 112)*

IV. Filozof

Filozofická pojednání se v díle Fernanda Pessoa objevují především v letech 1905 až 1912¹⁷¹, tedy v době jeho mládí. Nutno říci, že to hlavní, co mladému lisabonskému korespondentovi chybí, je znalost dějin filozofie. Byl obeznámen s řadou děl klasiků, antických autorů i moderních filozofů a jeho záběr se týkal snad všech filozofických disciplín, ale jeho úvahy byly kusé a sestávaly nejčastěji z pár řádek, nanejvýš z pár stran; liboval si v aforismech či parafrázích, rád vyslovoval předpoklady, ale v závěrech často sklouzl ke kusému a nedůslednému stylu, který vyvěral právě z jeho neobeznámenosti s kontextem doby a vývoje filozofického myšlení.¹⁷² Filozofie jej zasáhla především fragmentárně, inspirativně, ba co víc – neměl kázeň či sebepouta filozofa. Za další nutno poznamenat, že se nedokázal povznést nad své pocity a nad svou „subjektivitu“; do svých filozofických koncepcí a postojů vnášel vždy emoce, což se však na druhou stranu ukáže být jeho spásou a vítězstvím.

Pessoa měl slabost pro dialektické autory a směry – citoval Platóna, Eleaty, sofisty, Pascala a zalíbil se mu skepticismus. Vzorem, jak „dělat“ filozofii, mu byl Hegel, protože často vystavěl své argumenty na tripartitní souvislosti.¹⁷³ Okázale dával najevo svou nechuť vůči filozofickému racionalismu, protože „věděl“, že *noumenon* (tedy podstata, substance, věc sama sobě a Kantova *Ding an sich*) je cosi, co je mimo dosah lidského vědění a rozumu. Pessoa se snažil ponejvíce zdržet rozlišovacích soudů týkajících se otázky pravdy a ne-pravdy; ustavičně pátral po *tom*, co leží za výskytovými jsoucny, za vystoupeným bytím, přičemž tuto svou rovinu halil do poetických reflexí s fenomenologickými, existenciálními a metafyzickými úvahami, které byly právě těmi soupeři v bitvě o smysl a významovost jeho já, jeho (s)vědomí i okolí (jedna z nejužších bitev byl souboj vnějškovosti a vnitřního vědomí), jazyka, tajemství existence i uvědomování si čehosi božského a posvátného. Všechny tyto bitvy se odehrávaly v rámci jedné války – války subjektu za své ontologické vymezení, v rámci jediné a nerozhodné bitvy subjektu za jeho opodstatnění, logické uchopení, za teologickou garanci, války subjektu na poli metafyziky neklidu.

Metafyzické stanovisko u Pessoa převládá, sám se koncipuje a chápe jako metafyzický autor, ale zároveň svou povahu metafyzika popírá. Uznává antickou filozofii pro její centrální zájem o bytí, dalším silným motivem je u něj vědomí, na něž se snaží pohlížet z hledisek mnohých systémů a dob, jeho cit pro spiritualistické uchopení jsoucího je ostře v rozporu s pozitivistickým přístupem ke světu, který se na počátku 20.století dostává stále silněji ke slovu nejenom v Portugalsku, ale i v celé

¹⁷¹ viz Philosophical Inspiration of Fernando Pessoa online <http://necabo.pt/netmendo>

¹⁷² tamtéž

¹⁷³ tamtéž

Evropě.¹⁷⁴ Ale co pro něj vlastně metafyzika znamená? Nezajímaly jej (její) definice, naopak shledával potěšení a zálibu v tom, že to jsou právě definice, které svedou myslitele do močálů a bažin metodologie a systematiky; byl to pro něj jen důkaz, že konceptuální odpovědi jsou vždycky to poslední, co zajímá meditativní a hloubavé autory. Zabýval se především otázkami, jež vyvěraly z úžasu (či zděšení?) nad realitou, respektive ze zkušeností tváří tvář realitě. Předmět metafyziky je nepopsatelný a nezachytitelný proud, jehož nelze polapit a zastavit, lze jen seznat, že bytí je něco, co překračuje a transcenduje vědomí, rozum i logos, čemu však člověk paradoxně vždy již nějak rozumí. Metafyzika mu je tak jednak tou nejběžnější skutečností¹⁷⁵, jednak tím, co *zchladí každou horečku*, ale i tím, co nemá žádný význam; co je vědou i spontánní součástí lidských životů. Často staví metafyziku do protikladu k „fyzičnu“, tedy k něčemu, co si lze omakat, co lze p(r)ocítit – „*Jsem člověk, pro něhož vnější svět je vnitřní realitou. Cítím to nikoli metafyzicky, ale obvyklými smysly, jimiž postihujeme skutečnost;*“¹⁷⁶ anebo: „*Ač nejsem povahou metafyzik, prožíval jsem celé dny pronikavé, přímo fyzické úzkosti z neřešitelnosti metafyzických a náboženských problémů ..;*“¹⁷⁷ a jindy zase spatřuje metafyziku i v samém výrazu tváře, v životě člověka, který k němu přichází; kdy ji chápe jako vnitřní pravdu lidské povahy. „*..mám převelice metafyzický úsměv pro ty, kdož sní, že sen je sen ..*“¹⁷⁸ „*a tu se metafyzicky nenadále vřítí za mými zády do kanceláře zřízenec ..*“¹⁷⁹ Někdy ho napadne, že metafyzika nahlédnutá jako ne-smysl je znakem moudrého člověka („*Jediný postoj hodný vyspělého člověka je houževnatě setrávat v činnosti, která je nepochybně zbytečná, zvyknout si na disciplínu, která zřejmě nikam nevede, a neustále dodržovat normy filosofického a metafyzického myšlení, které nemá žádný význam.*“¹⁸⁰) a někdy ho pro změnu „čteme“ z pozice myslitele, který klade rovnítko mezi morálku, metafyziku a duši samu, tedy já, a tím zároveň klade neklid jak do mravních pravidel, tak do jeho osoby, která se stává Ničím. „*Taková je moje morálka nebo moje metafyzika nebo prostě já: vším jenom procházím – ba i svou vlastní duší - , k ničemu nepatřím, po ničem netoužím, nic nejsem – jsem abstraktní střed neosobních pocitů, vnímané spadlé zrcadlo snímající rozmanitost světa. Pak tedy nevím, jsem-li šťastný či nešťastný; a je mi to jedno.*“¹⁸¹ Stejně tak mu ale metafyzika otevírá okno k jedné absolutní jistotě, neboť tím, že pohlíží na svět z těch nejzazších dálek, *rekonstruuje vesmír*. A ten se mu pod jeho „působením“ otevírá a podává mu odpověď na to, jak *se má*. „*A teď už, vědom si toho, že umím vidět, pohlížím na širou objektivní metafyziku nebes s jistotou, která mi vnuká touhu zemřít se zpěvem na rtech: Mám rozměr toho, co vidím!*“¹⁸²

Vydejme se nyní na cestu po stopách jeho filosofie – po rozměrech a výhledech z okna jeho duše, která si protřečí a z jejíž myšlenek nelze vyvodit jednoznačný závěr – a mějme při tom na paměti, že

¹⁷⁴ Philosophical inspiration of Fernando Pessoa online <http://necabo.pt/netmendo>

¹⁷⁵ Viz úvodní báseň Trafika, kde jedinou metafyzikou mu je čokoláda ...

¹⁷⁶ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 59

¹⁷⁷ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 87

¹⁷⁸ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 118

¹⁷⁹ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 121

¹⁸⁰ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 165

¹⁸¹ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 211

¹⁸² Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 155

„cesta filosofie není od známého k neznámému, ale od neznámého ve známém k neznámému o sobě.“¹⁸³

IV. 1 BOLESTNÝ INTERVAL

Mnohé z deníkových zápisků nesou v názvu „interval“. V Bolestném z roku 1934 Pessoa píše: „*Asi jako by někomu do očí zdvižených od knihy po dlouhém čtení prudce udeřilo obyčejné sluneční světlo, tak také mně, zvednu-li občas od sebe zrak, jímž se vidím, začnou bolet a pálit oči, když pohlédnu na svou pronikavou nezávislost na jasně vnějším životě, na existenci druhých, na postavení a propojení okamžiků v prostoru. Klopýtám o skutečné city druhých, nesmiřitelný rozpor mezi jejich a mou psychikou mi brzdí a svazuje kroky, kloužu a zmítám se ve zvuku jejich slov (...). Jejich drsné a složité způsoby být někým jiným než jen obměnou mé osoby. To se pak octnu v těch propastech, do nichž se občas bezmocně a dutě zřítím, jako bych umřel a žil, bolestný bledý stín, jež první slabý vánek povalí na zem a první dotek změní v prach. To se pak táži sám v sobě, jestli mělo cenu vynaložit tolik námahy, abych se izoloval a pozdvihl, jestli opravdu měla cenu ta pozvolná kalvárie, již jsem ze sebe učinil k své Ukřižované slávě?*“¹⁸⁴ Neptá se Pessoa v citovaném úryvku po příčině propasti, která vznikla po karteziánské revoluci? Neptá se náhodou po výsledku oné námahy, která nás izolovala a pozdvihla? Měla cenu ta pozvolná „proměna“ člověka v subjekt? Pokusím se v následující úvaze o častém Pessooově motivu *intervalu* ukázat, že tento námět může být chápan i z hlediska Descartovy filosofie, a to jako ohled nemožnosti kladení sebe sama (bez předem schystané instance boha).

Interval lze v Pessooovském kontextu chápat jako trhlinu v bytí, průrvu v čase, jako jakousi *propast*, v níž se však odehrává cosi velmi podstatného. Jednak je tento prostor *mezi* spjat s mystickou zkušeností¹⁸⁵, jednak může vyjevovat drama proměňujícího se já, já, které nalézá sebe sama tam, kde od sebe odstupuje, přihlíží sobě samému, kde se rozevívá mezera „*mezi mnou a mnou*“¹⁸⁶. Tato škvíra ve stázi¹⁸⁷, tento tajuplný prostor, v němž se pootevřou dveře vnímání¹⁸⁸, může být však uchopen také jako jistý druh nahlédnutí fikce, jako jistá možnost vhledu do nepřeborného množství neznámého, vhledu do iluze. Interval přináší do kontinuity světa cosi, co se vymyká, je tím, co přerušuje tok vědomí,

¹⁸³ Pessoa, Fernando: *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 82

¹⁸⁴ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 82

¹⁸⁵ Například Jan z Kříže píše: „.. a já budu tvým návratem – v mlhavém přisvitu propast mezi mým snem a budoucností mou ..“. Jde zde zejména o zážitek skutečnosti skrytého řádu bytí, o zážitek světla uprostřed tmy, o zážitek hlasů navzdory mlčení – to vše se vyjevuje právě v intervalu, v prostoru, kdy se jakoby brány světa otevřou a poodhalí cosi ze své druhé, odvrácené a utajené strany.

¹⁸⁶ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 188

¹⁸⁷ jak by interval v rámci paralelních vesmírů nazval jeden z hlavních hrdinů kultovního anglického seriálu *Červený trpaslík*

¹⁸⁸ Dveře jsou taktéž mnohokrát se vracějící motiv – viz kupříkladu v úvodní básni, nebo v *Námořní Ódě* Álvara de Campos: „..och, náhlý chlad dveří k Tajemství, které se otevřely v mém nitru a vpustily průvan!“ a mnohé jiné. Dveře, tak jako tomu je v Bibli, jsou dveřmi poznání. Průchod dveřmi a nahlížení jimi bylo důležitou součástí většiny iniciačních obřadů. Viz zejména Hodrová, Daniela: *Iniciační zkušenost Fernanda Pessoy/ jako předmluva in Pessoa, Fernando: Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 12

značí nezajímavost a vyklonění se¹⁸⁹; zároveň je absolutní samotou nejenom ve vztahu sebe sama, ale také ve vztahu ke světu a k lidem. V intervalu se pozastaví dění, respektive jeho status nepřetržitěho vzniku a zániku se pozmění do stagnace. Nachází-li se lidské vědomí právě v tomto modu, selhává jakékoli pojmenování či uchopení danosti jsoícího a člověk je vydán napospas svým intencím rozumění a chápání, je vydán napospas absolutní subjektivitě a stejně tak i imaginaci a snům. Nenalezne-li garanta či důvod, o němž nelze pochybovat, důvod, jež jej zůstaví ve světě rozumu či emocionalit, ve vlastním těle či duši, zbývá ontologická smrt čili tragédie. Pessoa v jednom svém deníkovém zápisku z *Knihy neklidu* kráčí lesem, nicméně celý sled myšlenek jakoby odvolával na někoho dalšího, kdo s ním prochází podzimní krajinou, tím jediným, co je určité, jasné a hlučné i v tichu. Nacházeli se *oba* v intervalu, v děsivém naléhání nejistoty. Pessoa píše: „*Končil – myslím – jeden den nebo jakýkoli den nebo snad každý den jednoho podzimu všech podzimů v tom symbolickém a opravdovém lese.// V té chvíli jsme nebyli víc než chodci mezi tím, nač jsme zapomněli, a tím, co jsme nevěděli, pěší rytíři opuštěného ideálu.*“¹⁹⁰ Jakého ideálu?

V tradici započaté Parmenidem je chápání záležitostí bytí. Tím však, že Descartes posunul tento jeden stěžejní filosofický problém upadajícího scholastického rozumění světa do zcela jiné roviny, totiž že přisoudil chápání subjektu, pozměnil radikálně nejenom smysl a směr filosofie, ale samo její založení. Započala se revoluce, na jejímž konci stojí člověk vně (či nad?) objektivní reality a mimo božské síly, tedy bez idey boha. Descartes měl *ještě* onu ideu vrozenou¹⁹¹, nicméně podívejme se, jak ji uplatnil v rámci identického zápasu o garanci člověka.

U Descarta možno sledovat dvě základní linie myšlení – metafyzickou, která se zabývá subjektem, a linií, jež se dotýká *skutečného člověka*¹⁹². V rámci prvního způsobu uchopení problematiky vztahu myšlení a bytí má člověk jistou osobní identitu, na níž se podílí vzájemné působení duše (res cogitans) a těla (res extensa), u skutečného člověka vévodí jeho bytí zkušenosti, emoce, tělo je živým tělem a identita je nenalezitelná. (V metafyzické rovině se však identita sama o sobě ukotvit nedá, protože v ní nahlížíme něco, co nás přesahuje, a tudíž něco, co není dokazatelné.) Pro Descarta je role člověka v univerzálním poznání (zejména-bohužel¹⁹³) a jedině rolí subjektu, který oplývá plnou *skutečností*, (tzn. pravdou nahlédnutelnou jakožto logický koherentní celek), chybí ale druhý, určující faktor této

¹⁸⁹ záměrně zde chybí předmětná vazba „kam“, neboť pokládám interval za specifický druh vyklonění se, jež není intencionálně ani epochálně vymezený.

¹⁹⁰ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 252; k tomuto úryvku se vrátíme ještě na konci této kapitoly

¹⁹¹ Viz jeho slavná věta z *Meditací*: Mám v sobě ideu boha jako nekonečné, všemocné a vševědoucí bytosti. Tato idea nemůže pocházet z vnímání vnějšího světa, neboť toto vnímání mně vždy ukazuje pouze přírodní věci. A právě tak jsem si tuto ideu ani nemohl vytvořit sám, neboť jak by bylo možné, abych já jako konečná a nedokonalá bytost mohl sám ze sebe vypracovat ideu nekonečné a dokonalé bytosti?“

¹⁹² Odkazují zejména na Descartovy *Spisy o vášních*.

¹⁹³ Viz zejména Husserlova kritika (*Kartéziánské meditace, Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*). Husserl ukazuje, že Descartova metodická očista k subjektu („epoché“) zdaleka nebyla provedena důsledně. Naopak: ve svém jádru obsahuje ještě mnoho z toho, co by také bylo možno „uzávorkovat“. Tím nejpodstatnějším je i u Descarta přežívající scholastické nápomocenství Boha. K lidskému *cogitu* by bez něj nebylo vůbec možné dospět. Husserl se tedy domnívá, že Descartes nevyřadil (metodicky) z evidence jednu z kardinálních „tezí“ (předsudků).

dvojice – totiž *možnost*. Odtud tedy vyplývá, že potenciální energii máme pouze k sebekladení a v jistých časových bodech nejsem ničím jiným, než čím jsem. Otázkou zůstává, kde a jaká je *energeia*, aby se člověk „posunul“ po časové ose dál. Musí tu být nějaká příčina, která mě zachová pro další okamžik; v intencích Pessoaova myšlení by se asi hodilo říci – musí tu být nějaký smysl (důvod, úmysl, cit..), který mi i navzdory prodlévání v intervalu vykáže charakter (či pravdu) jsoucího a bytí. Pro Descarta člověk závisí na bytosti, která je od něj odlišná a která završuje Aristotelovu strukturu *dynamis* a *energeia*. Onou příčinou je bůh; vnější *dynamismus*, který zároveň udržuje totožnost – jsoucího se jsoucím, jisté fáze subjektu s jinou. Člověk je tak sice garantem ontologie světa, ale bůh je ontologickým garantem člověka, neboť spojuje vědění a víru. Kde nalézá ale Pessoa skloubení vědění a víry, zůstala-li mu z původně dvou vrozených idejí, boha a subjektu, pouze ta druhá?

Vraťme se k jeho (ale vlastně jejich) chůzi lesem .. Pessoa píše: „*Kdo jsme byli? Byli jsme snad dva, či dvě formy jednoho? Nevěděli jsme a ani jsme se na to neptali.*“ Z těchto řádek je jasně čitelná bezmoc slov i bezmoc garantovat sebe sama. Nicméně i navzdory zkušenosti s *intervalem* Pessoa ví – stejně jako Descartes – že to jediné, co je v zcela v naší moci, jsou naše myšlenky, a tak i přesto, že nenachází jednoznačnou odpověď (na výše položenou otázku), i přesto že se neukotví ve skutečnosti ani ve své vlastní identitě, v realitě či fikci, ukotví se v zachycování dojmů, v téměř fenomenologické cestě za poznáním pravdy bytí, v kladení sebe sama prostřednictvím nemožnosti tohoto kladení, v krajní možnosti neumět a ještě lépe *nevědět být*. Toto (ne)skloubení myšlení a bytí, tedy jisté východisko z epistemologicky-ontologického výkladu lidského života budiž označeno za jeden z hlavních směrů, kudy se Pessoa vydá k jádru role subjektu.

Descartesovo myšlení zakládá nepochybnou jistotu rozumu, duše či vědomí garantovanou však něčím mimo sebe sama, totiž pravdivým a navýsost „skutečným“ bohem. Pessoa, mistr záporu a negativity, pro změnu napíše: „*Už dlouho – nevím, jestli celé dny nebo celé měsíce – nezaznamenávám žádný vjem; nemyslím, tudíž neexistuji. Zapomněl jsem, kdo jsem; neumím psát, protože neumím být. (..) Mám nejasný dojem neznámého intervalu, marné snahy jedné části vědomí chtít nalézt druhou. Nedaří se mi navázat. Jestli jsem dosud žil, zapomněl jsem to vědět.*“¹⁹⁴ Podstatné je zde nahlédnout, že jeho psaní (a povšechně snad lze říci, že jeho snaha o artikulaci bytí, o vypověditelnost pravdy skutečnosti) vyvěrá z *nemoci být* a že samo jeho vědomí, lapeno intervalem, pozbývá kontinuity nikoli z nemožnosti být (vždyť člověk už ze samé své podstaty vždycky nějak je), ale z nemožnosti uchopit (*nějak* srozumitelně a artikulovaně) bytí.¹⁹⁵

VI.2 BŮH JAKO DOKONALOST

Z raných Pessoaových spisů vyčteme, že Bůh pro něj byl absolutní dokonalostí i svrchovanou krásou; smyslem, k němuž vše směřovalo a právě v tomto směřování vyvstal neotřesitelný důkaz o

¹⁹⁴ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 246

¹⁹⁵ Záměrně končí kapitola věnovaná Descartovi s poukazem na Heideggera, poněvadž se budu snažit v příslušné kapitole pojednat o filosofické příbuznosti Pessoa a Heideggera, za kterou však v pozadí stojí René Descartes.

Bohu, poněvadž „vesmír již se nachází tam, kde bude, a to samo již je Bůh.“¹⁹⁶ Jenže v prvních krůčcích svého „filosoficky-vědeckého“ myšlení byl Pessoa ještě přesvědčen, že na totalitu člověka naléhá základ či původ jakožto jistý transcendentující princip¹⁹⁷, který může uchopit každý člověk a kterým je zároveň každý uchopen.

S postupujícím pocitem výlučnosti se však k Bohu začal vztahovat z jakési ontologicko-existenciální roviny, kdy se mu myšlený Bůh jevil jako dokonalý a z této jeho dokonalosti pak vyplývala jeho reálná existence¹⁹⁸, zároveň se mu ale jeho bytí existencí rozvinulo do nemožnosti nalézt jakýkoli pevný bod, tedy smysl, a Bůh už pro něj nepředstavoval ani tak završující jsoouco, jako spíše možné oprávnění své vlastní existence a jako způsob, kterým lze pouhý myšlený svět zakotvit do reálných predikátů, jež by stvrdily pravdu samu i její význam. Pessoa píše: „*Ach, proč jenom to všechno nemá nějaký smysl v Bohu, nějakou realizaci shodnou s duchem našich přání, někde nevím kde, za nějakého vertikálního času, který by byl v souladu se směrem mého stesku a mého snění! (..) A to všechno aby bylo Bohem uspořádáno tak dokonale, že by to pro mě existovalo v takové podobě, jak to nedocílí ani moje vlastní sny.*“¹⁹⁹

Zároveň žije Pessoa v době, kdy pomalu, ale jistě bůh umírá a před člověkem se otevírá děsivá oblast bezbožského kłokotu. Člověk ztrácí své místo ve světě, nebo přesněji ztrácí právě ten svět, v němž žil a myslel, a tudíž musí změnit a nahradit nejen základní koncepty a atributy svého myšlení, nýbrž samotný rámeček. Tato vědecká a filosofická revoluce (započatá v 16. a 17. století, kdy se evropská mysl přetransformovala do takové míry, že došlo zcela ke změně způsobu myšlení, což mělo za následek vznik moderní vědy a filosofie, a již lze charakterizovat z několika hledisek: jako sekularizaci vědomí, kdy jsou transcendentní cíle nahrazeny imanentními, jako subjektivismus, jež nahradil objektivismus středověku a starověku, jako změnu vztahu mezi *theoriá* a *praxis*, kdy novověký člověk touží po vládě a panství aj.) způsobila ve svém posledku destrukci *kosmu*, tj. jeho zmizení z filosoficky a vědecky platných koncepcí, zmizení pojmu světa jako konečného, uzavřeného a hierarchicky uspořádaného celku (celku, v němž hodnotová hierarchie určovala hierarchii a strukturu jsooucího, pozvedajícího se z temné, těžké a nedokonalé Země ke stále vyšší dokonalosti hvězd a nebeských sfér) a jeho nahrazení nevymezeným, ba dokonce nekonečným *vesmírem*, který drží pohromadě díky totožnosti svých základních součástí a zákonů a v němž všechny tyto součásti stojí na téže rovině bytí. To nakonec vede k úplné devalvaci bytí, k rozchodu světa hodnot a světa faktů.²⁰⁰ Před člověkem se otevírá nekonečno. A „*právě ten chybějící pravý Bůh tvoří prázdnou mrtvolu*

¹⁹⁶ Pessoa, Fernando: *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 91

¹⁹⁷ Benyovszky, Ladislav a kol. – *Filosofická propedeutika*, 2.díl, vydavatelství Paseka Praha 2001, 264 stran, str. 93

¹⁹⁸ Jedná se o ontologický důkaz Boha u Anselma a o kosmologický důkaz Tomáš Akvinský, jeho důkaz ze stupňů dokonalosti – viz Benyovszky, Ladislav a kol. – *Filosofická propedeutika*, 2.díl, vydavatelství Paseka Praha 2001, 264 stran, str. 100 – 108; (Srovnej *Kniha neklidu*, str. 38: *Jen být Bohem by byl způsob, jak docílit dokonalosti.*)

¹⁹⁹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 42-3

²⁰⁰ Koyré, Alexandr – *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*, Praha : Vyšehrad, 2004, 261 stran, str. 17

vysokého nebe a zavřené duše. Nekonečný žaláři, není z tebe úniku, protože jsi nekonečný!²⁰¹ Ve světě tak nechybí „pouze“ ontologické atributy božství - všechny ostatní si bůh vzal s sebou. Jinými slovy, nejde už kupříkladu ani tak o význam modlitby, jako právě o modlitbu samu, jako o ztracenou jistotu a záchranu, která dávala člověku řád a nabízela nejenom naději a spásu, ale především rámec, ve kterém se člověk pohyboval, přičemž věděl proč. „Kde je Bůh, i kdyby neexistoval? Chci se modlit a plakat a kát se ze zločinů, které jsem nespáchal.“²⁰²

V jeho „chápání“ Boha lze zároveň krásně nahlédnout, jak se Pessoa trápil coby subjekt, stýskáje si na svou jedinou božskou položku, tedy myšlení, neboť to je schopno stejně tak ukotvit člověka v bytí, jako jej nechat na pospas nicotě a neukotvitelnosti. Snad by bylo nasnadě myslet si, že lepší jest zvědět, zda bůh je či není; pro Pessou však právě tato pravda a toto spočinutí znamenalo by konec významuplnosti nejenom lidské existence, ale i bytí samého. „Nikdy nenajít Boha, nikdy se nedozvědět, jestli vůbec Bůh existuje! Přecházet ze světa do světa, z jednoho vtělení do druhého, stále s iluzí, která těší, stále v omylu, který konejší. Nikdy pravdu, nikdy spočinutí! Nikdy spojení s Bohem! Nikdy naprostý mír, ale vždy jen trochu, vždy jen touhu po něm!“²⁰³ Jako by chtěl, aby člověku pořád něco unikalo, jako by se opájel trýzní nevědomosti, jako by se mu klid jevil jakožto konec...

Tato jeho „snaha“ nenalézt rozhršení je mu totiž možností, jak překročit i samého boha – nebude-li vědět, zda a jak existuje, nebude-li vědět, zda je jeho život tragédií či komedií, může se utéci k tomu, že jeho transcendence se vymaní z duality bytí a nebytí. „A tu se mě zmocňuje překypující, absurdní přání, aby se jednoho dne – dne bez času a podstaty – přišlo na to, jak utéci od Boha, a aby to nejhlubší z nás přestalo, nevím jak, být částí bytí nebo nebytí.“²⁰⁴ Pessoa si tak ztracený božský svět nahradí svým vlastním náboženstvím, kdy se dokonalé a nemožné stane (jeho) realitou. „Zjistí se možná, že to, co nazýváme Bohem, a co je tak zjevně v jiné rovině než logika a časová a prostorová realita, je jeden z našich způsobů existence, jeden z pocitů nás samých v jiné dimenzi bytí. Nepřipadá mi to nemožné. I sny dost možná jsou buď ještě další dimenzí, v níž žijeme, anebo křižovatkou dvou dimenzí“

VI.3 NÁBOŽENSTVÍ SNU

.. a tak jako tělo žije ve výšce, šířce a délce, naše sny žijí v ideálu, v já a v prostoru. V prostoru svým viditelným ztvárněním, v ideálu svou prezentací jiného než hmotného druhu, v já niterným rozměrem nás samých.²⁰⁵ Tím totiž, co Pessovi pomůže překonat nejenom ono nezajímavé bytí v intervalu, ale též lidskou nedokonalost v poměru k dokonalému Bohu, je právě a výlučně jeho snění. „Nikdy jsem nedělal nic jiného, než snil. To a jedině to, bylo smyslem mého života. Největší

²⁰¹ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 64

²⁰² tamtéž, strana 45

²⁰³ tamtéž, strana 177; nezaznává zde Nietzscheova myšlenka, že člověk by raději našel smysl v ničem, než neměl žádný smysl?

²⁰⁴ tamtéž, str. 155

²⁰⁵ tamtéž, str. 110

*bolesti mého života pomíjejí, když otevřu okno do svého nitra a při pohledu na jeho hnutí mohu na sebe zapomenout. (...) A tak jsem nikdy netoužil být ničím jiným než snilkem. (...) Moje mánie vytvářet zdánlivý svět mě provází neustále a opustí až v hodině smrti.*²⁰⁶ Pessoa byl více než věrný svému bohu .. nejenom, že si jej stvořil, zároveň jej uctíval a s jeho pádem zhroutil by se mu i jeho svět; jak ale správně podotkl, byla to spíš mánie než objekt jeho víry, bylo to východisko z reality, před kterou se schovával.

Ptejme se nyní, co vede člověka k tomu, že utíká do snů. U Pessoy je to jednoznačně touha po objektivitě – touha po absolutním vědění příčiny i charakteru bytí, respektive sněného. *„Jak je možné, že se ve svých vnitřních procesech sebeiluze neklamou? Protože proces, který do nadreálné reality vytrhne nějaký aspekt světa nebo nějakou snovou postavu, vytrhne do nadreálna také nějakou emoci nebo myšlenku; svléká je tedy veškeré ušlechtilé nebo ryzí výstroje, která téměř nikdy neodpovídá pravdě. Stojí za povšimnutí, že moje objektivita je absolutní, ta nejabsolutnější ze všech. Já vytvářím absolutní objekt, s vlastnostmi absolutna v jeho konkrétnu.*²⁰⁷ Sen, respektive bůh, je tak tím nejzákladnějším, co dovolí subjektu opustit jeho vyhraněné pole a nechá ho rozlétnout se nejenom k netušeným dálkám lidské mysli, ale především k dokonalé obeznámenosti sebe sama i světa bytí. *„Proto se dokonale znám a prostřednictvím tohoto dokonalého sebepoznání znám dokonale celé lidstvo.*²⁰⁸ Sen je mu tím, co dokáže (viz úvod kapitoly) nabídnout člověku absolutní jas a nikoli polostín, co dovolí člověku-subjektu nahlédnout věc či osobu v jejich všech významech. Pessoa, lítostiv, že lze žít jen to reálné a že lze chápat jen to možné, stvoří si svět, kde tato pravidla neplatí. Zborcený rámeček světa, kde Bůh vládl, je u Pessoy nahrazen vůlí subjektu stát se absolutním zvěstovatelem evangelií, která ač napsána ve snu a jen ve snu čtena, jsou biblí, jež nabízí útěchu.²⁰⁹ Tragédie nebo pýcha?

Nacházíme se totiž v takovém „vývojovém stupni“ člověka, kdy si subjekt podmaňuje bytí, které však zaměňuje jsouncem. Vytváří koncepci sebe sama, koncepci subjektivní tragédie lidské bytosti, jež uvržena v tajemství bytí, hledá zdůvodňující základ, hledá pravdu a poznání, přičemž ale „zapomíná“, že rozum není kompetentním a nejpovolanějším soudcem bytí. Pessovo nadání vnímat a vidět svět v bolestech i krásách je vyvažováno bezmocí. Intelektuální analýza prožitků a dějů má v jeho podání především chybu tu, že je výrazem přílišných představ o možnostech subjektu. Fernando

²⁰⁶ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 41

²⁰⁷ *tamtéž*, str. 72

²⁰⁸ *tamtéž*, str. 71

²⁰⁹ Citujme ještě pro srovnání některé další úryvky z *Knihy neklidu*: „To vše, co se nikdy nebylo víc než sen, je uloženo v mé paměti a působí mi bolest, a já, který jsem o tom celé hodiny snil, si pak celé hodiny vzpomínám, jak jsem si to vysnil, a opravdu je to stesk, co cítím, minulost, kterou oplakávám, skutečný život ležící mrtvý v rakvi, na nějž slavnostně upírám zrak.“(43); „Zvyk a schopnost snít jsou pro mne prvořadé. Životní okolnosti už od dob mého samotářského a klidného dětství a snad i jiné síly, které temnou dědičností mě utvářely ke své neblahé podobě, učinily z mého ducha jediný stálý proud zasněnosti. (...) Neboť já nejenže jsem snilek, ale já jsem výlučně snilek. Výhradní zvyk snít mi dal mimořádnou jasnost vnitřního vidění.“ (70); „Snilek vidí jen to důležité. Skutečná realita nějakého objektu je pouze jeho část; zbytek je tvrdá daň, kterou platí hmotě za to, že existuje v prostoru. Podobně není v prostoru realita pro určité jevy, které ve snu jsou hmatatelně reálné. Skutečný západ slunce je nepostizitelný a pomíjivý. Snový západ slunce je stálý a věčný.“ (72) a jiné.

Pessoa „v sobě ukrývá“ pýchu humanity. Pýchu rozsoudit nerozsouditelné. Jakožto člověk, a tudíž jediný tvor mající schopnost rozumově uvažovat, jednat a tvořit, se uskutečňuje v přílišném nároku intelektu, jež mu vnucuje sebe sama. Lidská bytost poznává „svou existenci jako ontologickou otázku či jako nedílnou součást obecné ontologické otázky. Taková bytost nejdříve pociťuje, že „osud“ její existence závisí na tom, jaké je bytí jako takové, bytí vůbec. Chápe, že je rozdíl mezi tím, měla-li by ontologická realita smysl sama o sobě, měla-li by ho pro sebe, měla-li by ho pro sebe i pro nás, či neměla-li by ho vůbec. Podle toho, jaká ontologická realita je, vypadá i vztah této bytosti k ní a tím i k sobě samé, svému bytování, svým skutkům.“²¹⁰ A ontologická realita kolem Fernanda Pessoa je jen symbol a stín, jen dojem a prchavý stav, vyhasnutí. V řádkách své *Knihy neklidu*, ve snové krajině významů a všemožné božskosti, nenalézá klid, ale onticko-ontologickou skutečnost: „*Jsem starší než Čas a Prostor, neboť mám vědomí. Ode mne pocházejí věci; celá Příroda z mých pocitů. (..) Pane světa ve mně, jakož i zemí, jež v sobě nemohu mít .. po stupních mých snů a mé únavy sestup ze své neskutečnosti, sestup a přijď nahradit svět.*“²¹¹ Nebyl by to ale skeptik Pessoa, kdyby následně nepochyboval o svém úsudku, jistotě, o své moci: „*I sám sen mě trestá. Nabyt jsem v něm takové jasnosti, že všechno, o čem sním, vidím jako skutečné. Ztratilo se tudíž vše, co tomu dodávalo cenu vysněnosti.*“²¹² Kudy tedy jít, když se zjistí, že samo „já“, jemuž člověk tak důmyslně vyšlapal cestičku, na svět nestačí? A přijde „boží“ hněv. „*Hněv nad tím, že stesk nedokáže znovu oživit a stavět, nikdy tolik neobviňuje Boha – stvořitele nemožného – , jako když si pomyslím, že moji snovní přátelé, s nimiž jsem prožil tolik příhod jednoho smyšleného života, s nimiž jsem vedl tolik osvícených debat v imaginárních kavárnách, vlastně nepatří do žádného prostoru, kde by skutečně mohli být, nezávisle na tom, že si je uvědomuji já!*“²¹³

IV.4 VNITŘNÍ PARODIE PRAVDY

Otázka pravdy a nepravdy (potažmo zdání) stála v pozadí oprávnění Pessoaova „já“. Shledal-li Pessoa, že svět kolem může být zachvácen fikcí a lží, podlomilo to jeho víru v pravdivost a reálnost jeho já, lépe řečeno – ve faktické zakotvení vědomí ve vnější svět; až by se zdálo, že by se shodl s těmito slovy: „Zevní svět jest jen částí vnitřního, .. distinkce „vnější“ a „vnitřní“ jsou nepravdivé .. není ani „subjektu“ ani „objektu“, - těchto dětinských, na klamech „já“ a „celek“ založených fikcí, - jsou jen duševními stavu.“²¹⁴ Pro Pessoa byl sic „vnější“ svět čímsi nepravdivým, „nepochopitelným“, ale nikoli v řádu objektivit, nýbrž v řádu dalších jsoucen jménem člověk. „*Jedním z mých ustavičných problémů je pochopit, jak vlastně druzí lidé existují, jak vlastně jsou duše jiné, než je má, vědomí cizí mému vědomí, které právě jako vědomí se mi zdá být jedinečné.*“²¹⁵

²¹⁰ Bondy, Egon: Filosofické eseje. Útěcha z ontologie, DharmaGaia Praha 1999, 308 stran, strana 11

²¹¹ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 83

²¹² tamtéž, str. 73

²¹³ tamtéž, str. 42

²¹⁴ Klíma, Ladislav : *Svět jako vědomí a nic*, Trigon Praha 1990, 192 stran, strana 23

²¹⁵ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 235

Pravda existuje pro Pessoa pouze jako předpoklad, a to předpoklad, který odhaluje (z řec. *alétheia*), že naše poznání skutečnosti je obtížné, ba nemožné a neopodstatněně vyjádřitelné, („*Lhal jsem? Ne, pochopil jsem. Že lež s výjimkou té dětské a spontánní, pramenící z touhy snít, je pouze poznáním reálné existence druhých a potřebou smířit tuto existenci s naší, která je s ní nesmiřitelná. Lež je prostě ideální jazyk duše, protože tak jako používáme slov – nesmyslně artikulovaných zvuků – k tomu, abychom v reálném jazyce vyjádřili nejdůvěrnější a nejjemnější hnutí citů a myšlení, která tato slova nikdy vyjádřit nemohou, tak také používáme lži a fikce, abychom se navzájem dorozuměli, čehož bychom vlastní nesdělitelnou pravdou nikdy nedosáhli.*“²¹⁶), ba co víc – že naše „poznání“ druhých je nemožné, protože za prvé poznání vůbec je nemožné, a za druhé proto, že světem vládne absolutní subjektivismus²¹⁷ - „*Ničemu se nepodřizovat – ani člověku, ani lásce, ani ideji, mít onu nezúčastněnou nezávislost spočívající v tom, že nevěříme v pravdu ani v užitečnost jejího poznání, pokud by nějaká byla – takový je podle mého názoru stav žádoucí pro vnitřní intelektuální život těch, kdo nežijí bezmyšlenkovitě. Krédo, ideál, žena nebo povolání – to vše znamená celu a pouta. Být je stát se volným.*“ Být subjektem s vidinou, že všechny věci jsou nahodilostmi iracionální iluze, potažmo vůle (či jistého univerzálního vědomí), rozpoznat pravdu jako pravdu a zároveň jako omyl, (a tak se dotknout vnitřní parodie pravdy); prožít protiklady a nepřijmout je; „*procítit vše všemi způsoby a nebyť nakonec ničím, leč pochopením všeho*“²¹⁸ – tak člověk dosáhne vrcholu – pak teprve člověk *bude* (v silném významu slova). „*Když člověk vystoupá na tento vrchol, je volný, jako na každém vrcholu, je sám, jako na každém vrcholu, je spjat s nebem, s nímž nikdy není spjat, jako na každém vrcholu.*“²¹⁹

IV. 5 VĚČNÝ SOUMRAK TOHO, CO JSME

Čas je u Pessoa jedním z hlavních témat jeho úvah, už pro svůj charakter „stálosti pomíjení“²²⁰, kdy se na jsoucím vyjevuje pohyb a změna, neboť čas jako takový je bez ne-klidu nemyslitelný, resp. nezachytitelný; a kdy je tak zároveň člověk postaven – vždy a jistě – před tok bytí. V nejpůvodnější rovině se Pessoa dívá na čas podobně jako Augustin: otázka po čase je mu otázkou po způsobu bytí lidské duše a čas jako takový je základním ontologickým konstituentem jsoucna člověk²²¹; také zde ale slyšíme ozvuky Kierkagaardova „přecházení“ jakožto mizení, v Pessoaově případě (na pocitové úrovni) opouštění. „*Čas pociťuji s ohromnou bolestí. Až příliš mě dojíhá, když mám cokoli opustit. Ubohý pronajatý pokojík, kde jsem strávil pár měsíců, stůl ve venkovském hotelu, kde jsem pobyl šest dní, ba i tu smutnou čekárnu na nádraží, kde jsem dvě hodiny čekal na vlak – ano, když ale opouštím to, co je*

²¹⁶ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 226

²¹⁷ Viz zejména jeho „Židle subjektivismu“ in Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 186-9

²¹⁸ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 112

²¹⁹ Pessoa, Fernando: *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 92-3

²²⁰ Benyovszky, Ladislav, a kol.: *Filosofická propedeutika*, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran, str. 216. Krásně, tuším, vyjádřil tento základní charakter času touto metaforou: „*Slyším kapku po kapce plynout čas a žádnou z těch kapek není slyšet.*“ (*Kniha neklidu*, str. 128)

²²¹ Benyovszky, Ladislav, a kol. – *Filosofická propedeutika*, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran, str. 245

v životě dobrého, a se vši citlivostí svých nervů si pomyslím, že už to nikdy neuvidím a nebudu mít, přinejmenším právě v tom okamžiku, bolí mě to přímo metafyzicky. V duši se mi rozevře propast a ledový závan Boží hodiny se mi zlehka dotkne sinalé tváře.“²²² Čitelné je tu zejména jeho „metafyzické“ pojmání času, díky kterému lze chápat něco jako něco (a tedy i jako *nic*), neboť čas dává člověku vědomí změny, tedy neklidu.

V pozdějších deníkových zápiscích, kdy se Pessoa zdatně dotýká transcendentálnějších rovin časových dimenzí, staví se ke každému okamžiku jako k věčnosti a lze tudíž u něj pozorovat obdobu Nietzscheho myšlenky věčného návratu téhož. Pro Nietzscheho nemá svět povahu klidného a v sobě spočívajícího bytí, ale svět se mu zračí jednoznačně jako dění, vytváření a ničení, neustálé vznikání a zánikání.²²³ (S tím souvisí i myšlenka, že svět je možno vykládat nekonečně mnoha způsoby, a také je jeho „inteligibilní charakter“ dokladem „vůle k moci“, tedy bytostné tvořivosti života a její osobitosti. Čím jiným jsou heteronyma výrazem, než snahou vyjádřit svět mnoha způsoby a zároveň podat ruku tvořivosti života, která je tak nepřeborná..?) Svět je pro Nietzscheho chaotickým vírem, který není jako celek žádným hodnocením uchopitelný a kdy se tak dění ukazuje jako nutný chaos. Následně je tedy ze světa vyřazen cíl nebo účel a tato bezcílnost je nejlépe demonstrována kruhovým pohybem.²²⁴ Pro Nietzscheho je prostě člověk lapen v kruhu času. Je zde tedy snaha zatížit každý okamžik absolutním akcentem věčnosti²²⁵ a zároveň dělat věc pro věc samu. To, že nás tíží pocit prchavosti, je pro Nietzscheho, stejně jako pro Pessoa, jen důkazem, že milujeme život a chceme jeho věčnost. Zároveň nás má toto uvědomění si nezbytnosti a nepostradatelnosti každého okamžiku přivést k identifikaci s vlastním jednáním.²²⁶ Pessoa si často stýská na svůj život, tím však, že ho tak bolí a mučí žít, právě a jedině tím ukazuje nejhlubší hloubku života, svou ponořenost do každého pocitu a okamžiku – ukazuje věčné a majestátné pnutí, věčný impuls pohybu ducha a vědomí, kteří se vždy znovu navrátí k ničemu, chaosu, omylu a lži, ale věčně budou stoupat k opakovanému prožitku jsoucnosti jsoucího i sebe sama, protože člověk *chce žít*. Sebevražda je tak v Pessoaových očích tím, co odkazuje k nezvladatelné lásce k životu, která však nebyla vyslyšena.

Věčný návrat téhož je pro Nietzscheho spojením změny a totožnosti toho, co se střídá, zároveň jej nutno chápat jako extrémní přiblížení bytí a dění, kdy se Nietzsche snaží „vtisknout dění charakter bytí“.²²⁷ Též Pessoaův neklid je maximálním vyostřením totožnosti dění a bytí, kdy se jakoby to stejné odehrává na dvou rovinách, v rovině jsoucna samého, tedy člověka, a v rovině jsoucnosti jsoucího, tedy světa. V neklidu neexistují tři časové dimenze, tudíž nedochází k temporálnímu lomu na minulé či budoucí, ale je zde jen čirá přítomnost. V neklidu je tak přítomen celý čas. Neklid, právě jako u

²²² Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 213

²²³ Nietzsche, Friedrich – Ecce homo, Naše vojsko Praha 1993, 157 stran, strana 14

²²⁴ Často čteme u Pessoa o „spirále času“, o okruží na studni, kdy studna je metaforou člověka a okruží je tím, co ho „svazuje“, co mu však dává tvar; o „labyrintu bez koutů a hran“ apod.

²²⁵ Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 46

²²⁶ tamtéž, str. 49

²²⁷ Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 54

Nietzscheho věčnost, propůjčuje jsovcu platnost toho, co jest, ačkoli se tím v žádném případě nedovolává její neměnnosti.²²⁸ Neklid je jako věčnost (na jsovcím zjevený) čas v podobě přítomnosti, která neustále uplývá a jejíž nastávání se neustále děje, tedy navrácí, aniž by však došlo k proměně směřování či následnosti jsovcího. Navíc, a to je dosti podstatné, překonává neklid kritiku věčného návratu téhož jako nekontinuální souslednost a je naopak právě vztahem různých okamžiků. Spolu s tím tak není – jak tomu je u Nietzscheho – kritikou metafyzického oddělování věčného a pomíjivého, ale je právě metafyzikou ve smyslu možnosti dostat se z roviny fysis (kde se čas jako takový odehrává) do oblasti metafyzické, ve které se bytí neděje ve své dějinnosti, ale jakožto pozorovatelně nepozorovatelná změna. Pessoaův neklid je věčný – jako přítakání neustálému pohybu já a neustálému navrácení se tohoto já, které se od sebe odchyluje (aby nahlédlo sebe sama zvenčí), k sobě samému s cílem identifikace sebe sama. Právě tímto kruhovým odstupem a zároveň „přístupem“ (v jednom časovém modu a přitom ve věčnosti) dosahuje (Pessoovo já i svět vůbec) největší blízkosti a identifikace – jde o věčný návrat téhož, Pessoaovými slovy *věčně setrváváme na rozcestí večera, který nepomíjivě končí*.²²⁹

Pessoa se vyhnul jednomu nastíněnému úskalí myšlenky věčného návratu téhož, totiž upadnutí do přizemnosti a letargie se zjištěním, že vlastně nic nemá smysl; že ať dělá co dělá, nemůže vyhrát. Přistoupil naopak k tomuto zjištění s touhou překročení sebe sama, s úmyslem vydobýt z reality i to nereálné, ač s vidinou dokonalého díla tvořit nedokonalé; jaksi popřít ne-smysl světa a nastavit mu tvář v podobě účelu a cíle, v podobě *knihy*. Nalezl tak, přesně jak si Nietzsche přál, odvahu k tvorbě a rozhodně byl tím, kdo posunul hranici člověka *dál* od zvířete. Dostáváme se tak k myšlence nadčlověka.²³⁰ Podle Nietzscheho se „každá skutečná tvorba vyznačuje tím, že tvůrce miluje dílo, jež má stvořit, víc než vše, co už tu jest, ba více než sebe sama.“²³¹ Copak by jinak Pessoa podstoupil destrukci vlastního já, kdyby nebyl ochoten položit na oltář umění vše, co má, přesněji řečeno, to jediné, co člověk vskutku *má* – sebe sama? Zároveň se pod zorným úhlem tvorby rozkrývá i druhá možnost interpretace neklidu: je primární možností zaměření se k čemusi vyššímu, tím, co sic nechává člověka upadnout na cestě plné kamenů, ale vždy jej zase zdvíhá navzdory chaosu i osudu a nutí jej tvořit hodnoty, které se ustavují už tím, že je zda snaha je vytvořit; tedy v neustálém pozvedání sebe sama jest člověk nadčlověkem.

Pro Nietzscheho jsou „myšlenky stíny našich pocitů – vždy temnější, prázdnější, jednodušší než ony.“ Pessoa v žádném případě netematizoval ve svých dílech myšlenku věčného návratu téhož coby „filosof“; (ač je jeho *Knihy neklidu* dle mého soudu vrcholné filosofické dílo). Nicméně – a to je dle mého mínění nejhlavnější – byl schopen na intuitivní úrovni vyjádřit snad i hlubší vědění toho, co

²²⁸ Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 52

²²⁹ Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 24

²³⁰ Pessoa často porovnává člověka a zvíře s úmyslem nasměrovat člověka dál .. např. *Mnohem dál má vyspělý člověk (takový Kant nebo Goethe) k tuctovému člověku než tuctový člověk k opici*. (*Knihy neklidu*, 190) aj.

²³¹ Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 58

Nietzsche vkomponoval do této své převratné úvahy. „Každý podzim, který nastává, je blíž našemu poslednímu podzimu, a totéž platí o podletí či létu; podzim však svou povahou připomíná, že všechno končí, zatímco letní pohled nám dá snadno zapomenout. Ano, je počátek podzimu a v té čiré chvíli je jasné poznání bezejmenné nedostatečnosti všech věcí. Nastává podzim, ano, podzim, který je nebo který bude, a předčasná únava ze všeho konání a předčasné rozčarování ze všech snů. Co mohu čekat a od čeho? A tak už svými myšlenkami kroužím mezi listím a prachem atria na nesmyslné oběžné dráze ničeho a vyluzuji zvuky života na čistých dlaždicích, které kosé slunce pozlacuje konečností ani nevím kde. Všechno je nic a v atriu Neviditelná, jehož otevřenými dveřmi je naproti vidět pouze dveře zavřené, tančí – poslušný onoho větru, který bez rukou jimi zmítá – všechny věci malé i velké, které pro nás a v nás tvořily pocíťovaný řád vesmíru. Všechny tyto polotóny vědomí duše v nás vytvářejí jakousi bolestnou krajinu, večný soumrak toho, co jsme. Avšak stopa nejasného smutku, žal oblečený na cestu je v pocitu, jímž nejasně zpozorníme k prolínání barev kolem nás, k jiné tónině větru, k dávnějšímu poklidu, který se s příchodem noci šíří nevyhnutelnou přítomností vesmíru.“ Ač čteme v jeho slovech o „nesmyslné oběžné dráze“, kdo z nás by uvěřil, že pro Pessoa nebyly jeho řádky smyslem?

Zastavme se ještě u dalších položených otázek Nietzscheovy filosofie – přál by si Pessoa, aby se každý okamžik jeho života navracel, respektive opakoval, jaký tedy byl jeho postoj k Osudu? Co Pessoa a morálka? Na první otázku odpoví Pessoa sám: „Stejně jako každá tragédie, i hlavní tragédie mého života je ironií Osudu. Skutečný život se mi hnusí jako odsouzení; sen se mi hnusí jako hanebné osvobození. Žiju však ten nejodpornější a nejvšednější skutečný život; a žiju ten nejsilnější a nejtrvalejší sen. Jsem jako otrok, který se po obědě opíjí – dvojí bída v jediném těle.“²³² Těžko tak u Pessoy hovořit o přitakání svému životu. Pessoa často tesknil po jiné duši, nicméně „pod povrchem“ těchto svých slov je šťasten, že není jako druzí – jen přežívající živočich, jen hospodský či švadlenka. Má dar psaní.²³³ K etice se Pessoa vyjadřoval sporadicky. Za vše hovoří tato jeho slova: „Stejně tak jako všichni, ať už o tom víme nebo ne, máme nějakou metafyziku, tak také všichni, ať chceme nebo nechceme, máme nějakou morálku. Moje morálka je velice prostá – nikomu nečinít ani zlo, ani dobro. (..) Nečinít dobro, protože nevím, co to dobro je, ani jestli je činím, když si myslím, že je činím. Co já vím, kolik zla napáchám, když dám almužnu? Co já vím, kolik zla napáchám, když vychovám nebo vzdělám?“²³⁴ Že by tu chtěl někdo stát mimo dobro a zlo?

Jisté je, že si Pessoa a Nietzsche „byli“ dva blízcí (myšlenkami i dobou) básníci-filosofové a že v mnohých rysech nese jejich dílo i osud podobné znaky. Snad jen s tím rozdílem, že Nietzscheho tančící hvězda zasáhla svět filosofie a Pessoaova září jen v denících života samého.

²³² Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 114

²³³ Viz *Kniha neklidu*, str. 211

²³⁴ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 209

IV.6 ZNEKLIDŇUJÍCÍ ÚZKOST Z MÉHO NITRA

Nyní se pokusme tematizovat Pessoaův neklid jakožto obdobu Heideggerovy úzkosti, kdy dochází k vyklonění se do nicoty²³⁵, kdy člověk nahlédne svou konečnost a otevře se před ním (jako propast či výzva) možnost jeho autentičnosti, popřípadě neautentičnosti. Zároveň se pokusme zamyslet se nad Pessoaovou naladěností neklidu jakožto toho bytostného, díky čemu vykazuje charakter autentického, zároveň však (-paradoxně-) sebe-odcizeného člověka. Právě to se ukáže jako navýsost výjimečné v jeho přístupu ke světu a snad i jako nový přístup k Heideggerově analýze autentičnosti.

Pro Martina Heideggera je člověk viděn ze samé roviny bytí, totiž tak, že člověk je „uvažován bezprostředním vztahem k bytí samému;“²³⁶ jak by to vyjádřil Pessoa „*jsme ustavičnou rozmluvou s Velkým Hráčem bytí.*“²³⁷ Tato ustavičná rozmluva, ve které nám jde právě o ni²³⁸, je pro Heideggera pobytem, bytím-tu, bytím-v-možnostech a bytím-ve-světě. Do světa jsme vrženi jako rozvrh²³⁹, který je dějinným sebevztahem a který právě jako sebevztah má nejzákladnější možnost moci-být, která „mu dává“ charakter existence, extáze či svobody²⁴⁰; přesněji řečeno – které je vždy již nějak vystaven. Člověk je si zároveň otázkou, transcendencí, která si je neustále otevřená a která může žít ve světě dvěma základními způsoby – neautenticky, to jest být pořád „u sebe doma“, být co do své existence „upadlá“, nebo autenticky, a to znamená dojít k tomu, že mé „já“ je největším problémem, respektive to znamená objevit osobní identitu jako nejvlastnější a vždy již otevřený způsob existence. Začneme u neautenticity, kdy člověk rozumí světu, ale nerozumí mu tak, že mu rozumí. Jeden Pessoaův deníkový zápis vypráví o zádech muže, kterého náš úředník potkal cestou do kanceláře. A rozehrává takovouto úvahu: „*Záda toho muže spí. (...) A vlastně nikdo neví, co dělá, nikdo neví, co ví. (...) Všechna životní hnutí a záměry, od prostého života plic až po budování měst a stanovení hranic řiší, považují za dřímotu, cosi jako sen nebo stav klidu, nedobrovolně prožívané v intervalu mezi jednou a druhou skutečností, mezi jedním a druhým dnem Absolutna. Pozorují městský ruch, prsaté služky vracející se s těžkými nákupy ... Chovají se tak, jak se chová člověk vědomý, a přitom si neuvědomují nic, protože si neuvědomují, že mají vědomí. Ať chytří či hloupi, všichni jsou stejně hloupi. Ať staří či mladí, všichni jsou stejně staří. Ať muži či ženy, všichni jsou téhož pohlaví, které neexistuje.*“²⁴¹ Svým klidem a stereotypním, neuvědomělým způsobem života by byli pro Heideggera „jistě“ neautentičtí. Heidegger (a spolu s ním i Pessoa) staví proti tomuto „ono se“ (v Pessoaově případě „bezpohlavnost“) vlastní způsob existence, tedy jakési osobní zaujetí postoje (k nejistotě smyslu). Heidegger postuluje

²³⁵ Kniha neklidu, str. 265: „*A já, ubohá duše, neklidná, znavená tělem, vidím z okna svého pokoje spoustu hvězd; spoustu hvězd, nic, nicotu, ale spoustu hvězd ...*“

²³⁶ Benyovszky, Ladislav a kol. – Filosofická propedeutika, 2.díl, vydavatelství Paseka Praha 2001, 264 stran, str. 83

²³⁷ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 234

²³⁸ Parafraze na Heideggerův pobyt, kterému jde v jeho bytí o toto bytí samo.

²³⁹ Kniha neklidu, str. 194 „*Jsme vrženi doprostřed věcí a světa a snad se ani nepokoušíme zvednout tíhu bytí.*“

²⁴⁰ popř. světliny (Lichtung) či Ereignis, viz Benyovszky, Ladislav, a kol. – Filosofická propedeutika, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran, str. 254; tato svoboda je zároveň svobodou ve smyslu být volný.

²⁴¹ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 122-3

tří fenomény, pomocí kterých se člověk „stává“ autentickým – svědomí, úzkost a setkání se smrtí. Nás budou zajímat poslední dvě zmíněné.

Úzkost je takovým stavem člověka, kdy mu –proti jeho vůli– svět přestává *něco* říkat. Věci kolem něj neoslovují člověka již jako významy a „svět je tak charakterizován naprostou ztrátou významovosti“²⁴²; nastupuje jakási lhostejnost k divadlu světa. „*A cosi jako slzy bez pláče mě pálí v nehybných očích, cosi jako úzkost, k níž nedošlo, mi drsně svírá vyschlé hrdlo. (...) A skrze všechno jak svist nahé úzkosti pocítím za tím sněním svou duši – hluboké, čiré zavytí, marné v temnotě světa.*“²⁴³ V úzkosti nastává „odemčenost světa pro bytostně prostorové ‘bytí ve’“²⁴⁴ a to, z čeho je nám úzko je jakoby „nikde“. Hřejivé okolí je tak nahrazeno „*tísňovou nehostinností*“, ve které nic nenaléhá – jen svět mých možností, v němž se náhle zjevuje lidská podstata jako Nikoho, jako Nic. A právě proto je v úvodu mé práce báseň Trafika, která začíná Pessoaovou úzkostí, která trvá, která se vine celým jeho dílem a která se přerývá do neklidu, neboť jak v úzkosti tak v neklidu běží především o toto: obě jsou mody rozpoložení, které odemykají svět jako svět²⁴⁵ a které osamocují člověka v jeho svobodě a v nejvlastnější možnosti „moci být“. Začne se tak člověka týkat především a jedině struktura jeho existování, kdy člověk „musí“ být totálně a bezprostředně sám sebou. Je to setkání s tváří, však s tváří vlastní, která je Ničím. A teprve odtud může se dít ontologická podmínka lidství – totiž vystavení se světu a lidství, odkud je následně člověk postaven před volbu, která pro Pessoa jednoznačně vyznívá jako odhodlání vystavovat se nadále tomuto (existenciálně-solipsistickému) způsobu bytí. „*Tolikrát, tolikrát stejně jako teď mě tížilo cítit, že cítím – cítit to jako úzkost jen proto, že je to cit, znepokojení, že jsem zde ..*“²⁴⁶ Člověk ztrácí nitrosvětská jsoucna, ke kterým se jako „pobyt“ zprvu a většinou upíná²⁴⁷ a je vystaven jen své duši. „*Duši mi zevnitř hýbe velká netečná úzkost a mění mě nejistě jako vánek obrysy korun stromů.*“²⁴⁸ A ta proměna, která je u Pessoa zahalena do korun stromů, je proměnou, v níž je člověk navýsost autentický, je při sobě. Paradoxně však, v Pessoaově případě, je tato jeho „autenticita“ vykoupena odcizením, neboť jak často je schopen nahlédnout sebe sama jako Nic, tak právě tak často zvolá: „*Jsem to zase já, takový, jaký nejsem.*“²⁴⁹ Pessoa je ve svém neklidu autentický, jakožto ale v sobě sama neidentická bytost, nahlíží ve vrcholcích své svébytnosti i tu ohromnou propast nikoho, kdo je ničím, kdo nikdy nebude ničím a kdo zároveň nemůže chtít být ničím. Jsme tak v začarovaném kruhu autenticity a sebeodcizení, které zamotalo této *Osobě* hlavu, díky které však se jeho bytostnou naladěností stal neklid jakožto stále

²⁴² Heidegger, Martin: Bytí a čas, OIKOYMENH Praha 1996, 477 stran, str. 215

²⁴³ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 203 a 208

²⁴⁴ Heidegger, Martin: Bytí a čas, OIKOYMENH Praha 1996, 477 stran, str. 215

²⁴⁵ tamtéž, str. 216

²⁴⁶ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 214

²⁴⁷ Heidegger, Martin: Bytí a čas, OIKOYMENH Praha 1996, 477 stran, str. 220

²⁴⁸ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 23

²⁴⁹ tamtéž, str. 98

trvající bytí-při-sobě coby tentýž i jiný a jakožto stále trvajícím bytí-ničeho, které ovládla *zneklidňující úzkost z jeho nitra i neklidný stín smrti*.²⁵⁰

Tak se dostáváme k setkání se smrtí, kterému se Pessoa často „vystavoval“. „*Po prvních slábnoucích vedrech končícího léta objevily se v podvečer tu a tam určité měkčí odstíny širokého nebe, určité závanů chladného větru, které ohlašovaly podzim. Nebylo to ještě žloutnutí stromů nebo padání listů ani ta nejasná úzkost provázející náš pocit vnější smrti, která jednou přijde i k nám.*“²⁵¹ Zde vystupuje úzkost ze smrti, úzkost z bytí-ve-světě v předstihu²⁵² své vlastní konečnosti. Smrt je totiž možnost nemít žádné možnosti. Smrt je možnost, jak být celý, je zároveň možností nejzazší a odkrytím „možnosti naprosté nemožnosti pobytu“.²⁵³ Cestou, jak být autentický, je nezakrývat si tuto možnost, ale naopak ji přijmout, a tak se sám v sobě zaceľit ve fakticitě konečnosti. Pro Pessoa je „*smrt triumf života. Skrze smrt žijeme, neboť dnes jsme jen proto, že jsme zemřeli pro věčejšek. Skrze smrt doufáme, neboť v zítřek můžeme věřit jen s důvěrou v dnešní smrt. Skrze smrt žijeme, když sníme, neboť snít je popírat život. Skrze smrt umíráme, když žijeme, neboť žít je popírat věčnost! Smrt nás vede, smrt nás hledá, smrt nás provází. Vše co máme, je Smrt, vše co chceme, je Smrt, smrt je vše, co toužíme chtít.*“²⁵⁴ Těžko se ztotožnit se slovy, že vše, po čem člověk touží, je smrt; nicméně jeho uvědomění si, že skrze smrt žijeme, odkazuje k autenticitě i k rozpoznání, že člověk je bytí ke smrti. Zároveň nabírá tento motiv u Pessoa charakter svobody, která je pro něj jinak nedosažitelná, neboť „*smrt povznáší, odívá ubohé absurdní tělo nevidanou nádherou. V ní je totiž člověk svobodný.*“²⁵⁵

Pessoa tak ve svých úvahách nejenom tematizuje úzkost a neklid jako možnost autenticity, zároveň se zamýšlí i nad úzkostí ze smrti a smrtí samou, které všechny jej staví do pozice Nikoho, kdo však spolu s tímto uvědoměním nabývá nejreálnějších a v pravdě nejlidštějších rysů. Ba co víc, dle mého soudu s geniální metaforickou lehkostí vyjadřuje charakter pobytu, který je vždy již ve světě a je na něm, jak se k jeho možnostem a výzvám postaví: „*Každý z nás tedy zůstal odkázán sám na sebe v bezútešném pocitu žítí. Lod' se zdá být určena k tomu, aby plula; jejím určením však není plout, nýbrž dospět do přístavu. My jsme se octli v situaci, že plujeme, aniž bychom měli ponětí o přístavu, do něhož bychom se měli uchýlit. Bolestně tak napodobujeme dobrodružné heslo argonautů: plout je nutné, žít nikoli.*“²⁵⁶

²⁵⁰ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 225

²⁵¹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 211

²⁵² Obdoba „předstihu“ je čitelná i z těchto slov *Knihy neklidu* na straně 85: „*Jakási předběžná neuróza z toho, co budu, až nebudu, mi zmrazuje tělo a duši. Z čehosi jako vzpomínky na mou budoucí smrt mi zevnitř naskakuje husí kůže. V mlze intuice mám pocit mrtvé hmoty, padám s deštěm, kvílím ve větru. A mráz z toho, co nebudu cítit, mi zalézá do mého nynějšího srdce.*“ Anebo str. 57 – „*Ó noci, v níž hvězdy lžou světlo, ó noci, ty jediná rovná Vesmíru, učiň mě duší i tělem součástí svého těla, abych zmizel co pouhá tma a i já se stal nocí, beze snů, jež by mi byly hvězdami, a bez předzvěsti slunce zářícího z budoucna.*“

²⁵³ Heidegger, Martin: *Bytí a čas*, OIKOYMENH Praha 1996, 477 stran, str.280

²⁵⁴ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 55

²⁵⁵ tamtéž, str. 52

²⁵⁶ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 18-19

IV.7 NUDA A NEVOLNOST JAKO NEDOSTATEK MYTOLOGIE

Dalším silným motivem je u Pessoa *nuda*, která jde ruku v ruce s neklidem. Ač se může na první pohled zdát, že se tyto dva „přístupy“ ke světu vylučují, pokusme se zauvažovat nad tím, zda náhodou nestojí za oběma nenadálá prázdnota lidské duše, kterou tak silně uchopili existencialisté a která je hlavním moderním fenoménem, jenž nicméně posunul hranice lidského vnímání i myšlení o takový kus dál, že jest možno dotknouti se království

Pessoův zájem o mýtická vyprávění i jeho zaujetí řeckou tradicí jsme již zmínili. Zároveň vyplynula, jak doufám, na povrch i ta skutečnost, že si byl coby básník a spisovatel vědom mýtického rámce, kterému byl (či je) člověk podroben. Spolu s tím ale reflektoval tu skutečnost nastávající modernity, že ve společnosti dochází k rozpadu velkých příběhů²⁵⁷ (a tím toho, který nejvíce hýbal evropskými dějinami, tedy bohem), které nějak člověka začleňovaly nejenom do celku jsoucího, ale především do své vlastní blízkosti; (popřípadě blízkosti lidského společenství). Zároveň ověnčovali svět (vysvětlitelným a do celku začleněným!) tajemnem, které dávalo tušit transcendingující princip i v každodennosti a spolu s tím se bylo možno opřít o pravdu, která byla samým mýtem (popřípadě náboženstvím či jinou formou „velkého příběhu“ – například scholastikou) garantována a vymezena. V Pessooově době však jakoby to jediné, co přežilo z mýtických pradávných dob je prázdnota a chlad Elysejských polí. Spolu s tím je ale člověku náhle otevřena možnost uchopit jsoucno v celku nikoli zvenčí, jako rámeček dané struktury, ale jaksi z vlastního prožitku, z vlastního subjektivního porozumění vůkolnímu dění a bytí. Tato lidská subjektivita, která skýtá možnost kralovat si (ve) své vlastní autentičnosti, staví člověka i před možnost zhlédnout naléhající bytí jako bytí. Toto vhlédnutí je však vykoupeno (a to zákonitě, jako je tomu právě u Heideggerovy úzkosti) takovými „náladami“, která zachvátí člověka ve všeobjímající naléhavosti něčeho, co sic zjevuje svět, ale právě i jako nebytí.

Jan Patočka ve svém Úvodu do fenomenologie cituje Heideggera: „Hluboká nuda, plížící se v propastech našeho života jako mlčenlivá mlha, působí, že všechno – věci, lidé i my sami – se ocitáme ve zvláštní, vše sjednocující lhostejnosti. Taková nuda nám zjevuje jsoucno v celku.“²⁵⁸ Jsoucno v celku se tak „může“ zjevit, toto jeho vystoupení se ale pro člověka stává zároveň tím momentem, kdy se utká s pocitem hnusu a nevolnosti z vlastního bytí, z vlastní naladěnosti, ze své vlastní dálky, která vykazuje charakter blízkosti, která ale zároveň je tím nejodcizenejším modem lidství. *„Probudil jsem se dnes velice brzy, v jakémsi divokém zmatku, a honem jsem vstal, jak mě rdousila nějaká nepochopitelná tíseň. Nebyl za tím žádný sen; žádná skutečnost by něco takového nemohla způsobit. Byla to absolutní, naprostá tíseň, přece však něčím opodstatněná. V temné podstatě mé duše sváděly neviditelné, cizí síly bitvu, jejíž půdou byla moje bytost, a já se v té neznámé strážce celý třásl. S mým probuzením náhle procitla fyzická nevolnost z celého života. Hrůza z toho, že musím žít, vstala se mnou z postele. Všechno mi připadalo prázdno a studil mě dojem, že pro žádný problém není řešení.*

²⁵⁷ Viz Lyotardova koncepce.

²⁵⁸ Patočka, Jan – Úvod do fenomenologické filosofie, OIKOYMENH, Praha 2003, 188 stran

*Má nejmenší hnutí rozechvíval obrovský nepokoj.*²⁵⁹ V nudě se totiž prkny, která znamenají svět a na kterých se odehrávala ona velká divadla světa, na kterých se magické síly střetávaly s osudem a kde se chaos lapil do kosmogonie, která byla *pravdivá*, stává naše bytost sama. Právě v ní (a na ní) participuje celý svět, který se dotkne člověka a představí mu ten nejhlavnější problém k vyřešení – totiž smysl sebe sama. V nudě se – stejně jako v neklidu – objeví zastřená metafyzická úzkost, velká neznámá deziluze, jakási hluchá poezie duše. Pessoaovsky řečeno: „*Nuda? .. Myslet, aniž by se myslelo, spolu s únavou z myšlení; cítit, aniž by se cítilo, spolu s úzkostí z cítění; nechtít, aniž by se nechtělo, spolu s hnusem z nechtění – to vše je v nudě, aniž by to byla nuda, a není to z ní víc než parafráze nebo metafora. Nuda .. trpět bez utrpení, chtít bez vůle, myslet bez uvažování .. Nuda .. V jádru je to možná nespokojenost vnitřní duše, že jsme jí nedali nějakou víru, zklamání smutného dítěte, jímž v podstatě jsme, že jsme mu nekoupili božskou hračku. Je to možná nejistota člověka, který potřebuje ruku, jež by ho vedla .. Nuda .. Kdo má bohy, nikdy se nenudí. Nuda je nedostatek mytologie. Ach, to je nuda: když duše ztratí svou schopnost se klamat, když mysl nemá neexistující schodiště, po němž by pevně stoupala k pravdě.*“²⁶⁰ Nuda je tak v Pessoaově smyslu tím, co „dřívější“ člověk nemohl znát, neboť se vždy mohl zaobírat světem jako mytologií, světem, kde králové vládli a síly působily, kde měl prostor i čas svůj počátek a konec (a to i ve svém opakování či nastávání). Zároveň ale – což musel Pessoa dobře vědět – stojí nuda za takovými možnostmi uvažování, díky kterým lze obsáhnout i celky světa, o kterých se mýtickým lidem mohlo jenom zdát; v nichž se člověk stává vlastním králem a v nichž se mu otevírá jeviště největší a nejvěhlasnější, totiž jeviště všemožného. „*Proč by nemohlo být všechno nějakou úplně jinou pravdou, bez bohů, bez lidí, bez důvodů? Proč by nemohlo být všechno něčím, u čeho ani nemůžeme pochopit, že to nechápeme – tajemstvím z úplně jiného světa? Proč bychom my – lidé, bohové i svět – nemohli být sny, které někdo sní, myšlenkami, které si někdo myslí, navždy vyloučenými z toho, co existuje? A proč by nemohl být ten někdo, kdo sní nebo myslí, někým, kdo ani nesní, ani nemyslí, sám poddán propasti a fikci? Proč by nemohlo být všechno něčím jiným a ničím, a to, co není, by bylo jediným, co je? Kdo vlastně jsem, že to vidím jako cosi možného? Přes jaký most to kráčí, že ze své výše mám pod sebou světla všech měst tohoto a onoho světa a nad sebou vzosná oblaka rozplynutých pravd, a ta všechna hledají, jako by hledala, co lze obemknout?/ K čemu mi bylo dáno království, nebudu-li nikde lépe kralovat než v této chvíli, kde jsem mezi tím, co jsem nebyl, a tím, co nebudu?*“²⁶¹ Tento úryvek pojmenoval Pessoa jako Princovu smrt. Že by se rodil Král. Král z neklidu, který může mávnout rukou i nad samou svou tragédií, protože nahlédne, že kontrasty a protiklady západní metafyziky jsou samy v sobě těmi pilíři, na nichž stojí základní a vnitřní ideologie metafyziky samé, a že jejím výsledkem je popření sebe sama, až na tu podstatnou věc, že sama dekonstrukce s cílem zničit svůj výchozí záměr popřela by zcela svůj účel²⁶². A proto metafyzika

²⁵⁹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str.222

²⁶⁰ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 223

²⁶¹ tamtéž, strana 249

²⁶² Zde se rodí postmodernistické vyznění Pessoaovy *Knihy neklidu*, které představí tu skutečnost, jež objevil Jacques Derrida, že totiž „mimo text ničeho není“.

neumírá .. Ač Pessoa píše o den dříve, *jako někdo pracuje z nudy, i já občas píšu proto, že nemám co říci*²⁶³, stojí nuda právě za těmito slovy a právě ona byla ta, díky které se Pessoaovi zjevil svět jako svět a díky které nahlédl z mostu všechna města tohoto a onoho světa – zahlédl metafyziku (?).

IV.8 POSEDLOST DÉMONEM NEGACE

V Sartrově *Bytí a Nicotě* čteme: „Kdyby neexistovala negace, nebylo by možné položit žádnou otázku, zvláště otázky týkající se bytí.“²⁶⁴ „Posedlost démonem negace“, jak Pessoa označil svůj neustálý sklon k nicotnění a k anulování všeho, je tak posedlostí otázkou po bytí a zároveň obdobou Descartova démona, který ale klamal na poli pravdy. Pessoaův démon neguje pravdu (bytí) samu. Toto negování se však může dít jen s ohledem původnějším, totiž že je tu ono něco, co lze negovat, tedy bytí, jež je vždy ze své povahy pozitivitou. Neboť „nebytí se objevuje vždycky v mezích lidského očekávání“ a „svět tak odhaluje svá nebytí jen tomu, kdo je napřed klade jako možnosti“²⁶⁵. Nebytí je jasným důkazem možnosti transcendence i zakotvenosti člověka do bytí, vztahem člověka k bytí i porozumění pro obojí. K tomu dochází ale v rozmezí existence jakožto subjektu, který ač nalézá obtížně cestu k sebekladení, má ve svých rukách i samo nicotnění světa, poněvadž „charakteristickým rysem bytí sebou je právě to, že člověk je vždycky oddělen od toho, co je, celou tloušťkou existujícího, jímž není. Člověk přichází k sobě samému z druhé strany světa a od horizontu se zase navrácí k sobě samému do nitra: člověk je „bytost dalek“. Bytí se vynořuje v průběhu zniťerňujícího pohybu, prostupujícího každou bytostí, a organizuje se jako svět (...). Vynoření sebe na druhé straně světa, tj. na pozadí totality reálna, je vynořením „lidské reality“ z nicoty. Překročit bytí lze jen v nicotě.“²⁶⁶ Negace je tak tím, co nejdříve člověka odvrhne od jeho vlastní reality, aby mu pak následně zprostředkovalo onen tolik toužebně očekávaný dotek s možností překročit, čili transcendovat, bytí, a tak se podílet na jeho neomezené omezenosti. Uchýlením se do nicoty se tak člověk setkává s klidem, který je ale vždy primárně zakotven do neklidu. „*Nesmírná pokojnosti Přírody, tak mateřská tím, že mě neznáš; vzdálený poklidle atomů a soustav, tak bratrský v tom, že o mně nic nemůžeš vědět .. Chtěl bych se modlit k vaší nesmírnosti a k vašemu klidu, vděčný za to, že lze milovat bez podezírání a pochyb; utěšován vědomím vaší Nicoty, zíraje do dálek jako do nějaké definitivní smrti, bez naděje na jiný život, dál, než sahá nějaký Bůh a možnost bytí, blaženě nijaký a barvou ducha spřízněný s veškerou hmotou.*“²⁶⁷ Nicota skýtá možnost zahledět se za možnost bytí i za Boha samého. Život je tak pro Pessoa „*spirálou Nicoty, nekonečně dychtící po tom, co nemůžeme mít.*“²⁶⁸ Permanentní možnost nebytí v nás a mimo nás podmiňuje totiž veškeré tázání o bytí. A je to zase nebytí, které vymezuje odpověď. Tato odpověď je zároveň odpovědí po charakteru lidské

²⁶³ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 241

²⁶⁴ Sartre, Jean-Paul: *Bytí a nicota*, OIKOYMENH Praha 2006, 717 stran, str. 59

²⁶⁵ tamtéž, str. 43

²⁶⁶ tamtéž, str. 55

²⁶⁷ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 45

²⁶⁸ tamtéž, str. 58

existence a běda těm, jež k negaci nenaleznou cestu, neboť pak se nesetkají sami se sebou. „*Jiní však, Plémě Konce, duchovní mez Mrtvé hodiny, nenašli odvahu k negaci a uchýlení se do sebe sama.*“²⁶⁹

IV.9 ACH, KDO MĚ SPASÍ OD EXISTENCE?

Člověk, jak praví Heidegger, se vyznačuje *existenciálním pochopením bytí*,²⁷⁰ to znamená, že člověk, jsoucnost v bytí právě pro svůj charakter existence uchopující bytí ve významu svět jakožto nás obklopující a zastřešující jsoucnost jsoucího, které svou existencí dodává smysl, ví o svém bytí a jeho vztah ke světu, do něhož je začleněn a který „stvořil“, záleží na jeho *existování*. Lze označit existencialismus za jedno z velkých vyvrcholení v dějinách lidského ducha, neboť člověk má náhle sám sebe v rukách. Existuje a vědomí jeho existence mu umožňuje jisté vyvážení – ví, že existence předchází esenci, a že se tak lze setkat se sebou samým, zároveň se rodí ta ohromná odpovědnost člověka „založit“ sebou samým člověka vůbec. Odpovědnost volby je nesmírná, a pokud je člověk s to si to uvědomit, dostaví se úzkost, jež je nezbytným průvodcem svobody. Cośi přesahující se v člověku ukotví a jako přesah nabídne *možnost* člověku, aby přesáhl sám sebe. „*Úzkost z existence, v níž jsem sám svým vězněm, mě zcela zaplavuje, ale nepřesáhne (!), a skládá mi bytí z něhy a strachu, bolesti a naděje. Bolest tak zoufalá, ale tak metafyzický má ...*“²⁷¹

Právě existencialismus – zároveň „směr“ nicoty a negace – připraví půdu nejen postmoderně svým předreflexivním vědomím, ale podívá se na člověka i z hlediska filosofické antropologie a z roviny *metafyziky Jiného*. Tato metafyzika, u Emanuela Lévinase nastavená jako problém toho, co je Jiné, a jako toho, oč ve filosofii běží, odhaluje v nevěděni hlubší věděni a je tak tím, co dává znovu odpověď na Sokratovu otázku,²⁷² který svým zproblematizováním všeho nasměroval člověka vždy do nepřímých sdělení, tedy vždy do toho, co uniká, co je *absolutním objektem*²⁷³. V člověku se tak rodí sebe sama nikdy nezavršující touha, a to je metafyzika (v subjekt-objektové relaci). „*Vždycky je to, co je, a nikdy to, co by být mělo nebo mohlo, ne proto, že by to bylo lepší nebo horší, ale protože by to bylo jiné. Vždycky... A má strnulost procitlé existence je ustavičně na prahu objevení, tak jako pravda, dvojenka nikdy neobjevená. (...) Ach, jiný svět, jiné věci, jinou duši, s níž bych je cítil, jiné myšlení, jímž bych o té duši věděl. Ach, ta touha uklidnit se!*“²⁷⁴ Lévinasovými slovy „je to touha, jež se nedá uspokojit“²⁷⁵ je to transcendence jakožto touha po zemi, v níž se nikdy nenarodíme a ani narodit nemůžeme.

S rozkrytím člověka jako metafyzika – (tedy s rozkrytím relace Stejný, Jiný a „Já“) – lze uchopit problém lidské identity z nového konce: „Já, to není bytost, která zůstává stále stejná, nýbrž bytost,

²⁶⁹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 19

²⁷⁰ Neff, Vladimír: *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*, Mladá fronta Praha 1993, 439 stran, str. 109

²⁷¹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 108

²⁷² Petříček, Miroslav: *Úvod do (současné) filosofie*, Hermann a synové Praha 1992, 188 stran, str. 162

²⁷³ tamtéž, str. 162

²⁷⁴ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str.251

²⁷⁵ Lévinas, Emmanuel: *Totalit a nekonečno*, OIKYOMENH Praha 1997, 274 stran, str. 20

jejíž existování spočívá v tom, že se ztotožňuje, (...). Já je totožné i ve svých proměnách (...) Neboť já, jež myslí, si naslouchá, jak myslí, nebo se děsí svých hloubek a samo sobě je někým jiným. (...) Naslouchá si, jak myslí, a přistihuje se při dogmaticčnosti, až je samo sobě cizí. Ale Já je Stejně i vůči této jinakosti, splývá se sebou (...). Rozdíl není rozdíl, já, jako jiný, není někdo „Jiný“.²⁷⁶ K tomuto a jiným závěrům dochází Lévinas pod mnohými inovativními náhledy, mimo jiné pod snahou rozejít se s Parmenidem a rozlišit mezi tím, co je, a co je dobré, a tak zároveň prožít hledisko Druhého. Právě Druhý je v samé hloubi člověka tím, co jej činí metafyzikem ve smyslu touhy po Jiném. Druhý tak vystupuje pro člověka jako zdroj poznání a pravdy, takže dle Lévinase se nám pravda zjevuje při setkání s druhými.²⁷⁷ Tím etika předchází ontologii. Zároveň se vztahem k Druhému otevírá svět i čas a vztah dvou se chápe jako vysvětlení všeho, tedy i života, který je opozitem života mého, neboť my tím, že žijeme, pokračujeme v životě jako takovém. Máme tak život dvakrát – jednou, jak ho žijeme, podruhé v reflexi. Co to pro nás v kontextu Pessoaovy tvorby znamená?

Možná by se odpovědi na jeho otázku po spasení jeho vlastní existence mohlo stát setkání s Tváří (jíž se představuje existující, jež sama sebe odhaluje sama sebou a jež je proniknutím jinakosti do našeho vlastního světa²⁷⁸) druhého člověka. Přejdeme-li tu skutečnost, že Lévinasovo pojetí je vskutku jedinečné a že vyrůstalo pod hrůzným stínem války, nutno ozřejmit, že již na počátku století rodí se filosofie dialogu, zprvu snad načrtnutá Jaspersem, později uchopená Marcelem či Buberem, tedy taková filosofie, pro kterou je vykročení ze sebe směrem k druhému tím, co nás může spasit v naší vlastní existenci, dialogem, který Pessoa nenahlédl – snad proto, že byla zatím úběžníkem latentním, snad proto, že se nikdy do žádné Tváře nezařadil. „*Nesmírná spousta lidí a věcí tvořících svět je mi nekonečnou galerií obrazů a jejich vnitřek mě vůbec nezajímá. Nezajímají mě proto, že duše je vždycky jednotvárná a u každého vždycky stejná. (...) Tak v ryzím vidění prožívám oživený vnějšek věcí a bytostí a jako nějaký bůh z jiného světa jsem lhostejný k jejich obsahu-duchu. Samu bytost prohlubuji jen do šíře, a když zatoužím po hloubce, hledám ji v sobě a ve svém pojetí věcí.*“²⁷⁹

Pessoa byl metafyzickým autorem, převzal se a refleктоval, vnímal transcendentální roviny jinakosti i tajemství, ale nedokázal podat ruku jinému člověku, ruku existence, jež opuštěna bohem, jistotami i pravdou se stáhne do vlastního bytí, ve kterém vyčkává a ve kterém si „hraje“ na absolutno. Nelze jej soudit, lze jen s hořkostí konstatovat, že jeho tragédií byla zaručeně jeho osamělost²⁸⁰, nikoli samota; a snad i skutečnost, že neodkryl možný přístup k subjektivitě, totiž že sama v sobě může být založena jen na vztahu k druhému. „*Ten kříž prosté existence se snažíme donést až na kalvárii*

²⁷⁶ Lévinas, Emmanuel: Totalit a nekonečno, OIKYOMENH Praha 1997, 274 stran, str. 23

²⁷⁷ Chalier, Catherine – O filosofii Emmanuela Lévinase, Praha Ježek 1993, 39 stran, str.22

²⁷⁸ tamtéž, str.29

²⁷⁹ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 93

²⁸⁰ Nikoli však samota, neboť dle Lévinase je „samota sama celistvost existujícího a představuje fakt, že v existování je něco, na základě čeho se děje existence. Subjekt je sám, protože je jeden. Samota je zapotřebí proto, aby byla svoboda počátku, moc existujícího nad existováním, což koneckonců znamená – aby byl existující. in Lévinas, Emmanuel – Čas a jiné, edice STUDIE, 174 stran, str. 59

zapomnění. *Marné úsilí, není-li si ten, kdo Kříž nese, vědom božského původu.*²⁸¹ Marné úsilí, není-li si ten, kdo kříž nese, vědom druhého člověka.(?!)

IV. 10 DÍTĚ ZŮSTALO, ALE ONĚMĚLO

Kniha neklidu byla označena za „jeden ze stěžejních textů moderního světa“²⁸² a lze se na ní dívat jako na dílo, které předchází postmodernismus: je v ní totiž zachycena jedna z vůdčích „myšlenek“ nástupu nové doby, a to že se fenomén sám o sobě stává do značné míry nepolapitelným a prchavým „jevem“ a určení jeho hranic se stává nadměrně složitým počinem. Vedle toho, že se svět stal prchavou, nestálou a unikající krajinou, proměnil se i do své (teď již ne)možnosti reflexe, neboť není, co by se dalo reflektovat. Co jiného je simulakra než spojení obrazu, skutečnosti a ideologie, kdy však sama „nepůvodnost“ přestává být kopií a stává se modelem, idealitou, který předchází realitě a determinuje ji; a co jiného je simulakra než „*najít své já tím, že ho ztratíme.*“²⁸³ Svět je obraz, dojem, symbol, atrakce .. a je tu ztráta víry v jakékoli „velké“ pojetí, které nabízí totální vyřešení nebo popis lidského světa i člověka v něm²⁸⁴. Jedním z posledních deníkových zápisů pomocného účetního Bernarda Soarese, který nikdy nežil a který se stal přesto původcem reality jakožto kopie svého originálu, která se ale stává sama předlohou²⁸⁵, je tento: „*Jakési nejasné slunce muselo existovat, neboť v lese nebyla noc. Jakýsi nejasný smysl musel existovat, neboť jsme kráčeli. Jakýsi svět musel existovat, neboť existoval les. My však jsme byli cizí tomu, co bylo či mohlo být, jednohlasí a nekončící chodci po mrtvém listí, bezejmenní a nemožní posluchači listí padajícího. Nic víc. Jakýsi svist neznámého větru, tu prudký, tu mírný, jakýsi šustot mačkaného listí, tu hlasitý, tu tichý, jakási stopa, pochybnost, úmysl, který skončil, iluze, jež ani nebyla – les, ti dva chodci, a já, já, který nevím, kdo z těch dvou jsem byl, nebo jestli jsem byl dvěma či nikým, a přihlížel jsem, aniž jsem viděl smysl, té tragédii, že nikdy není víc než podzim a les, a vítr stále prudký a neurčitý, a listí stále spadané a spadající. A stále, jako by určitě bylo kdesi venku nějaké slunce a nějaký den, byl jasně viditelný nijaký smysl hlučného ticha toho lesa.*“²⁸⁶

Pessoa se stal ohlašovatelem „postmodernismu“ odstraněním svého „já“. Je stejně tak nestálý a pomíjivý jako svět, který popisuje, a právě jako „neexistující prvek“ v „neexistující“ realitě se straní a vyhýbá jejímu „platnému“ zachycení. Je jedním z prvních proroků, který volá po uvědomění si, že vše kolem je možná jen fikce, a je jedním z prvních zvěstovatelů, který na důkaz oprávnění své myšlenky (nebo snad na důkaz ověřitelnosti *své pravdy?*) žádá čtenáře, aby však nevěřili ani tomu, že vše je jen

²⁸¹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 19

²⁸² Lezard, Nicholas – „Masked Magic“, *The Guardian*: Saturday Review, 9th June, 2001; pp.10; *The Guardian Online*: http://books.guardian.co.uk/reviews/poetry/0,6121,503769,00.html#article_continue

²⁸³ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 266

²⁸⁴ Slovy Jean-Francoise Lyotarda je tu „nedůvěra vůči metapříběhu“. (Dalo by se „zjednodušeně“ říci, že u Pessoa se z nudy, jakožto nedostatku mytologie, rodí tato nedůvěra, která ústí v postmodernismus a hyperrealitu a která mimo jiné nabývá síly v neorealismu, jehož znaky vykazuje i tato kniha). viz *Incredulity towards Postmodernismus online* http://www.drorism.com/blog/incredulity_towards_postmodern.php

²⁸⁵ .. stejně jako tomu je u výše citované Princovy smrti. Příznačný název.

²⁸⁶ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 252

fikce; neboť jaký jest zákon postmoderny? – takový, že soudy jsou platné jen potud, pokud se zároveň popírají; pokud metoda, které je užito, je metodou, která ruší svou platnost. A tak „postmodernismus, přísně vzato, neexistuje.“²⁸⁷ A jak řekl Álváro de Campos: „Fernando Pessoa, po pravdě řečeno, neexistuje.“²⁸⁸

Zároveň se zastavme u strukturalismu, který se dotýká problému jazyka. Strukturalismus chápe „jazyk jako systém znaků“, kdy „znak je regulován skrytým systémem jazyka“, a tak je „jazyk formou, nikoli substancí.“²⁸⁹ Tím se povaha myšlení i následného vyslovení značně mění, protože náhle je objevena skrytá, a dosud netušená oblast v možnostech významových jazykových polích i nevědomé struktury, která je za nimi. Z Pessooova revolucionářského pera tak v květnu roku 1930 vyplynou tyto čtyři odstavce, které shrnují nejenom „důsledky“ strukturalistického pojetí, ale ohlašují i novou cestu (post)moderního myšlení:

„Metafyzika mi vždy připadala jako prodloužená forma latentního šílenství. Kdybychom znali pravdu, tak bychom ji viděli; všechno ostatní je systém a to kolem. Pokud myslíme, stačí nám nepochopitelnost vesmíru; chtít ji pochopit znamená být méně než člověk, protože být člověkem znamená vědět, že se pochopit nedá.

Přinášejí mi víru jako převázaný balíček na cizím podnose. Chtějí, abych jej přijal, ale nerozbaloval. Přinášejí mi vědu jako nůž na tácku, abych jím rozřezal knihu s nepopsanými stránkami. Přinášejí mi pochybnost jako prach v krabičce; proč mi tu krabičku dávají, když v ní není nic než prach?

Jelikož nevím, píšu; a používám velkých cizích pojmů Pravdy v souladu s požadavky citu. Je-li cit jasný a osudový, mluvím pochopitelně o Bozích, a tak jej začleňují do vědomí mnohotvárného světa. Je-li cit hluboký, mluvím přirozeně o Bohu, a tak jej zasazují do jediného vědomí. Je-li cit myšlenkou, mluvím samozřejmě o Osudu, a tak jej nechám plynout jako řeku, podrobující se svému řečišti.

Někdy si sám rytmus věty žádá Bohy, a ne Boha; podruhé se mi vnutí dvě slabiky Bohů a já verbálně změním vesmír; jindy naopak bude třeba zvážit potřeby vnitřního rýmu, přesunout rytmus, zapůsobit na cit, a tak se podle okolností zvolí polyteismus nebo monoteismus. Bohové jsou záležitostí stylu.“²⁹⁰

Tak se z „velkého člověka“ osvícenství i romantismu, voluntaristy i existencialisty, stává znovu dítě, které nad horizontem bytí nemlčí, ale přímo pozbývá jazyka samého – oněmělo. V Pessooově dopise nejdůvěrnějšímu příteli Máriu de Sá-Carneirovi čteme: „Jsem smutné děcko, kterému život nabil. Postavili mě do kouta, kde je slyšet, jak si druzí hrají. Cítím v rukou rozbitou hračku, kterou mi

²⁸⁷ Incredulity towards Postmodernism online http://www.drorism.com/blog/incredulity_toward_postmodern.php

²⁸⁸ Lezard, Nicholas – „Masked Magic“, The Guardian: Saturday Review, 9th June, 2001; pp.10; The Guardian Online: http://books.guardian.co.uk/reviews/poetry/0,6121,503769,00.html#article_continue

²⁸⁹ Petříček, Miroslav: Úvod do (současné) filosofie, Hermann a synové Praha 1992, 188 stran, str.176

²⁹⁰ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 167

zlomyslně podstrčili.²⁹¹ Snad mýnil onou hračkou „víru“ v metafyziku, snad se mu toho dne převrhla váza. Kdo ví? Jsme totiž v době, kdy se hyperrealita zmocňuje něžných a niterných pohnutek a kdy se tříští zrcadlo bytí, které se však jako roztržité (tedy neklidné) již člověku zjevilo. (Tím se nepopírá jeho neskrytost, nýbrž se poukazuje na jeho novou formu.) Roku 1931, kdy již sám Pessoa tuší, že se v jeho játrech skrývá smrt²⁹² a kdy se z předzvěstí konce ještě více ponořuje do díla, stává se nemocným na loži *nedobrovolného úsilí být*, tedy nemocným z neklidu člověka: *„Najednou si vzpomenu, jak jsem v dětství vídal – a jak dnes již vidět nemohu – úsvit nad městem. Nesvívalo tenkrát pro mě, ale pro život, protože já (nevědomý) jsem byl život. Vídal jsem svítání a radoval jsem se; dnes vidím svítání a raduji se a jsem smutný. Dítě zůstalo, ale oněmělo. Vidím, jako jsem vídal, ale za očima se vidím, jak se vidím; a jen tím se mi zatmí slunce a zeleň stromů ztmavne a květy zvadnou dřív, než rozpuknou. Ano, kdysi jsem byl odsud; dnes se do každé krajiny, jakkoli je mi nová, vracím jako cizinec, host a poutník, před nímž se prostírá, cizí všemu, co vidím a slyším, stár sám sobě. Už jsem viděl všechno, i to, co jsem nikdy neviděl ani nevidím. V krvi mám i tu nejmenší budoucí krajinu, a úzkost z toho, co budu muset vidět znova, je mi předzvěstí jednotvárnosti. A jak se opírám o parapet a těším se ze dne nad různorodou masou města, naplňuje mi duši jediné pomyšlení – niterná touha zemřít, skončit, nevidět už světlo nad žádným městem, nemyslet, necítit, nechat za sebou běh slunce a dní jako balící papír, jako těžký šat svléknout na kraji širokého lože nedobrovolné úsilí žít.“²⁹³ Čteme slova člověka, který se stal nemocným z neklidu, který prošel celými dějinami myšlení a který onemocněl filosofií, neboť jak pravil Wittgenstein, filosofie je nemoc duše. Ač je však úsilí nedobrovolné, je úsilím. A úsilí je vždy přitakání. Paradox? Kontrast? Nikoli, jen latentní šílenství, tedy postmoderní metafyzika.*

²⁹¹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, dodatek – výběr z dopisu, str. 270

²⁹² Sena, de Jorge: *The Man who never was*, str. 19-33 in *The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 32

²⁹³ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 230



Exkurs: Východ jako oáza klidu

Pessoa byl náboženský myslitel, a to v takovém smyslu slova, že se svými úvahami dotýkal všech světových náboženství – od jejich vzniku a vývoje, po jejich charakteristiky a stěžejní myšlenky. Pessoa sám byl Žid a časté jsou zmínky o Novém Jeruzalému v jeho „Kronice pomíjivého života“²⁹⁴, básník Campos se plavil po indických březích a tam se „setkal“ s hinduismem, Pessoa žil na poloostrově, který po dlouhá staletí opanovávali Arabové, a byl tak zasažen astrologií a alchymií, mozaikami a arabeskami, manichejským i perským myšlením; coby Evropan byl pohanem, křesťanem i ateistou a coby meditativní autor choval značný obdiv k buddhismu.

Buddhismus, nábožensko-filosofický směr, který má člověka probudit a osvětit a který směřuje k nirváně, k vyvázání se z koloběhu vznikání a zanikání, chaosu a omylu, a je tedy naplněním bytí jakožto bytí a tak i klidu, jej oslovil proto, že „dokonalý člověk pohanství představoval dokonalost člověka v tom, jaký je; dokonalý člověk v křesťanství zase dokonalost člověka v tom, jaký není; dokonalý člověk buddhismu zato dokonalost toho, že člověk není.“²⁹⁵ Toto popření člověka (a spolu s tím i *zákonu života*) bylo pro Pessou synonymem k jakémusi zrušení „významu“ těla, ke zrušení významu smrti, k negaci vrženosti člověka do hmotné sféry. (Zejména v jeho básnickém pásmu *Za noci našeho bytí* je spor Ducha a Hmoty v popředí otázky po bytí ...). „*Tyto úvahy, u mě tak časté, mě vedou k náhlému obdivu pro onen druh jedinců, kteří mě instinktivně odpuzují. Mám na mysli mystiky a askety – ty vzdálené z nejrůznějších Tibetů, ty Šimony Stylity z nejrůznějších sloupů. Ti se opravdu, přestože v absurdnu, pokoušejí osvobodit z animálního života. Ti se opravdu, přestože v sílenství, pokoušejí popřít zákon života – to, že se člověk natáhne na sluníčko a čeká na smrt, aniž na ni myslí. Hledají, přestože znehybněli nahoře na nějakém sloupu; touží, přestože se zavřeli v cele bez světla; chtějí něco, co neznají, i v dané trýzni a ve vnuceném bolu.*“ 194 V buddhismu se tak pro něj popírá člověk jakožto bytost Západu, pevně vsazená ve svůj dualismus, v dobro a zlo, ducha a hmotu, pravdu a lež, v dualismus, který tak těžce dosahuje Jednoty, respektive jediné cesty za poznáním, spásou a pochopením. Pessoaův neklid je tak především neklidem západní metafyziky, v jejích vrcholech i úskalích; jenže již v době, kdy pro Západ nemá už ani Kristus slova útěchy ... „*Nikdy jsem neměl nikoho, koho bych mohl nazývat „Mistrem“.* Pro mne nezemřel žádný Kristus. Žádný Buddha mi neukázal cestu.“²⁹⁶ Jediným „mistrem“, kterého Pessoa měl, byl Alberto Caeiro, básnický mág, venkovan, učitel Reise i Campose. Je světlou skulinkou v Pessooově tvorbě, neboť hýjí nadějí a radostí. Zřejmě proto, že v sobě spojil tyto tři postavy: „*Venkovan, čtenář románů, ryzí asketa – tyto tři vedou šťastný život vzdávající se osobnosti – první proto, že žije pudem, který je neosobní, druhý proto, že žije imaginací, která znamená zapomnění, a třetí proto, že nežije, a jelikož nezemřel, spí.*“²⁹⁷ Ani Caeiro nežil, byl ale místem klidu, neboť v jeho vesnickém asketismu nutno cítit vyvázání se z koloběhu lidské tragédie. Kdyby však nebylo tohoto koloběhu, nebyl by člověk tím, čím je.

²⁹⁴ viz Pessoa, Fernando – *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 81-93

²⁹⁵ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 79

²⁹⁶ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 84

²⁹⁷ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 107



V. Metafyzika neklidu

„Ve chvílích, kdy krajina je aureolou Života a sen jen sněním, vytvořil jsem, ó má lásko, v mlčení svého neklidu tuto zvláštní knihu jako bránu opuštěného sídla, otevřenou na konci aleje.

Nasbíral jsem pro ni duši všech květů a prchavých chvil ze zpěvu ptáků, utkal jsem věčnost a nepohnutost. Jako tkadlena jsem usedl k oknu svého života, zapomněl na své meškání a bytí a tkal plátna k zahalení své nudy do lněných rubášů na oltářích svého mlčení.

A tuto knihu ti věnuji, neboť vím, že je krásná a marná. Ničemu neučí, nevede k žádné víře a k žádnému citu. Pramének mizící v propasti popela rozvátého větrem, aniž plodí či škodí (..), celou duši jsem do ní vložil, při psaní jsem však na ni nemyslel, jen na sebe smutného a na tebe nikoho.

A protože je tato kniha nesmyslná, tak ji miluji; protože je marná, tak ji chci dát, a protože chci ti ji dát k ničemu není, tak ti ji dávám ...

Modli se za mě, až ji budeš číst, požehnej mi svou láskou k ní a zapomeň na ni jako dnešní Slunce na Slunce včerejší (jako i já zapomínám na ženy ze snů, jež jsem nikdy neuměl snít).

Věži Mlčení všech mých úzkostí, necht' tato kniha je měsíčním svitem, jenž tě za noci Dávného Mystéria učinil jinou!

Řeko žalostné nedokonalosti, necht' je tato kniha lodi spuštěnou po proudu tvých vod ke konci vysněného moře.

Krajino Odcizení a Opuštěnosti, necht' je tato kniha tvá jako tvá Hodina a nekončí tebou jako Hodinou klamného purpuru.

Plynou řeky, věčné řeky pod oknem mého mlčení. Vidím stále na druhý břeh a nevím, proč nesním, že tam jsem, jiný a šťastný. Snad proto, že jen ty utěšuješ a konejšíš a jen ty se slituješ a sloužíš.

V jaké bílé mši ustaneš a požehnáš mi tím, že odhalím tvé bytí? V jakém kroužení tance strneš a Čas s tebou, abys ze své znehybnělosti učinila most k mé duši a ze svého úsměvu purpur mé vznešenosti?

Labuti rytmického neklidu, lyry nesmrtelných chvil, nejasná harfo mytických žalů – tys ta Očekávaná i ta Zmizelá, ta, jež hladí a zraňuje, ta, jež bolestí zlatí radost a růžemi věncí smutek.

Jaký Bůh tě stvořil, jaký Bohem nenáviděný Bůh, jenž se učinil světem?

Ty to nevíš, ty nevíš, že to nevíš, ty nechceš vědět ani nevědět. Svůj život si zbabila úmyslů, své zjevení jsi ozářila neskutečnem, oděla ses dokonalostí a nedotknutelností, aby ani Hodiny tě nelíbaly, ani Dny se na tě neusmívaly, ani Noci ti nekladly do rukou lunu tak, že se zdá být lilii.

A já v sobě zemřu tvůj život, ó Panno, již nečeká žádné objetí, již nevyhledává žádný polibek a žádné pomyšlení nepřipraví o vínek.(..)

Vytvořme, ó Pouze Má, ty tím, že existuješ, a já tím, že tě existovat vidím, umění jiné než veškeré umění vůbec. Z tvého těla nepotřebné amfory necht' umím vytěžit duši nových veršů a z tvého volného rytmu tiché vlny necht' mé rozechvělé prsty umějí nalézt šalebné řádky dosud neslyšené prózy.

Tvůj vzdalující se melodický úsměv necht' je mi symbolem a viditelným emblémem mlčenlivého vzlyku nesčíslného světa vědomého si toho, že je omylem a nedokonalostí. Tvé ruce harfenistky necht' mi zatlačí oči, víčka, až zemřu tak, že ze svého života vytvořím tebe. A ty, jež nejsi nikým, budeš navždy, ó Nejvyšší, umění milované bohy, kteří nikdy nebyli, a panenská a neplodná matka bohů, kteří nikdy nebudou.

(Kniha neklidu, str. 29-31)

Jorge de Sena, jeden z předních pessoologů, měl tu možnost setkat se s tímto lisabonským tvůrcem. Popsal Pessou jako laskavého gentlemana s jemným hlasem, jako šarmantního muže a nádherného člověka, jenž měl skvělý smysl pro humor, velmi podobný tomu britskému.²⁹⁸ Když se s ním Sena setkal, neměl nejmenší ponětí o tom, s kým má tu čest mluvit, stejně jako netušil, že jednou, kdy už bude Pessoa dávno mrtev, zasvětil studiu této *osoby* celý svůj život. Osoby, která byla „normálním“ člověkem, žádným *duchem* vydaným napospas slovům a myšlenkám, ani žádným přízrakem. Pessoa chodil do práce i na návštěvy, do kaváren i knihoven, jedl, pil a smál se, miloval i trpěl. Přemýšlel a psal. Člověk. Zároveň však byl Pessoa někým, kdo věnoval celý život svému dílu, respektive vtělil svůj život do díla. Pessoa neměl nic jiného než svou tvorbu a obětoval jí vše.

Projděme si tedy znovu jeho tvorbou. Jsme totiž na konci příběhu. Fernando Pessoa, člověk, *osoba* lidských dějin a lidského sebevztahu, osoba božských výšin i temných („relativních“) hloubek, osoba žijící od Platona po postmodernismus, od řeckých bohů po Einsteinovu teorii relativity²⁹⁹, od múz po Ofélii, od Parmenidova zlomu po „konec“ metafyziky. Fernando Pessoa ale metafyziku zachránil, jednou pro vždy³⁰⁰!

Idea „první filosofie“ se zrodila z tematizace ontologické diference (tedy z otázky po bytí jsooucího), která je zároveň otázkou po počátcích a příčinách, a právě proto je vždy již předpokládána v našem (každém a jakémkoli) pojetí bytí.³⁰¹ Citujme Aristotela: „Jest druh vědy, jež zkoumá jsooucn jako jsooucn a to, co mu o sobě náleží. Tato věda není totožná s žádnou tzv. vědou zvláštní. Neboť žádná jiná věda nepojednává obecně o jsooucnu jako jsooucnu v celku, nýbrž každá si z něho vybere určitou část a zkoumá určení, jež jí náležejí, jako například vědy matematické. Ježto však hledáme počátky a nejvyšší příčiny, jest zjevno, že musí jako počátky náležeti určité přirozenosti o sobě. Jestliže tedy badatelé, kteří hledali prvky toho, co jest, hledali ty počátky, musí také ty prvky náležeti jsooucnu nikoli mimochodem, nýbrž pokud jest jsooucnem. Proto je také našim úkolem, abychom zkoumali první příčiny jsooucnu jako jsooucnu.“³⁰² Toto jsooucn jako *jsooucn* – *jsooucnost jsooucího* – *bytí* je zároveň uchopeno jako dění, neboť dění je jednotou *bytí a nic* (ničeho), a ukazuje se tak, že pro charakter *jsooucnosti v celku* je bytí nazíráno jakožto vznik i zánik *celek jsooucnosti*;³⁰³ je tedy nahlédnuto jako zdůvodňující základ a zároveň jako klid. Metafyzika je základním lidským přístupem, v jehož základu spočívá „první filosofie“.³⁰⁴ Tím, že je metafyzika zároveň ontologií, tedy způsobem

²⁹⁸ Sena, de Jorge: The Man who never was, str. 19-33 in The Man Who Never Was – Essays on Fernando Pessoa; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran; strana 29

²⁹⁹ Pessoa jako první informoval portugalskou veřejnost o tomto počínu, který zcela proměnil svět; tamtéž, str. 31

³⁰⁰ A to, i kdyby jen v rámci sebe sama .. neboť: „*V našem pojetí světa spočívá pro nás vše; změnit naše pojetí světa znamená změnit pro nás svět, čili změnit svět, protože svět pro nás nikdy nebude ničím jiným než tím, čím je pro nás!*“ (Kniha neklidu, str. 193)

³⁰¹ Benyovszky, Ladislav, a kol. – Filosofická propedeutika, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran, str. 64

³⁰² Aristoteles: Metafyzika, Rezek Praha 2003, 579 stran, str.101 (Met. Iv, 1003a, 21-32)

³⁰³ Benyovszky, Ladislav, a kol. – Filosofická propedeutika, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran, str. 67

³⁰⁴ tamtéž, str. 69

filosofické práce, má charakter LEGEIN i NOEIN, tedy je nutno „říkat a myslit“, že *jsoucí jest*, neboť *bytí jest*, což je základní bytí zpřístupňující cesta,³⁰⁵ a metafyzika tak „zkoumá“ klid. Kdyby sama byla klidem, byla by bytím. Metafyzika je neklidem, neklid je metafyzika – neboť obě se snaží uchopit bytí v jeho celku, a to tak, že se „snaží“ překročit jeho „danost“ (podívat se *meta-fysis*), obsáhnout ji, a tak klid pochopit, vyslovit, prožít. Lidské vztahování se k celku jsoucího bude vždy neklidné. Metafyzika umře až spolu s člověkem.

Fernando Pessoa takto o svém „neklidu“ nikdy nepojednal. Těžko lze určit jeho myšlenkovou výbavu i potenciál na poli vědecké dogmatiky a terminologie, neboť vědecky-filosofických textů napsal poskromnu. Těžko také určit, zda to byl záměr, nedostatek odvahy či strach z „nevědění“. Místo toho ale sepsal svůj neklid. Neklid lidské bytosti, která myslí metafyzicky, neklid člověka, kterého jediným smyslem je uchopit celek jsoucího, rozumem i citem, a tak se setkat s bytím. Právě proto ale, že člověku je vymezen neklid jakožto to nejpůvodnější naladění, které jej staví do role (vždy bédné, avšak výlučné) jsoucnosti, nikdy se klidu nedotkne. Snad jen v nirváně, což ale nikdo neví, protože o tom nikdo v ní se nacházející nemůžete vypovídat, neboť myšlení a následné vyřčení není klidem ... Jakoby ale Pessoa vytušil, že neklid je to původní, nazval svůj deník, tedy svůj nejintimnější a nejbližší (co do lidské podstaty status primární) kontakt s bytím, právě *knihou neklidu*. Podívejme se nyní na jeho určitou (a zároveň všeobecnou) metafyziku. Ptejme se spolu s ním a spolu s ním i nacházejme odpovědi.

V Pessooových textech má dvojice klidu a neklidu vsutku zvláštní význam³⁰⁶. Poklid je tam, neklid je zde, poklid je vně a neklid je uvnitř. „*Ten starý psací stůl pokračuje v místnosti dál až k Zlatnické ulici řadami spořádaných polic, spořádanými úředníky, lidským pořádkem, poklidem všednosti a poklidem panujícím kolem polic. (...) A perská poezie tvoří svými čtyřveršími, ve třetím verši nerýmovanými, vzdálenou oporu mému neklidu.*“³⁰⁷ Klid je bytí, řád, živel, ve kterém se všichni a vždycky koupeme, neklid je tato zkušenost s doléhajícím klidem. Z neklidu je podáván i bolehlav: „*Tisíciletí jen ta před tebou, avšak cesta nezatačí, a proto nikdy nemůžeš dojít. Poháry jen pro neodvratný bolehlav – nikoli tvé, ale všech, ba i lucerny, zátiší, jakási křídla slyšená jen v duchu za té neklidné, dusné noci, povstávající ze sebe minutu po minutě a ubírající se dál svou cestou úzkosti.*“³⁰⁸ Opět zde možno nahlédnout, jak se neklid, nořící se z klidu, avšak ubírající se právě pro člověka jakožto existenci dál cestou úzkosti, dál než vidno, stává tím, co chce člověka navrátit (nebo snad jen nejvíce přiblížit) a tak snad ztotožnit ve své stejnosti s klidem, jehož se ale dostane jen tomu, kdo jej nikdy neztratil. Takže Nikomu, respektive pouze tomu, kdo nikdy nebyl, kdo sám by byl -metaforicky řečeno- jednak královnou metafyzikou a jednak bytím, tedy králem bytí, tedy člověkem. „*Která*

³⁰⁵ Benyovszky, Ladislav, a kol. – Filosofická propedeutika, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran, str. 69-70

³⁰⁶ Hodrová, Daniela: Iniciační zkušenost Fernanda Pessoy/ jako předmluva in Pessoa, Fernando: Za noci našeho bytí, Praha Torst 1995, 141 stran, str. 12

³⁰⁷ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 139

³⁰⁸ tamtéž, strana 37

panovačná královna chová u svých jezer v paměti můj ztracený život? Byl jsem pážetem v alejích nedostačujících okřídleným chvílím mého modravého klidu. Z mých teras se lodě v dáli vlnily spolu s mořem a v jižních oblacích jsem ztratil duši jako upadlé veslo.³⁰⁹ Neklid je tedy hlavním znakem někoho, kdo má duši, potažmo ducha, rozum, vůli, vědomí, jazyk, mysl, kdo by však tím, že by upustil své veslo, jež jej udržuje ve vlnách metafyziky, přestal být tím, kdo hledá „klid v duši“, což je však největší kontrapozicí ke svému výchozímu modu, neboť hledat klid může jen jsoucno neklidné a právě jakožto jsoucno neklidné se nikdy ke klidu nepřiblížit. Jak vzletně hovoří Seneca o duševním klidu, jak klidně znějí jeho slova .. jen kdyby nebylo těch konců, těch metafyzických konců .. Slovy Pessoa: „Když moudrý člověk stane tváří v tvář neúprosnému běhu věcí, životu, kterého se nám dostalo, aniž jsme věděli jak, a který ztratíme, aniž víme kdy, desetitisícům šachových partií, což je společný život a boj, omrzelosti při marném přemítání o tom, co se nikdy neuskuteční – co může udělat jiného, než chtít mít klid, nemuset při žití myslet, protože muset žít úplně stačí, mít trochu místa na slunci a aspoň snít, že za horami je mír.“³¹⁰ Člověk, jenž by našel klid a zároveň při žití nemyslel, je perpetuum mobile západní metafyziky. Pessoa dosahuje „klidu“ jen, když „neexistuje“. „Už je to dávno, co neexistuji. Jsem náramně klidný.“³¹¹ Jaká to lež, jaká to iluze, jaký je to výsměch. A jaká to pravda, neboť „všichni si hrajeme na existenci pod velkým poklidem hvězd,³¹² pod poklidem věčných stálic, pod poklidem bytí. A poklid je tím, po „čem všichni nevědomky toužíme“.³¹³

Tradiční pojetí metafyziky má „*onto-theo-logický charakter*“, kdy je filosofické tázání určeno „jako tematizace jsoucnosti jsoucího (onto-) chápané jako zdůvodňující základ (theo-) a kdy je tematizace prováděná na půdě přesvědčení o jednotě myšlení a vyjadřování slovem jako význačném bytí-zpřístupňujícím lidském aktivismu (-logie).“³¹⁴ Pojednali jsme o problémech, kdy se Pessoa zabýval otázkou bytí, kdy se snažil uchopit jeho původ či základ, pojednali jsme i o jeho vztahu k myšlení a pravdě, k problémům emocionálně-fenomenologických i k otázkám jazyka. Co zbývá ještě povědět o někom, kdo se občas zabýval metafyzikou „*se svědomitou a vážnou pozorností člověka, který skutečně pracuje a dělá vědu*“³¹⁵ o někom, kdo metafyziku „*spontánně přidává k životu*“?³¹⁶ Vyberme několik otázek, na které se Pessoa ve svém deníku táže. Nemám v moci své tělo, jak se s ním mohu něčeho zmocnit? Nemám v moci svou duši – jak se s ní mohu něčeho zmocnit? Nerozumím svému duchu, jak mám skrze něj rozumět? Kdo ví, zda to vše, od bohů po klavír vedle v pokoji, není jen předehra? Vše je – bylo, jest a bude, „jen“ otázkou „*metafyzického rytmu. Všechno kolem mě je nahý, abstraktní vesmír, složený z nočních záporů. Děním se mezi únavu a neklid a pocitem těla se nakonec dotknu jakéhosi metafyzického poznání tajemství věcí. Občas mi ochabne*

³⁰⁹ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 86

³¹⁰ tamtéž, str. 113

³¹¹ tamtéž, str. 186

³¹² tamtéž, str. 195

³¹³ tamtéž, str. 219

³¹⁴ Benyovszky, Ladislav, a kol. – Filosofická propedeutika, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran, str. 70

³¹⁵ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 110

³¹⁶ tamtéž, str.155

duše, a to pak se mi beztvare detaily každodenního života vznášejí na povrchu vědomí a já na té hladině nespavosti dělám účetní zápisy.“³¹⁷ Tak, jako je ve Zlatnické ulici vesmír, tak je i v každém z nás metafyzika. Její tvář se však může poodhalit až s dílem (tedy s jakkoli pojímanou kvintesencí ducha) – pro Pessoa se tím, co ji navždy ukotvilo v lidském světě, stala jeho *kniha neklidu*.

Zbývá odpovědět, zda byl jeho život tragédií subjektu nebo subjektivní tragédií, či snad ani jedním? Tragédie člověka má -Aristotelem vymezených- pět kroků. Jako expozici přijmeme ono základní, že píše životopis někoho, kdo nikdy život neměl, jako kolizi uchopme jeho setkání s možností něco napsat, a tím se „oživit“ právě jako paradox, krizí postulujeme jeho básnictví, kdy se coby básník vzdává své subjektivity, aby podal tu nejhlubší subjektivní zpověď (a kdy píše svou subjektivní tragédií), do fáze peripetie přichází s filosofováním, kdy se občas uchýlí k absolutnímu subjektivismu a občas k absolutnímu objektu, kdy se občas coby pyšný tragéd dovolává sebezbožštění a kdy se coby opuštěné děcko vzdává veškerých tvrzení a pravd, a katastrofa – tedy metafyzika neklidu – je vyústěním předchozích kroků, které byť částmi, obsahují vždy v sobě celkový záměr a vůbec celek jsoucnosti (nikoli však ve smyslu bytí, ale jakožto ucelenou v sobě sama identickou a završující se bytost, tedy Dasein³¹⁸) jménem Pessoa. Pessoa se svým psaním zúčastnil vznešeného cíle a podstoupil dokonce rozpad vlastního já, aby tak „symboly a mýty tohoto života“ vytvořil dílo, jež by svým způsobem představovalo onen jiný svět, v němž ztracené Slovo mlčky vyčkává. Tato *osoba* se možná celý život trápila a potácela mezi sama sebou a světem plným otázek, možná, že nebyla „šťastná“ a možná že byla .. Faktem, nepopíratelným a jednoznačným, je ale ta skutečnost, že Pessoa vším tím, o čem pojednává tato práce, uchopil to nejzákladnější, co dělá člověka člověkem (tedy lidství každého z nás, ač samo lidství ještě neznamená lidskost) – totiž lidství jako výzvu, jako snahu podívat se dál a dotknout se hvězd, jako touhu po jiném, vyšším, jako vůli po tvorbě i „žití“; že nevzdal svůj předem prohraný boj a že se mu jeho tragédie stala přístupovou cestou k velikosti a věčnosti. Tragédie? „*Kdo žije jako já, neumírá: skončí, zvadne, odživoří se. Místo, kde byl, zůstane bez toho, že by tam byl, ulice, kudy chodil, zůstane bez toho, že by tam byl viděn, dům, kde bydlel, je obýván ne-jím. Tot' vše, a říká se tomu nic; avšak ani tuto tragédii negace nemůže sehrát s potleskem, neboť si nejsme jisti, jestli je to nic, my, vegetace živořící v pravdě stejně jako v životě, prach, který je na okenních sklech zrovna tak zevnitř jako zvenčí, vnuci Osudu a pastorkové Boha, který se oženil s Věčnou Nocí, když se stala vdovou po Chaosu, který nás stvořil. (..) Odejít ze Zlatnické ulice do Nemožna .. Vstát od psacího stolu do Neznáma .. Ale to vše v průsečíku s Účetní knihou – Velkou knihou, v níž se praví, kdo jsme byli.*“³¹⁹ Žádná tragédie, ale metafyzika neklidu.

³¹⁷ Tak označuje Pessoa *Stvořitelův plán*, který náš omezený rozum nedokáže uchopit. Viz *Kniha neklidu*, str. 145

³¹⁸ Jakožto termín M.Heideggera, kdy Dasein je taková jsoucnost, která jako jediná ví o svém vlastním bytí.

³¹⁹ Pessoa, Fernando: *Kniha neklidu*; Praha Hynek 1999, 274 stran, str. 171

Jeden velký kritik metafyziky, který „pochopil“, že všechny pojmy týkajícího se celku mohou podle situací nabývat proměnných hodnot a že jsme tak ve světě, tj. mezi různými významy celku, skutečně nezajištěni³²⁰, pravil: „Nechtějme světu upřít jeho zneklidňující a enigmatický charakter.“³²¹ Tím pro mne ale popřel svou kritiku metafyziky, neboť nechceme-li vskutku upřít světu tento charakter, měli bychom setrvávat v tajemství „první filosofie“.

Metafyzika neklidu je založena především na intuitivním poznání, které se ukazuje mít ve světě, kde se vkrádá do všeho lidského snažení pocit nespokojenosti nejenom s možnostmi jednání či poznávání, ale též s uchopením světa i člověka v něm (a takovým obdobím zajisté přelom 19. a 20. století byl), širší dosah a podstatnější obsah.³²² Neadekvátnost člověka porozumět sobě i světu se tak odráží nejenom v jeho praktickém přístupu k jsoucímu, ale též v jeho lidském naladění, které se právě na základě tematizace sebe sama stáčí do roviny, v níž člověk zachází se světem a „s bytím“ jediné a právě tak, jak se mu *zdá*, že by s ním zacházet měl. Toto zdání si pak neklade za cíl být světonázorem (ve smyslu filosofie či náboženství), ani neshledává ve svém postoji nezištnou oprávněnost k následování, popřípadě nevyhledává apel na jediné možné rozumění, ale je právě jedinečným vyjádřením vztahu člověka – konkrétního lidského individua – k tomu, jak se mu svět dává, jak se mu svět ukazuje, jak se mu svět – díky osudu, možnostem, charakteru a samotnému rámci – nabízí. V té samé Zlatnické ulici, která byla pro Pessoa vesmírem se vším všudy a jistě i božskou komedií, v tom stejném pavlačovém domě, ze kterého Pessoa zhlížel na řeku Tejo, zajisté žili spokojení lidé a zajisté i oni měli svou „filosofii“ – víru a hodnoty, přístup ke světu i své rozumění aktuálnímu dění. Nevím, zda byli všichni neklidní, vím jen, že v každém člověku – právě pro to, že je člověkem – odehrávají se každodenní zápolejí za vymezení sebe sama i svého smyslu, že člověk přemýšlí o svém jednání a v reflexi se vztahuje ke světu. Pro Pessoa byl tím nejzákladnějším naladěním neklid a právě díky němu byl spisovatelem, básníkem, filosofem, šarmantním mužem i alkoholikem, někým, kdo nikdy nebyl, kdo však ráno co ráno míjel trafikou, která mu byla místem bez metafyziky, která mu ale zajisté byla metafyzikou samotnou. Jak byl ale Pessoa zřejmě dodal: „*Jelikož nikdy nemůžeme znát všechny stránky nějaké otázky, nikdy ji nemůžeme vyřešit,*“³²³ ba co víc – „*vše je vlastně jen poznámka na konec zcela smazaného textu a smysl může být mnohý.*“³²⁴

I má práce je tak možná jen poznámkou ke zcela smazanému textu jeho života. To ale nikdy nevyřeším. Snažila jsem se v ní jen podat jeden z mnoha možných pohledů na tuto fascinující postavu, která ve své prozaičnosti reflektovala to, co velké filosofické postavy nejenom její doby, ale napříč dějinami evropského myšlení (a snad i s předstihem jeho vývoje), a která pro mne představuje symbol člověka. Snažila jsem se v ní předvést pohled na filosofii jako žité umění, jako umění žít, ve kterém

³²⁰ Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 120

³²¹ Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran, str. 120

³²² Srovnej Nietzsche, Friedrich – Ecce homo, Naše vojsko Praha 1993, 157 stran, strana 6

³²³ Pessoa, Fernando: Kniha neklidu; Praha Hynek 1999, 274 stran, strana 79

³²⁴ tamtéž, str. 212

nemusí být vždy poslední instancí rozum (jak tomu jest ve vědě), ale že filosofie právě pro svou výlučnost může brát v potaz cit i intuici, protože pak se teprve stává královnou věd – nejenom tím, že se ptá po podstatě bytí, ale tím, že ponechává na člověku, jak se k pravdě (bytí) postaví a zda-li se mu třeba právě pravda stane slovníkovým pojmem, nebo vnitřní zákonem.

Jestli si tuto mou práci někdo přečte a zanechá to v něm nějaký dojem, bude to dobře, jestli zůstane má práce nepovšimnuta, bude to taky dobře. Jsem neklidný pocestný, poutník z hospody, kobky, vesmíru i ráje, a díky (– pravdě i chaosu, úzkosti i náhodě, lidem i samotě, snům i marnosti –), že jsem si směla přisednout (byť **slovem**) k osobě, pro kterou už přijel dostavník³²⁵.

Ana závěr, abychom nekončili tak tragicky. Přiznejme si to - Pessoa nebyl tak dobrý myslitel. Protiřekl si, vyhrocoval, bouřil se a plakal, spílal a bortil tu ruinu vesmíru. Záměrně odmítal štěstí, protože sebemenší krůček k ulehčení jeho údělu mu schystal vždy odvetný návrat do myšlenek po smyslu a pravdě bytí. Jeho vnějškovost se vykupovala jeho vnitřním bojem; rozum přehrával emoce a emoce hrály bez pravidel. S bohy zacházel všelijak – tu vzletně, tu hádačsky, tu racionálně, tu dotekem na sinalou tvář. Čas jej trápil, ale objevení podstaty Tajemství bylo smutnější. Litoval řadové měšťáky, ale jeho nejhlubší zpověď o smrti Druhého je statí, kde s naléhavou prosbou o smilování (nad údělem úzkosti) opakovaně volá: .. *ach bože, kancelářský sluha odešel. Ach Bože, kancelářský sluha odešel ... a s ním i můj život*. Toužil po chatrči, jeskyni, údolí i ostrovu, (tedy po uzavřeném brlohu bytí, kde by se schoulil ve světě s pocitem bezpečí) ale zasvětil svůj pohled moři – prázdnotě, nekonečnu, rytmu i šílenství. Chtěl být Homérem, Vergiliem i da Vincim, totiž žít mýtický, se zpěvem na rtech a s duchem génia, ale pod svá díla se nikdy nepodepsal, tudíž nezaručil. Chtěl cítit vše všemi způsoby, a tak se bloumal od Schopenhauerovské vůle po buddhistické meditace, často na své cestě zmokl a často se ztratil, často přespával v temnotě negace a často vstával v zemích bez slunce. Byl rozlámaný, příkrčený, nesvůj a sám. Ale nad tím vším – jako duha vyslaná bohem na zem, na důkaz, že již nikdy nepříjde potopa – se klenul oblouk jeho vítězství – věděl, že dílo je experimentem a že fanatismus je odvrácená strana slávy, přesto se postavil životu jako *osoba*, jako ten, kdo miluje moudrost, jako filosof, jako člověk, kterému je první filosofií nejenom věda, ale především způsob života, jako někdo, kdo se navzdory ranám vždy znovu postavil s perem v ruce koloběhu života. Tím, že se namísto Kanta³²⁶, který bez hodinek neudělal ani ránu,

³²⁵ Odkazují k této souvislosti na přílohu č. 1 *Považuji život za hospodu*.

³²⁶ *Litanie* (na Kanta): „*Jsmo dvě propasti – studna zírající do Nebe. Co vím? Co hledám? Co cítím? Co bych žádal, kdybych žádat měl?*“ (Kniha neklidu, str.87) Jen připomeňme slavnou Kantovu větu: „Jenom dvě věci mě naplňují úžasem - hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně;“ a jeho čtyři základní otázky, tedy: Co mohu vědět? Co mám činit? V co smím doufat? Co je člověk?

bloumal ulicemi a poslouchal šumění světa, tím, že nad účetní knihou snil jako náš český Kristián o cikádách a vůni žen a přitom skládal verše, které si Ginsberg zvolil pro svou báseň: *Tíha světa je láska*, a v neposledku tím, že věřil ve smysl toho všeho, tím je pro mě osobou, filosofem. I on totiž vytušil, že kdybychom dovolili, aby se osoba stala ohroženým druhem³²⁷, popřeli bychom se jako lidé, jako ti, jež vždy na pevné zemi, lítáme si daleko za přirozeným možným světem, že doufejme, že náš neklid nenalezne počátku, tedy konce.

³²⁷ Sokol, Jan: Filosofická antropologie. Člověk jako osoba, Praha Portál 2002, 222 stran, str. 12

(Odehrává se v jedné neznámé krčmě neznámého času, ale zřejmě v roce 1922; toho roku se náš básník údajně vůbec nezdržoval v Portugalsku).

K.: Nic platno, hospoda je to nejpoetičtější místo na světě.

P.: Já pro změnu považuji život za hospodu, kde se musíme zdržet, dokud nepřijede dostavník z propasti. Nevím, kam mě zaveze, protože nevím nic. Tu hospodu bych mohl považovat za vězení, protože jsem nucen v ní čekat; mohl bych ji považovat za společenské místo, protože se tu setkávám s druhými. Nejsem však ani netrpělivý, ani jako ostatní. Ať si ti zavření v pokoji polehávají na lůžku a čekají beze snů; ať si jiní povídají v sálech, odkud až ke mně doléhá hudba a hlasy. Já usedám přede dveře a opájím svůj zrak a sluch barvami a zvuky krajiny a pomalu, jen pro sebe prozpěvuji nejasné písně, které při tom čekání skládám. (*Odmění se .. a pak se zapálenou cigaretou pokračuje ve svých myšlenkách*). Pro každého z nás nastane noc a přijede dostavník. Těším se z vánku, který je mi dáván, a z duše, která mi byla dána, abych se z něho těšil, a nic víc nezkoumám ani nehledám. Jestliže to, co zanechám napsané v knize hostů, pobaví jednou jiného pocestného, který si to přečte, bude to dobře. Jestliže si to nikdo ani nepřečte, ani se nepobaví, bude to taky dobře.

K.: Souhlasím s Vámi, kolego, leč těšit se z duše mi přijde vskutku zvláštní, neboť já tvrdím, že vším opovrhovat, všemu se smát, se vším si hrát – toť jediná Výše a jediná k Výši cesta!

P.: Zajímavé, pozoruhodné, leč cítím za Vašimi slovy jiného ducha, z něhož pramení tato věta. Nesníte spíše o tom vytvořit v sobě stát s vlastní politikou, stranami a revolucemi a být tím vším, být Bohem ve skutečném panteismu všech těch lidí-Vás (či mne), esencí a akcí jejich těl, jejich duší i země, po níž chodí, a skutků, které dělají. Být vším, být jimi a nikoli jimi? (*Připálí si další cigaretu*).

K.: Máte pravdu, sním si o ledasčem, neboť sen je nadskutečností. (*Pessoa přikyvuje, kouří...*) Chci to, chci hrát si jen se Sebou, toť věčnost, Bůh a Všetajemství Obnažené, chci to vše, protože Chci. Já všemohoucí, Já Jediný. Já Vše a Nic, Já Nadbůh, protože Nadsatyr, Já Vítěz Věčný.

P.: Vlastní Já každého z nás je možná vskutku božskou dimenzí, souhlasím. Často jsem si více nežli jist, že v tomhle všem – nebi, zemi, světě – není nic jiného než já! Ba co víc, také já jsem Nic a také mám Vše v sobě, respektive snažím se.

K.: Ó, tak vy se snažíte, příteli. Cestou jakou?

P.: Jsem kuřák opia i piják absintu, (*p.Klíma zaujatě poslouchá*) leč spíše jsem jedinec, který raději myslí na kouření opia, než že by kouřil, a soudí, že je mu vlastní spíš hledět na absint k pití než jej pít .. A činím tak proto, abych pomocí emocí a myšlenek dosáhl cíle svého, předem však marného, totiž stvořit dokonalé dílo. A tak se snažím cítit vše všemi způsoby cestou slov, které píší, ač předem vím,

* Slova Ladislava Klímy jsou vypůjčena z těchto knih: *Lidská tragikomedie, Traktáty a diktáty* (které poprvé vyšly roku 1922..), *Měj odvahu k sobě a Svět jako vědomí a nic*; slova Pessoy pak z *Knihy neklidu*. Až na „tmel a pojítka“, jedná se vskutku o jejich doslovné myšlenky...

oč odvážnější by bylo žádné dílo netvořit, neboť jenom zřeknutí se je ušlechtilé a veliké, neboť uznává, že realizace je vždy méněcenná a jen být Bohem by byl způsob, jak docílit Dokonalosti.

K.: O tom zde právě hovořím – nutno se státi sobě vlastním Bohem. Být nadlidský héros a světec vůle, umírat a konečně zvědět, čí jsme a jak se jmenujeme, spočinout v sobě a ustát všechny údery osudu, dostat se za ... (*odkašle si a tím se mu přeruší tok myšlenek. Poprvé pohlédne do očí Pessoaových, pousměje se, nadechne se a pokračuje ...*) Usilovat celou svou myslí o nepodmíněnou božskost, seznat, že neexistuje rozdíl mezi pravdou a fikcí, že všechno je absurdní a že jedinou jistotou je vědomá vůle, vůle jakožto vědomí. Uvidíte, že dřív či později budou myšlenky mé: divoký skepticismus, absolutní nihilismus, logismus, ludibrionismus, kontradikcionismus, egosolismus či Absolutní Egodeismus atd., s nekonečností aspektů, které se z výší jejich otvírají – nad zemí hřmít, jak žádný dosud uragan nehřměl.

P.: Myslíte? Nechci soudit vaši pýchu, zdá se mi rozumné, co povídáte mi tu piva, jen rád bych Vám připomněl, že není většího stesku než po tom, co nikdy nebylo a nebude, že ztratit otce a matku, nedosáhnout slávy ani štěstí, nemít žádného přítele ani žádnou lásku – že to vše se dá snést; nesnesitelné je však snít o něčem, co je činem nebo slovy nedosažitelné.

K.: (*Zamyslí se, zapálí si cigaretu, mlčí .. a po chvílce ..*) – Nutnější než cokoli byla by kniha jednající o všech těch škodách, utrpeních, tragédiích, jež přináší víra, že jsme lidé.

P.: Nerozumím?

K.: Ó, jak nekonečně krásný a dobrý stane se svět, stane-li se člověk jen malilinko rozumnější a bláznivější! ... Vědět, že zvířaty jsme, však i bohy; vědět, že filosofie, tedy úplné domyšlení komplexu našich idejí, je biologicky bludný instinkt, že však hledání pravdy – cennější než pravda sama – jest činností nejvyšší a nejpříjemnější; vědět, že afekty i pudy nám vládou a že svět je jen ničemnou, svráštělou, špinavou slupkou, že však v lidském vědomí bují možnost dobýt všechny myšlenky.

P.: O tomto já právě svou knihu píši.

K.: Nuže povídejte, to mne zajímá.

P.: Próza, dle mého soudu, shrnuje veškeré umění – zčásti proto, že ve slově je obsažena veškerá možnost je říkat a promýšlet. V próze dáváme všechno přeneseně: barvu a tvar, které malířství může dát pouze přímo, v nich samých, bez vnitřní dimenze; rytmus, který hudba může dát pouze přímo, v něm samém, bez formálního tvaru i bez onoho druhého tvaru, jímž je idea; strukturu, kterou architekt musí tvořit z tvrdých, daných, vnějších věcí, zatímco my ji budujeme v rytmech, váhání, v průběhu a plynutí; realitu, kterou sochař musí ponechat na světě, bez aury či transsubstancie; a konečně poezii, v níž básník podobně jako zasvěcenec nějakého okultního řádu je podřízen, třebaže dobrovolně, příslušnému stupni a rituálu. Jsem přesvědčen, že v dokonale civilizovaném světě by nemohlo být jiné umění než próza. A právě proto jsem si zvolil za svůj cíl sepsat knihu o Všem – zachytit všechny nálady, prozkoumat všechny krajiny, zřít všechny hračky hozené do kouta i všechny průplavy všech moří; neboť jen ve slovech mohu nalézt odpovědi na ne-možné otázky.

K.: A čím to, že máte takovéto myšlenky?

P.: Kdybych sám věděl, věděl bych. Avšak není nutno myslet bez závěrů ... Osvobodit se od sebe stejně jako od druhých, rozjímat bez extáze, myslet bez závěrů – tak, zbaveni Boha, prožijeme krátký interval, který nám tu poskytuje k extázi nepozornost katů. Zítra nás čeká gilotina. A ne-li zítra, pak pozítří. Odpočívejme před tím koncem na slunci a dobrovolně zapomeňme na záměry a cíle. (*Pessoa náhle vstává, protože ač chtěje zapomenout na záměry a cíle, má schůzku s jistým okultním šarlatánem a nerad by přišel pozdě .. podává Klímovi ruku a mlčky odchází .. Klíma sedí dál a přemýšlí.*)

Abstrakt

Metafyzika neklidu Fernanda Pessoa. (Subjektivní tragédie nebo tragédie subjektu?)

Má bakalářská práce pojednává o portugalském básníkovi, spisovateli a mysliteli, o neklidném muži mnoha tváří (je znám a oceňován pro svá heteronyma) a o prosté existenci jednoho úředníka na přelomu dvou století. Fernando Pessoa (1888 – 1935), jehož snahou bylo „cítit vše všemi způsoby“ a jež stvořil přes sedmdesát fiktivních postav, si po celý svůj život psal deník, jež nazval *Knihou neklidu*. Právě z této knihy jeho života (neboť v deníku se zračí to člověku nejvlastnější a nejbližší) vychází převážná část mé eseje, která se snaží podívat se na Pessoa z poněkud filosofické stránky – tedy jako na filosofa, který v mnohých svých postřezích reflektoval velké myšlenky doby (jako např. věčný návrat téhož u F. Nietzscheho, úzkost jakožto cestu k autenticitě u M. Heideggera, pojem existence, nebo myšlenky strukturalismu či postmoderny) a který spíše než propracované vědecké uvažování podává čtenářům jakousi poetickou intuitivní zповěď ducha doby, kdy se bortí veškeré jistoty a kdy se člověk ocitá bez boha (a v Pessoaově případě i sám bez sebe). Cílem mé práce je ukázat, že filosofie je u něj vnímána jako žité umění a lze-li se dívat na Pessoa s obdivem, pak právě pro jeho nasazení stvořit dílo, jež bude vycházet z *Osoby* samé. (Pessoa v portugalské značená osoba, postava, ale také maska). Rozehrává tak na poli kontrastů a paradoxů, rozumu a citu, úvah a emocí své velké divadlo sebe sama (což označil za hlavní „dílo“ svého života), a nechává tak nahlédnout svou metafyziku neklidu, která k nám hovoří ze všech řádek jeho deníku. Neklid je zde chápan jako bytostné naladění člověka, kterému se otevírá bytí jako bytí, tedy kdy nahlédne jsoucnost v celku, a kdy se člověk setkává se svou vlastní podstatou. (Mimo jiné je v práci pojednáno o jeho politickém smýšlení, o žurnalistických aktivitách, o jeho hlavním heteronymu Álvaro de Campos či o jeho meditativním sklonu). Fernando Pessoa je fascinující postavou nejenom portugalských dějin literatury, ale především evropským myslitelem, který se zařadil do zástupu postav západní metafyziky.

Abstract

The metaphysics of disquiet of Fernando Pessoa (The subjective tragedy or tragedy of a subject?)

My bachelor work treats of one portugual poet, writer and thinker, of the disquiet man of many faces (famous and well-known for his heteronyms) and of one clerk's simple existence in the break of two centuries. Fernando Pessoa (1888 – 1935), whose effort was to „feel everything in all ways“ and who created more than 70 fictive characters, was writing his diary called *The Book of disquiet* during his all life. My essay deals first of all with this book (because the diary reflects the most self-personal and the closest to the human) and regards with Pessoa from rather filosofical point of view – so thinking about him like the philosopher who reflected great ideas of his age (for example Nietzsche's eternal return of the same, Heidegger's solicitude like the way to authenticity, the conception of existence, and ideas of strukturalism or postmodernism) by his own remarks and who presents to his readers the poetic-intuitive and transcendental confession of the spirit of the time more likely than science theories; the such time when all certainties are falling down and when a man is inhere in the world without God (and without himself in Pessoa's case). The intention of my essay is to show his approach to philosophy qua aliving art (or art of „living“) and if it is possible to look at Pessoa with the admiration then just for his effort to create the piece which will come from the *Person* itself (Pessoa in Portuguese means person, figure, but the mask, too). He is putting on a performance the great theatre of himself and opens us his metaphysics of disquiet (speaking to us from all lines of his diary) in the field of contrasts and paradoxes, the nous and the sense, meditations and emotions. The disquiet is understood as an essential attunement of the human for that an ens is opened as the ens (being on the whole) and when the man is coming together with his own fundamental. (Among others there are his political thinking, journalistic activities, his heteronym Álvaro de Campos or his meditative inclination in the thesis). Fernando Pessoa is a fascinating figure not only in the Portuguese history of literature but first of all he is an European thinker, joining the group of great people of western metaphysics.

Použitá literatura:

Primární literatura:

- Pessoa, Fernando: *Knihy neklidu*; z port. orig. přel. Pavla Lidmilová; Praha Hynek 1999, 274 stran
- Pessoa, Fernando: *Za noci našeho bytí*, Praha Torst 1995, 141 stran
- Pessoa, Fernando: *Self-analysis and thirty other poems*; translations by George Monteiro; Calouste Gulbenkain Foundation Lisbon 1988, 89 stran, ISBN 0-943722-14-4
- Pessoa, Fernando: *Opiárum a jiné básně Álvára de Campos*, Paseka Praha 2003, 120 stran
- Pessoa, Fernando: *Testament sebevraha de Teive, Ďáblova hodina*; Argo 2001, 69 stran
- Pessoa, Fernando: *Bankéř Anarchista*; Argo 1998, 166 stran
- Pessoa, Fernando: *Faust. Subjektivní tragédie*, Argo Praha 1997, 133 stran

Sekundární literatura:

- Aristoteles: *Metafyzika*, Rezek Praha 2003, 579 stran
- Benyovszky, Ladislav, a kol.: *Filosofická propedeutika*, 1.díl, vydavatelství Paseka Praha 1998, 310 stran
- Benyovszky, Ladislav a kol.: *Filosofická propedeutika*, 2.díl, vydavatelství Paseka Praha 2001, 264 stran
- Bondy, Egon: *Filosofické eseje. Útěcha z ontologie*, DharmaGaia Praha 1999, 308 stran
- *The Man Who Never Was: Essays on Fernando Pessoa*; editor George Monteiro; GÁVEA – BROWN Providence, Rhode Island 1982, 194 stran, Library of Congress Catalogue Number: 81-83226
- Bamforth, Iain: *Parnassus: Poetry in Review, Looking for Mr. Person*, New York 1999, (svazek číslo 24, vydání I.), 286 stran, 18 stran
- Descartes, René: *Úvahy o první filosofii*, OIKOYMENH Praha 2003, 535 stran
- Foucault, Michel: *Dějiny šílenství*, Nakladatelství Lidové noviny 1993, 186 stran
- Goethe, Johann Wolfgang: *Faust*, Mladá fronta Praha 1973, 256 stran
- Heidegger, Martin: *Básnický bydlí člověk*, OIKOYMENH Praha 1993, 185 stran
- Heidegger, Martin: *Bytí a čas*, OIKOYMENH Praha 1996, 477 stran
- Heidegger, Martin: *Co je metafyzika?*, OIKOYMENH Praha 1993, 86 stran
- Chaliar, Catherine: *O filosofii Emmanuela Lévinase*, Praha Ježek 1993, 39 stran
- Júdice, Nuno: *Šarlatová žena*, Argo 1999, 63 stran
- Kafka, Franz: *Povídky*, Odeon Praha 1990, 257 stran
- Klíma, Ladislav: *Lidská tragikomedie*, vydala P.I.A Praha 1991, 135 stran

- Klíma, Ladislav – Měj odvahu k sobě/Výbor z dopisů Antonínu Pavlovi, TRIGON Praha 1993, 136 stran
- Klíma, Ladislav: Svět jako vědomí a nic, Trigon Praha 1990, 192 stran
- Kouba, Pavel: Nietzsche. Filosofická antropologie, Český spisovatel Praha 1995, Orientace, svazek 16, 290 stran
- Koyré, Alexandr – Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru, Praha Vyšehrad 2004, 261 stran
- Lou Andreas-Salomé: Friedrich Nietzsche ve svých dílech, Torst Praha 1996, 202 stran
- Lévinas, Emmanuel: Čas a jiné, edice STUDIE, 174 stran
- Lévinas, Emanuel: Totalit a nekonečno, OIKYOMENH Praha 1997, 274 stran
- Monteiro, George: The Presence of Pessoa – English, American, and Southern African Literary Responses, The University Press of Kentucky 1998, 164 stran, ISBN 0-8131-2053-5
- Musil, Robert: Eseje, Dauphin Praha 1998, 244 stran
- Neumann, Jaromír: Pieter Bruegel, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1965, 90 stran
- Nietzsche, Friedrich: Ecce homo, Naše vojsko Praha 1993, 157 stran
- Nietzsche, Friedrich: Zrození tragédie z ducha hudby, vydal Karel Stibral, Studentské nakladatelství Gryf, Praha 1993, 81 stran
- Neff, Vladimír: Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias, Mladá fronta Praha 1993, 439 stran
- Petříček, Miroslav: Úvod do (současné) filosofie, Hermann a synové Praha 1992, 188 stran
- Petříček, Miroslav; Marcelli Miroslav – Dublety, Kalligram Bratislava 2002, 286 stran
- Sá-Carneiro, Mário de: Šílenství, Mladá fronta 1996, 212 stran
- Sartre, Jean-Paul: Bytí a nicota, OIKOYMENH Praha 2006, 717 stran
- Schopenhauer, Arthur: O spisovatelství a stylu; nakladatelství Hynek Praha 1994, 70 stran
- Schopenhauer, Arthur – Životní moudrost, nakladatelství Svoboda Praha 1992, 70 stran
- Sokol, Jan: Filosofická antropologie. Člověk jako osoba, Praha Portál 2002, 222 stran
- Walter F. Otto – Mýtus a slovo

Články, statě, studie:

- *Apollinská a faustovská duše* in *Souvislosti* 4/1994, Praha, ISSN 0862-6928
- Cunha, Tereza Sobral: Faust aneb tragédie génia in Pessoa, Fernando: Faust. Subjektivní tragédie, Argo Praha 1997, 133 stran
- Fulka, Josef – Smrt boha a možnosti myšlení in Nietzsche a člověk, Univerzita Karlova – Fakulta humanitních studií (Praha), 229 stran
- Hodrová, Daniela: Iniciační zkušenost Fernanda Pessoy; jako předmluva in Pessoa, Fernando: Za noci našeho bytí, Praha Torst 1995, 141 stran

- Patočka, Jan: Spisovatel a jeho věc (K filosofii literatury) in Patočka, Jan – Češi I., OIKOYMENH Praha 2006, Sebrané spisy Svazek 12, 901 stran
- Patočka, Jan: Smysl mýtu o paktu s ďáblem – Úvaha o variantách pověsti o Faustovi in Umění a čas I. OIKOYMENH, Praha 2004
- Wood, Michael: „Mod and Great“ in *The New York Review of Books*, Vol.XIX, No.4, September 21, 1972, pp.19-22

Internetové zdroje:

- *A man of many parts* online www.pessoa.nl/links.htm
- A man of many parts online <http://books.guardian.co.uk/critics/reviews>
- Machen, Arthur: Fikce; online portál www.fysis.cz
- <http://pintopc.home.cern.ch/pintopc/www/Fpessoa/Fpessoa.html> (portál Fernando Pessoa in English)
- Saebra, Jose Augusto: „Fernando Pessoa“ in *The UNESCO Courier*, November, 1988, pp.30, 33 online www.geocities.com/idol911_4life/seabra
- Saebra, Jose Augusto: Fernando Pessoa and the spirit of discovery – Portuguese poet; online www.findarticles.com (UNESCO Courier, April,1989)
- Saebra, Jose Augusto: Many poets in one – includes biographical sketch; online www.findarticles.com (UNESCO Courier, Nov, 1988)
- Bloom, Harold: Genius: A Mosaic of One Hundred Exemplary Creative Minds – Fernando Pessoa; online http://www.geocities.com/idol911_4life/bloom.html
- Melo, Alexandre: Border crossing – Portugal’s artistic scene, *Arfortum International Magazine*, online www.findarticles.com
- Philosophical Inspiration of Fernando Pessoa online <http://necabo.pt/netmendo>
- Lezard, Nicholas – „Masked Magic“, *The Guardian: Saturday Review*, 9th June, 2001; pp.10; *The Guardian Online*:
http://books.guardian.co.uk/reviews/poetry/0,6121,503769,00.html#article_continue
- Incredulity towards Postmodernismus online http://www.drorism.com/blog/incredulity_towards_postmodern.php
- Behind the masks of Fernando Pessoa online <http://goliath.ecnext.com/coms2>
- Hollander, John online http://www.geocities.com/idol911_4life/hollander.html
- Benitez, Eugenio: Kant, Pessoa, Plato: Three Approaches to Transculturality online <http://www2.unibo.it/transculturality/files/08%20benitez.PDF>
- Murrough O’Brien: *The Book of Disquiet* – The sphinx of the stationery cupboard confesses all; online www.findarticles.com (Independent on Sunday, Oct 13, 2002)

- Jackson, Kevin: Will the real Pessoa step forward?; online www.findarticles.com (Independent, London, May 31, 1995)
- Oliver, Michael: All four of me; online www.findarticles.com (Independent, London, Jun 18, 1995)
- Ryan, Kiernan: Witch doctors and poets; online www.findarticles.com (Independent, London, Nov 26, 2000)
- Glover, Michael: I met a man who wasn't there – The Book of Disquiet; online www.findarticles.com (Independent, London, May 20, 2001)
- Bailey, Paul: Forgotten notes of silence and obscurity; online www.findarticles.com (Independent, London, Jun 22, 2001)
- Green, Toby: Book of a lifetime – The book of disquiet Fernando Pessoa; online www.findarticles.com (Independent, London, Sep 23, 2005)
- King, Francis: A man of many and curious part; online www.findarticles.com (The Spectator, Jun 30, 2001)
- Lourenco, Eduardo: Introduction; online http://www.plcs.umassd.edu/pdfs/intro_eduardolourenco.pdf
- Fernando Pessoa – Betrachtungen, Die Heteronyme Álvaro de Campos online www.gabi-buchner.de/pessoa/content.htm
- Hans-Martin Gauger: Maskenspiel: Fernando Pessoa lädt ein zum Disput über die Götter; online <http://www.faz.net>
- Fernando Pessoa online <http://www.textfinding.de/Pessoa/Pessoa.html>
- Fernando Pessoa: Poesia e Metafísica; online <http://www.jornaldepoesia.jor.br./cseixas02c.html>